

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ – ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΜΣ : «ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ»

Κατεύθυνση Κοινωνιολογίας

Τίτλος διπλωματικής εργασίας :

«ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΨΟΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ :
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Η ΚΑΤΗΧΗΣΗ , ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ»

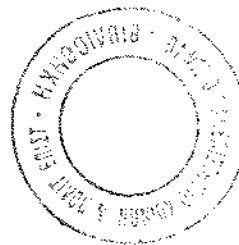
Σαφελά Αγγελική - Βαρβάρα

Επιβλέπων καθηγητής : Παπαρίζος Α .

Τριμελής Επιτροπή : Παπαρίζος Α .

Λαμπρέλλης Δ .

Ψαλιδόπουλος Μ .

ΑΘΗΝΑ

ΜΑΪΟΣ 2005

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α' ΜΕΡΟΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ , ΚΡΑΤΟΣ – ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Ή ΚΑΤΗΧΗΣΗ

1. ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ – Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

	Σελ.
1.1 Εκκλησία – Κράτος	1-5
1.2 Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας στην Κ. Διαθήκη	6-8
1.3 Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας στην Ανατολή	8-15
1.4 Σχέσεις Εκκλησίας – Πολιτείας κατά την Ορθόδοξη Παράδοση	15-16
1.5 Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας στη Δύση	16-18
1.6 Συστήματα σχέσεων Κράτους – Εκκλησίας	18-21
1.7 Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας στις χώρες της Ε.Ε. – το ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο	22-24
1.8 Η ιδιαιτερότητα της Ελλάδας	24-29
1.9 Η Ορθόδοξη θρησκεία ως επικρατούσα θρησκεία της Ελλάδας – Τα άρθρα 3 , 13 Σ	30-33

2. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΟΠΩΣ ΑΥΤΟΣ ΟΡΙΖΕΤΑΙ ΣΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ . ΤΑ ΑΡΘΡΑ 16/1975 , 16/1985 , 3 Σ ΚΑΙ Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ ΜΕΣΩ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

2.1 Το περιεχόμενο και η ερμηνευτική εξειδίκευση των άρθρων	34-39
2.2 Η θρησκεία ως θεσμός	39-40
2.3 Η ορθόδοξη ιδεολογία και η εξουσία	41-46
2.4 Η ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης ως σκοπός της παιδείας	47-49

3. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ Χ.Ο.Α ΣΤΟ ΕΠΙΣΗΜΟ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ Α΄ ΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ – ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ
Ή ΚΑΤΗΧΗΣΗ

3.1 Ωρολόγια και Αναλυτικά Προγράμματα	50-52
3.2 Σκοπός του μαθήματος των θρησκευτικών (Χ.Ο.Α) στο Ε.Α.Π της α΄ θμιας εκπαίδευσης	53-56
3.3 Οι συμπληρωματικές μορφές θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης : ο εκκλησιασμός και η προσευχή	56-58
3.4 Το μάθημα των θρησκευτικών	58-63

4. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ – ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΗΧΗΣΗ

1. ΣΧΟΛΕΙΟ : ΠΕΔΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

4.1 Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης	64-68
4.2 Το σχολείο : πεδίο συνεχούς κοινωνικοποίησης των μαθητών	68-70
4.3 Η διαδικασία της πολιτικής κοινωνικοποίησης	71-72
4.4 Το σχολείο : πεδίο πολιτικής και θρησκευτικής κοινωνικοποίησης των μαθητών	72-75

Β΄ ΜΕΡΟΣ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΗΧΗΣΗ

1. Η ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ Η ΜΕΘΟΔΟΣ

1.1 Η βασική παραδοχή της έρευνας	77
1.2 Οι υποθέσεις της έρευνας	77-79
1.3 Ο στόχος της έρευνας	79
1.4 Η μέθοδος της έρευνας	80-81
1.5 Αποδελτίωση - κωδικοποίηση των δεδομένων : Η μονάδα καταγραφής και η μονάδα συμφραζομένων	82-83

1.6 Η επιλογή των κατηγοριών / Οι κατηγορίες : 84-85

I. Ο ΤΡΙΑΔΙΚΟΣ ΘΕΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

II. Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

III. ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

- α) Οι σχέσεις του ανθρώπου με το θεό
- β) τον εαυτό του
- γ) τους άλλους εντός εκκλησιαστικής κοινότητας
- δ) και τους άλλους εκτός εκκλησιαστικής κοινότητας

IV. ΤΑΥΤΙΣΗ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ / ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

V. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ – ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ : Ο ΚΥΡΙΟΣ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

2. ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

2.1 Η ιδεολογική λειτουργία του μύθου	86-87
2.2 Η ποιητική λειτουργία του μύθου	87-88
2.3 Εισαγωγή	88-90
Καταγραφή των δεδομένων κατά κατηγορία - Τα δεδομένα της ανάλυσης	90-112
2.4 Ανάλυση των δεδομένων κατά κατηγορία	113-129

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

3.1 Γενικά συμπεράσματα	130-135
3.2 Ειδικά συμπεράσματα	135-138

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α) ΥΠΕΠΘ - Διαθεματικό ενιαίο πλαίσιο προγραμμάτων σπουδών /

Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών – Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης, τόμ . Α΄, Αθήνα 2002 ,
174-198

Β) Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, τεύχ. Α΄, Αρ. φύλλου 161,

13 Ιουλίου 1998 , 201 Π.Δ – Οργάνωση και λειτουργία Δημοτικών Σχολείων , σελ .2197 ,
2212-2215

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η θρησκευτική παιδεία στην α΄θμια εκπαίδευση είναι το θέμα που διαπραγματεύεται η παρούσα εργασία , σε συνάρτηση με το γενικό σκοπό της παιδείας , άρθρο 16.2 Σ. , και εστιάζεται στην ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης των Ελλήνων (εκπαιδευομένων) και της διάπλασης αυτών σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες (Μάνεσης Α-Παπαδημητρίου Γ, 1986) , πεδίο σύζευξης θρησκείας και εκπαίδευσης της οποίας ο βαθμός θρησκευτικού αποχρωματισμού παρέχει κάθε φορά το μέτρο αλληλεξάρτησης Εκκλησίας – Κράτους (Σωτηρέλλης Γ, 1998) .

Η ανάλυση των δεδομένων της έρευνάς μας έδειξε ότι :

α) Η θρησκευτική παιδεία στην α΄θμια εκπαίδευση μέσω του μαθήματος της ΧΟΑ⁵⁷⁵ , αποτελεί μήση των εκπαιδευομένων στις αρχές , τις αξίες και τους κανόνες του χριστιανικού δόγματος , βάσει του άρθρου 3 Σ «περί επικρατούσας θρησκείας» (Σωτηρέλλης Γ, 1998) ως αναπόσπαστο στοιχείο της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων , θεματοφύλακα της πίστης και των εθνικών ιδεωδών (Δημητρόπουλος Π , 2001) εγγυητή της συνοχής και της ιστορικής συνέχειας του Ελληνισμού σε σημαντικές και κρίσιμες ιστορικές περιόδους (Σταθόπουλος Μ , 1999) – Βυζαντινή εποχή και περίοδο τουρκοκρατίας ή μακραίωνης δουλείας σε άπιστο και βάρβαρο δυνάστη - και αρωγό του Κράτους στην επίτευξη της ατομικής και συλλογικής ευτυχίας και ευημερίας των Ελλήνων πολιτών -πιστών (Φουντεδάκη Π , 2000 / πρωτ. Μεταλληνός Ι, 1997) .

β) Η Εκκλησία διαμέσου της Πολιτείας – εκπαιδευτικού συστήματος-και της βιωματικής μεθόδου διδασκαλίας των αρχών και κανόνων του χριστιανικού δόγματος (άρθρο 16.2/1985

⁵⁷⁵ χριστιανική ορθόδοξη αγωγή

Σ.) , ιδιοποιείται τα συναισθήματα των ανήλικων μαθητών (Νάκας Θ , 1998/ Λίποβατς Θ-Δεμερτζής Ν , 1994) προκειμένου η θρησκευτικότητα αυτών να αναπτυχθεί και να στραφεί αποκλειστικά προς την κυρίαρχη θρησκεία του κράτους (άρθρο 3 Σ.) , καταστρατηγώντας το δικαίωμα της «Θρησκευτικής ελευθερίας» (άρθρο 13 Σ.) και του συνειδησιακού αυτοκαθορισμού , δεδομένου ότι στην ηλικία των 6-12 χρόνων , η συνείδηση των νεαρών μαθητών υπάρχει δίχως να παρατηρεί και διαλέγεται με τον εαυτό της ενώ η διαλεκτική συνείδηση μέρος της οποίας αποτελεί η θρησκευτική συνείδηση (Παπαρίζος Α , 2201) αναδύεται κατά την εφηβική ηλικία οπότε και το άτομο καθίσταται ικανό να προβαίνει σε υποθετικούς συλλογισμούς πάνω σε διεργασίες και στ' αποτελέσματά τους , η ορθότητα των οποίων αποδεικνύεται σε θεωρητικό επίπεδο προτού να διαπιστωθεί στην πράξη (Piaget J , 1998) . Η ιδιοποίηση αυτή συνίσταται στη φιλικά προσκείμενη στάση και διάθεση των παιδιών προς την κρατική και θρησκευτική εξουσία οι οποίες στη συνείδηση των παιδιών ταυτίζονται , ως οι μόνες ικανές να ικανοποιήσουν βασικές βιολογικές και ψυχικές ανάγκες αυτών (Τερλεξής Π , 1975) στη βάση του σχήματος Πατέρας - Παιδί / Δημιουργός - δημιουργήμα / ανώτερος - κατώτερος που είναι σχέσεις υποταγής και εξάρτησης εφόρου ζωής (Παπαρίζος Α , 2001) .

γ) Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις (Παπαστάμου Σ , 1995) που διδάσκονται μέσω του Θ.Μ⁵⁷⁶ και αφορούν στο Θεό και τον άνθρωπο σ' αντιδιαστολή μ' Εκείνον και κατά την ορθόδοξη παράδοση , καθιστούν τον Τριαδικό Θεό της Ορθοδοξίας νοηματικό ενδιάμεσο των σχέσεων του ανθρώπου με το Θεό , τον εαυτό του , τη φύση και τους «άλλους» (Παπαρίζος Α , 2001) και οδηγούν σ' ένα συγκεκριμένο , αδιαμφισβήτητο και «εξ' Αποκαλύψεως» τρόπο σκέψης , αντίληψης και πράξης-καθημερινής πρακτικής με συγκεκριμένο ιδεολογικο-νοηματικό , πολιτικό και οικονομικό περιεχόμενο (Παπαρίζος Α , 2001) που επαγγέλλεται την

⁵⁷⁶ Θρησκευτικό Μάθημα

αναπαραγωγή ευτυχισμένων υποκειμένων και ιδανικών κοινωνιών (Φουκό Μ , 1991) ως το μοναδικό δρόμο προς τη σωτηρία της ψυχής και την αιώνια αναγνώριση και δικαίωση στην τέλεια κοινωνία της Ουράνιας Βασιλείας . Οι λόγοι της Ορθόδοξίας παράγουν υποκείμενα εθνοκεντρικά , αδύναμα , εξαρτημένα και υποταγμένα στην ηθική και στους νόμους (Φουκό Μ , 1982/ Λαμπρέλλης Δ , 2003) μη ανεχτικά απέναντι σε κάθε είδους διαφορετικότητα που αντίκειται στο συγκεκριμένο τρόπο ζωής της ορθόδοξης παράδοσης με παραδειγματική εφαρμογή την παραδοσιακή Οικογένεια ως μήτρα χριστιανών και αναπαραγωγής του κοινωνικού συστήματος , και εκλαμβάνεται - στιγματίζεται ως πραγματική απειλή (διαφορετικός = ξένος = εχθρός) για την ταυτότητα , την ομοιογένεια και την ενότητα της εν λόγω ομάδας (Παπαρίζος Α , 2001/ Πετράκη Γ , 2004 πανεπ.σημ. / Τσαλίκογλου Φ , 1987) και σκόπιμα αποκρύπτεται και αποσιωπάται (Fine Μ , 2004 πανεπ.σημ.) συγκαλύπτοντας κοινωνικές αντιθέσεις και αντιφάσεις (Παπαρίζος Α . 1990/Λίποβατς – Δεμερτζής , 1994) με σκοπό την διαιώνιση και αναπαραγωγή των όρων παραγωγής του εκάστοτε κοινωνικού σχηματισμού (Αλτουσέρ Λ , 1999) και τη νομιμοποίηση και εσωτερίκευση του αντικειμενικού θεσμικού κόσμου (Καραποστόλης Β , 1984) από τα ανήλικα άτομα με σκοπό την επιτυχία και ομαλή κοινωνικοποίηση και ένταξη αυτών στην ευρύτερη κοινωνία ως μέλη της (Φίλιας Β , 1979)

δ) Προέχει η κοινωνικοποίηση των ανήλικων μαθητών μέσω της καλλιέργειας της πίστης προς το συγκεκριμένο δόγμα με τη χρήση εργαλειακού και συγκινησιακού λόγου σε μορφή μύθων , αφηγήσεων και ποιημάτων που αποκοιμίζουν το λογικό (Νάκας Θ , 1998) και εγείρουν συναισθήματα κυρίως φόβου και ενοχής που περιχαράκωνουν το σώμα και το νου (Φουκό Μ , 1991) παρεμποδίζοντας την ισόρροπη ανάπτυξη των ικανοτήτων και δεξιοτήτων των μαθητών και τη διαμόρφωση αυτών σε ελεύθερους πολίτες σε συνθήκες ελευθερίας της βούλησης (Παπαρίζος Α , 2001) γεγονός που αντίκειται στο γενικό σκοπό της παιδείας . Παραγνωρίζεται

η καλλιέργεια της κριτικής σκέψης που στην ουσία της είναι ηθική σκέψη (Ματσαγγούρας Η , 1999) κρίση και πράξη που καλλιεργείται και αναπτύσσεται μέσω της μαθητοκεντρικής διδασκαλίας και ειδικών τεχνικών παιδαγωγικών μεθόδων με τελικό προϊόν την παραγωγή προφορικού-γραπτού λόγου (Τριλιανός Θ, 1998) ως κατεξοχήν μέσο παραγωγικής εξουσίας , και δημιουργίας νέων υποκειμενικότητων και μορφών επικοινωνίας (Φουκό Μ , 1991/1982 , Λαμπρέλλης Δ , 2003) . Κατά τη γνωστικο-αναπτυξιακή σχολή μάθησης , νοητική ανάπτυξη και συναισθηματική ωρίμανση συμπορεύονται και εμπεριέχουν την «ενσυναίσθηση» του «άλλου» (Kohlberg , 1976) και άρα την αποδοχή της ετερότητας , όχι ως απειλή , αλλά ως πρόκληση για αναμέτρηση και δημιουργία .

ε) Ελεύθεροι και υπεύθυνοι πολίτες , σηματοδοτούν υποκείμενα δύναμης-γνώσης , θέλησης και πράξης αντίστασης σε κάθε μορφή βιοεξουσίας και βιοπολιτικής της υποδούλωσης (Λαμπρέλλης Δ , 2003) . Δύναμη που κατακτάται κατά τη συνεχή ανάδυση και ανασύνθεση και καλλιέργεια όλων των ικανοτήτων του ανθρώπου σε συνθήκες απόλυτης ελευθερίας , κατά την αναμέτρησή του με τον εαυτό του , τη φύση και τους άλλους και οδηγεί σε σχέσεις ισοτιμίας και αυθεντίας (Παπαρίζος Α , 2001) που διαμορφώνουν το γνήσιο και αυθεντικό άνθρωπο : το ζητούμενο της Παιδείας .

Α΄ ΜΕΡΟΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ, ΚΡΑΤΟΣ – ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Ή ΚΑΤΗΧΗΣΗ

1. ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

- Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

1.1 Εκκλησία-Κράτος:

Ο όρος *Εκκλησία* προέρχεται από την κλασική αρχαιότητα των Αθηνών και δήλωνε το σύνολο των ελεύθερων Αθηναίων που εκκαλούνταν επίσημα σε συνέλευση προκειμένου να υπερψηφίσουν ή να καταψηφίσουν προτάσεις που αφορούσαν σε ζητήματα του Κράτους¹. Στην Π. Διαθήκη οι Εβδομήκοντα χρησιμοποίησαν τις λέξεις *εκκλησία* και *συναγωγή* αποδίδοντας τη εβραϊκή λέξη *qahal* : «συγκέντρωση- συνάθροιση» σε σχέση με τη συγκέντρωση του Ισραήλ για θρησκευτικούς ή πολεμικούς σκοπούς². Η χρήση όμως του όρου *συναγωγή*, εγκαταλείφθηκε πολύ σύντομα διότι ως ιουδαϊκός όρος, ήταν δυνατό να επιφέρει παρανοήσεις σχετικά με την πραγματική ταυτότητα των Χριστιανών³.

Στις επιστολές του Απ. Παύλου, *Εκκλησία*, ήταν ο κανονικός όρος για μια τοπική κοινότητα-αδελφότητα ή οικογένεια πιστών με οργανική και λειτουργική ενότητα.⁴ Ως ιστορική κίνηση προήλθε από τη ζωή και τη διακονία του Ιησού. Οι χριστιανοί πίστευαν και πιστεύουν ότι ο Θεός ίδρυσε την εκκλησία δια του έργου του Ιησού και ότι αυτή διασώζεται χάρι στη συνεχή «εν αυτή» παρουσία του Αγίου Πνεύματος.⁵

¹ Ν. Ζαχαρόπουλου, *Ιστορία των Σχέσεων Εκκλησίας-Πολιτείας στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη - Πουρνάρα, 1985, σελ. 11, στα Κείμενα Φακέλου του μαθήματος επιλογής εαρινού εξαμήνου : *Κοινωνιολογία της Θρησκείας 11-Κράτος και Εκκλησία στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία*, με διδάσκοντα τον κ. Παπαρίζο Α.

² Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε, Αθήνα 1998

³ Όπως παραπάνω, Ν. Ζαχαρόπουλου, σελ. 12

⁴ Όπως παραπάνω, σελ. 12-13

⁵ Ιακώβου (Γεωργίου) Πηλίδη, Μ.Α., ΡΗ. D., Επισκόπου Κατάνης, *Η Εκκλησία εις το Έργον της*, σελ. 159, Αθήνα 1999

Στην Καινή Διαθήκη ο όρος , χρησιμοποιείται για να δηλώσει το άθροισμα ή τη σύναξη εκείνων που πιστεύουν στο Χριστό –ορατή κατάσταση αυτής -και συνέρχονται «εν εκκλησία» (Α΄ Κορ. 11,18)⁶ με τη συνεχή παρουσία του αόρατου στοιχείου αυτής το Θεό , και τα γεγονότα της χάρις του . Η αρχική χριστιανική κοινότητα κατανοεί την ύπαρξή της , ως τη γνήσια έκφραση «του λαού του Θεού» . Τα μέλη της ταυτίζονται με την εκκλησία , είναι η εκκλησία , η οποία αποκτά οικουμενικό χαρακτήρα δια της πληθωρικής συμβολής του αποστόλου Παύλου : στην εκκλησία ανήκουν δυνάμει όλοι οι άνθρωποι γιατί αυτή συγκροτείται όχι με εξωτερικά κριτήρια αλλά με βάση την πίστη της στον Ιησού Χριστό⁷ .

Στην Κ. Διαθήκη βρίσκουμε τις πλέον αξιόλογες μεταφορικές έννοιες του όρου . Πρώτον , η Εκκλησία είναι το σώμα του Χριστού , *Ούτος* η κεφαλή , και οι χριστιανοί τα μέλη της . Δεύτερον , η Εκκλησία σχετίζεται με το Χριστό ως οι κλάδοι σε μία άμπελο . Τρίτον , η Εκκλησία είναι η νύμφη του Ιησού , μια εικόνα που τονίζει την ιδιότητα και το βάθος της αμοιβαίας σχέσεως και υποσχέσεως . Και , τέταρτον , είναι ο λαός του Θεού , μία περιγραφή που τονίζει τη συνέχεια και τη δυναμική της παγκοσμιότητα ⁸ .

Μια σαφέστερη εικόνα της Εκκλησίας μας προσφέρει το Σύμβολο της Πίστες , γνωστόν ως Σύμβολο της Νίκαιας , ως «...Μίαν , Αγίαν , Καθολικήν και Αποστολικήν ...» .⁹ Μία , διότι ομολογεί ένα Κύριον και αναζωογονείται από το Άγιο Πνεύμα . Αγία , οντολογικώς , εφόσον είναι θεία η αρχή και η προέλευσή της . Είναι αυτό το άγιο σώμα που συγκροτείται με κεφαλή το Χριστό και πνοή του το Άγιο Πνεύμα στη σύνδεσή του με τον Πανάγιο Θεό Πατέρα . Καθολική , με την έννοια της οικουμενικότητας , γιατί κεφαλή κάθε εκκλησίας είναι ο Χριστός και η ενότητα των πιστών της είναι συντελεσμένη με βάση το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας , το μυστήριο των μυστηρίων , και το κέντρο της λατρείας των πιστών που

⁶ Όπως παραπάνω , Ν . Ζαχαρόπουλου , *Ιστορία των σχέσεων Εκκλησίας Πολιτείας στην Ελλάδα* , Θεσσαλονίκη – Πουρνάρα 1985 , σελ .13

⁷ Π. Βασιλειάδη , *Οι σχέσεις Εκκλησίας –Πολιτείας στην Κ.Δ* (με ιδιαίτερη αναφορά στην Παύλεια γραμματεία) , *Εισηγήσεις Θεολογικού Συνδέσμου* , Εκδόσεις Θεολογικού Συνδέσμου Ι, Θεσσαλονίκη 1998 , σελ . 26

⁸ Ιακώβου (Γεωργίου) Πηλίδη , *Η Εκκλησία εις το έργον της* , Αθήνα 1999 , σελ .159

⁹ Όπως παραπάνω , σελ 159

προσδίδει στην Εκκλησία το γνώρισμα της ευχαριστιακής κοινωνίας . Αποστολική διότι διατηρεί μια συνέχεια με το έργο και τη διδασκαλία των Αποστόλων . Στοιχείο μη μεταβαλλόμενο για την Εκκλησία της Ανατολής , η αποστολικότητά της , προσδίδει σ' αυτήν υπερστορική χροιά από την οποία αντλεί τη βεβαιότητα για τη διατήρηση της Παράδοσης και τη γνησιότητα της χριστιανικής διδασκαλίας .¹⁰

Η αντίληψη της Εκκλησίας ως σώματος Χριστού δηλώνει παραστατικά ότι σ' αυτήν υπάρχει ένας αρκετά μεγάλος αριθμός από διακονήματα και λειτουργήματα , μια ποικιλία δηλαδή χαρισμάτων στους κόλπους της χριστιανικής κοινότητας που ήδη διαθέτει ορισμένη τάξη διοικητικών αξιωμάτων - με έμφαση στην υπεροχή του αποστολικού αξιώματος- και συγκεκριμένο πολίτευμα , φορείς του οποίου αποτελούσαν και αποτελούν εγγύηση για τη διατήρηση της αποστολικής κληρονομιάς και το διαχωρισμό της σωστής από τη λαθεμένη διδασκαλία¹¹. Από τη γέννησή της η Εκκλησία διαθέτει τάξη και οργάνωση και χωρίς να έχει αποποιηθεί το προφητικό και χαρισματικό της χαρακτήρα , εκπληρώνει το έργο της ως διάκονος του Θεού για τη σωτηρία των ανθρώπων τελώντας τις αντίστοιχες μορφές διακονίας : λατρεία , κήρυγμα , κατήχηση και χριστιανική αγωγή , θεολογία , εσωτερική και εξωτερική ιεραποστολή , ποιμενικό έργο , κοινωνική διακονία και προφητικό έργο .¹²

Μέσα στην Εκκλησία βρίσκουν οι άνθρωποι τη σωτηρία τους , γίνονται κατά τον απόστολο Πέτρο «θείας κοινωνοί φύσεως» (Β' Πέτρ. 1,4) . Το Ευαγγέλιο της Εκκλησίας , αναφέρει ο Χρήστος Γιανναράς , συνοψίζεται στη θεμελιώδη πρόταση -κλήση : Να υπάρξει και ο άνθρωπος με τον τρόπο του Θεού , τον τρόπο της ελευθερίας από κάθε αναγκαιότητα φθοράς και θανάτου , τον τρόπο της αγάπης του έρωτα και της αυθυπέμβασης . Και για να υπάρξει ο άνθρωπος με τον τρόπο των θείων υποστάσεων , πρέπει να ξαναγεννηθεί . Το Ευαγγέλιο της Εκκλησίας ταυτίζει τη μυστηριακή αναγέννηση του ανθρώπου με τον εγκεντρισμό του μέσω

¹⁰ Όπως παραπάνω , Ν . Ζαχαρόπουλου , *Ιστορία των σχέσεων Εκκλησίας -Πολιτείας στην Ελλάδα* , Θεσσαλονίκη -Γουρνώρα 1985 , σελ . 23-26 και σελ . 30

¹¹ Π . Βασιλειάδη , *Οι σχέσεις Εκκλησίας -Πολιτείας στην Κ . Δ* ,(με ιδιαίτερη αναφορά στην Ηαύλεια γραμματεία) *Εισηγήσεις Θεολογικού Συνδέσμου* , εκδ . Θεολογικού Συνδέσμου Ι , Θεσσαλονίκη 1998 , σελ . 27

¹² Γ . Α . Γσανανά , *Σχέση Εκκλησίας και Κόσμου σήμερα* , Θεσσαλονίκη 1979 , σελ .13

του μυστηρίου του βαπτίσματος , στο σώμα μιας αγαπητικής κοινωνίας προσώπων , στην ενότητα ζωής του εκκλησιαστικού σώματος του οποίου η ολοκλήρωση είναι η Ευχαριστία : η αλλαγή του τρόπου της ανθρώπινης ύπαρξης κάθε προσώπου .¹³

Το *Κράτος* , η έννομη τάξη της Πολιτείας επιδιώκει με κανόνες υποχρεωτικούς για όλους τους πολίτες , να οριοθετήσει τη συμπεριφορά των ατόμων και να ρυθμίσει τις κοινωνικές σχέσεις . Η νομιμότητα της δράσης της εδράζεται στο Σύνταγμα ενώ οι εξουσίες της πηγάζουν από το σύνολο των ελεύθερων και ίσων πολιτών και ασκούνται προς όφελός τους¹⁴ . Το πεδίο ανάπτυξης της πολιτειακής έννομης τάξης είναι η καθυπόταξη της εξωτερικής συμπεριφοράς των ατόμων και των ομάδων σε κανόνες που παράγει και εφαρμόζει η Πολιτεία .¹⁵ Η Πολιτεία συνεπώς ως ανθρώπινος οργανισμός και ως φυσική κοινωνία ανθρώπων υπόκειται σε διαρκείς μεταβολές κατά την ελεύθερη βούληση αυτών που τη συγκροτούν και έχει ως αποστολή της την ευτυχία των πολιτών της , τη διατήρηση της τάξης , της δικαιοσύνης και της ειρήνης μεταξύ αυτών , όπως και μεταξύ Πολιτείας και υπόλοιπου κόσμου . Για την επίτευξη των στόχων της παράγει και θεσπίζει νόμους υποχρεωτικούς για όλα τα μέλη της και ασκεί εξουσία τιμωρητική , απέναντι σε όσους δεν πειθαρχούν προς τις επιταγές που διασφαλίζουν το γενικό καλό¹⁶ .

Κάθε κράτος στοχεύει παράλληλα να δημιουργήσει και να διατηρήσει έναν ορισμένο τύπο πολιτισμού και πολίτη , συμβίωσης και ατομικών σχέσεων και οφείλει να είναι απελευθερωμένο από κάθε ηθικολογικό φανατισμό ώστε να καθίσταται «παιδαγωγός» , στο βαθμό που τείνει ακριβώς να δημιουργήσει ένα νέο τύπο ή επίπεδο πολιτισμού . Ως όργανο ορθολογισμού σ' επίπεδο αναδιοργάνωσης και ανάπτυξης του μηχανισμού της οικονομικής παραγωγής και ανανέωσης της δομής του , συμπιέζει , υποκινεί και παρακινεί τη δράση , αλλά και «τιμωρεί» την εγκληματική πράξη και παράλειψη , με ποινική κύρωση ηθικής σημασίας

¹³ Χ . Γιανναρά , *Ορθοδοξία και Δόση στη Νεώτερη Ελλάδα* , εκδ. Δομός , σελ . 50-53

¹⁴ Π . Δημητρώπουλου , *Κράτος και Εκκλησία : Μια δύσκολη σχέση* , εκδ. Κριτική , Αθήνα 2001 , σελ . 23

¹⁵ Όπως παραπάνω , υποσημείωση 2 της σελ 169 , Δ . Τσάτσος , *Συνταγματικό Δίκαιο* , Αθήνα 1992 , τόμ β' , σελ . 584-585

¹⁶ Αθ . Νίκας , *Εκκλησία και Παιδεία* , εκδ . Πορεία , Αθήνα 1991 , σελ . 85-86

που καθιστά το δίκαιο , την αρνητική πλευρά της θετικής δραστηριότητας για εκπολίτιση που αναπτύσσεται από το κράτος¹⁷ .

Δρα και με θετικό τρόπο . Δημιουργεί και μεταμορφώνει . Φτιάχνει πραγματικότητες που βρίσκουν έρεισμα στις σχέσεις των μαζών με την εξουσία και το Κράτος , στο πλαίσιο αυτού που αποκαλούμε συναίνεση –συμβιβασμό μεταξύ κυρίαρχων και δυναστευόμενων τάξεων , λαμβάνοντας μια σειρά θετικών υλικών μέτρων για τις λαϊκές μάζες , σε επίπεδο λόγων αστικής και κρατικής εξουσίας¹⁸ .

Η Εκκλησία αντίθετα , ως πνευματικός φορέας , καλεί τους πολίτες να γίνουν μέλη της και να οδηγηθούν στην πνευματική τελείωση και τη σωτηρία τους χωρίς κανένα πειθαναγκασμό και με εξουσία που πηγάζει από τους νόμους του Ευαγγελίου , καθαρά υπηρετική προς όφελος των ανθρώπων¹⁹ . Έχοντας ως πεδίο δράσης το δημόσιο χώρο , η Εκκλησία απευθύνεται τόσο στη συνείδηση όσο και στη συμπεριφορά των μελών της , την οποία επιδιώκει να διαμορφώσει σύμφωνα με τις επιταγές του θείου θελήματος , συμπεριφορά όμως που υπόκειται ταυτόχρονα και σε πολιτειακές επιταγές . Η διπλή αυτή λειτουργία εγείρει το ζήτημα της προτεραιότητας της κοσμικής , σε σχέση με την εκκλησιαστική έννομη τάξη , καθώς τίθενται ηθικοπολιτικά διλήμματα για την υπακοή στις επιταγές της πρώτης ή της δεύτερης , ως εκπροσώπου της κοινωνίας των πολιτών στο σύνολό της , και το είδος των σχέσεων μεταξύ των δύο αυτών οργανισμών .²⁰

¹⁷ Γκράτσι Αντόνιο , *Για τον Μακιαβέλλη ...* , εκδ . Ηριδανός , σελ . 164-165

¹⁸ Νικ . Πουλιαντζάς , *Το Κράτος , η Εξουσία , ο Σοσιαλισμός* , εκδ . Θεμέλιο , Αθήνα 2001 , σελ . 43 , 45

¹⁹ Αθ . Νίκας , *Εκκλησία και Παιδεία* , Αθήνα 1991 , σελ . 86

²⁰ Π . Φουντεδάκη , *Το Σύνταγμα , Δημιουργία Επιθεώρηση Συνταγματικής Θεωρίας και Πράξης , Σχέσεις κράτους και εκκλησίας στον ευρωπαϊκό χώρο[1]* , [Τεύχος 4-5/2000] , σελ . [1-2] , <http://find.in.gr> , Θερησκεία και Εκπαίδευση .

1.2 Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας στην Κ. Διαθήκη

Η σχέση Εκκλησίας –Κράτους προσδιορίστηκε αρχικά και ρυθμίστηκε στη βάση της διδασκαλίας της Κ. Διαθήκης και ειδικότερα σε τρία χωρία αυτής τα οποία απέκτησαν αιώνιο κύρος , ρυθμιστική αξία και δύναμη στις σχέσεις εκκλησίας και πολιτείας . Αυτά είναι :

α) η εντολή του θείου Ιδρυτή της Εκκλησίας «απόδοτε τα Καίσαρος Καίσαρι και τα του Θεού τω Θεώ» (Ματθ. 22,21) , β) ο λόγος του Αποστόλου Πέτρου και των άλλων Αποστόλων : «πειθαρχείν δεί Θεώ μάλλον ή ανθρώποις » (Πράξ. 5,29) , γ) ο λόγος του Αποστόλου Παύλου : «πάσα ψυχήν εξουσίαις υπερεχούσαις υποτασσέσθω , ου γαρ εστιν εξουσία ει μη υπό Θεού , αι δε ούσαι εξουσίαι υπό του Θεού τεταγμέναι εισίν » (Ρωμ. 13,1) , και δ) το δέκατο τρίτο κεφάλαιο της Αποκαλύψεως του ευαγγελιστή Ιωάννη . Στη βάση λοιπόν της διδασκαλίας των χωρίων αυτών και της συναφούς διδασκαλίας της Αγίας Γραφής , ρυθμίστηκε η στάση ιδίως της Εκκλησίας των τριών πρώτων αιώνων απέναντι στην τότε ειδωλολατρική Πολιτεία , και ρυθμίζεται έκτοτε και οφείλει να ρυθμίζεται εσαεί .²¹

Η αρχέγονη Εκκλησία διατηρώντας την αυτοτέλεια και την ανεξαρτησία της , ήταν νομιμόφρων έναντι της Πολιτείας και των πολιτικών αρχόντων , δεομένη μάλιστα «υπέρ βασιλέων και πάντων των εν υπεροχή όντων» , εφόσον εξασφαλίζουν στους υπηκόους «ήρεμον και ησύχιον βίον εν ευσεβεία και σεμνότητι» και συμμορφώνονται στο νόμο του Θεού . Στην αντίθετη περίπτωση η Εκκλησία ήταν υποχρεωμένη να προβάλλει ηθική αντίσταση στους ασεβούντες ηγεμόνες που επεδίωκαν την αποθέωση εαυτών , παρέβαιναν το θείο νόμο και κατεδίωκαν τους χριστιανούς .²² Αυτό άλλωστε έπραξε κατά τους τρεις πρώτους αιώνες των διωγμών των χριστιανών , που έως τότε ταυτίζονταν με τους Εβραίους , αρχής γενομένης επί Νέρωνα το 64 και με την επέκταση και γενίκευση αυτών επί Δεκίου 249/250 , με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας . Σκοπός της πολιτικής του ρωμαϊκού κράτους ήταν να εγκαταλείψουν οι

²¹ Ιωάννου Καρμίρη , Συμβολή εις το Πρόβλημα της Σχέσεως Εκκλησίας και Πολιτείας εξ απόψεως Ορθοδόξου , Αθήνα 1972 , σελ . 7

²² Όπως παραπάνω , σελ .7-9

χριστιανοί την πίστη τους , επειδή θεωρούνταν λίαν επικίνδυνη για την κρατική υπόσταση και συνοχή²³. Ο χριστιανισμός τελεί υπό διωγμό κυρίως επειδή με τη θεωρία του , περί ενός Μοναδικού Επουράνιου Θεού , καταρρίπτει το πιο σημαντικό στοιχείο της πολιτικής θεωρίας του ρωμαϊκού κράτους : τη Θεότητα του Αυτοκράτορα - νομιμοποιητικός παράγοντας που καταστρατηγεί την εντολή του Θεού των χριστιανών . Και επειδή οι χριστιανοί , όπως είναι ευνόητο , μένουν αμετακίνητοι στην πίστη τους , διώκονται από το Ρωμαϊκό κράτος με την κατηγορία της απείθειας προς αυτό και την πολιτική του εξουσία : τον Καίσαρα .²⁴ Λαμβάνοντας υπόψη τα σποραδικώς γραφόμενα στην Κ. Διαθήκη αναφορικά με την Πολιτεία και τα της σχέσεως αυτής με την Εκκλησία συν τα λόγια του Κυρίου : «η βασιλεία η εμή ουκ εστιν εκ του κόσμου τούτου» συμπεραίνουμε , ότι η βασιλεία του Χριστού είναι η Εκκλησία του , οι δε χριστιανοί , είναι υπήκοοι της βασιλείας του και ταυτόχρονα και υπήκοοι της Πολιτείας στην οποία ανήκουν και οφείλουν λόγω της διπλής τους αυτής ιδιότητας να εκτελούν τα καθήκοντά τους και απέναντι στην Εκκλησία και στην Πολιτεία , κατά τη θεία εντολή . Η δε Πολιτεία οφείλει να συνδέεται στενά και συνεργάζεται αρμονικά με την Εκκλησία και να βοηθά αυτήν στο επιτελούμενο έργο της σωτηρίας των ανθρώπων εφόσον «δι' αμφοτέρων ο Θεός την ημετέραν σωτηρίαν οικονομεί»²⁵ . Το σύστημα αυτό των σχέσεων Εκκλησίας –Πολιτείας , ως συνέπεια της θεωρίας της κοινωνικής ενσωμάτωσης του χαρισματικού αυτού λαού του Θεού στην παρακμάζουσα τότε κοινωνία , όπως απορρέει από τα παύλεια κείμενα , θέλουν την Εκκλησία πάροικη και παρεπίδημη στον κόσμο , αλλά και συγχρόνως το φύραμα που αλλάζει αυτόν , αποτέλεσε τη βάση της πνευματικής επικυριαρχίας του Χριστιανισμού πάνω στην καταρρέουσα ρωμαϊκή αυτοκρατορία²⁶. Οι πολίτες ή υπήκοοι της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας

²³ Σ . Τρωιάνου , *Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου* , εκδ . Σάκκουλας , Αθήνα -Κομοτηνή , 1984 , σελ . 58 στα Κείμενα Φαικέλου του μαθήματος επιλογής εαρινού εξαμήνου : *Κοινωνιολογία της Θρησκείας ΙΙ - Κράτος και Εκκλησία στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία* , με διδάσκοντα τον κ . Παπαρίζο Λ .

²⁴ Σοφία Καράκωστα , *Οι σχέσεις Εκκλησίας –Πολιτείας στο Βυζάντιο και η επίδρασή τους στον καθορισμό της πολιτικής ιδεολογίας της εποχής* , στο *ΚΑΘ' ΟΔΟΝ* , τεύχος 15 , εκδ . Παρατηρητής Μάιος 1999 , σελ . 77-85

²⁵ Ιωάννου Καρμιρη , *Συμβολή εις το πρόβλημα της σχέσεως Εκκλησίας και Πολιτείας εξ απόψεως Ορθοδόξου* , Αθήνα 1972 , σελ . 8-13

²⁶ Π . Βασιλειάδη , *Οι σχέσεις Εκκλησίας –Πολιτείας στην Κ.Δ (με ιδιαίτερη αναφορά στην Παύλεια γραμματεία)* *Εισηγήσεις Θεολογικού Συνδέσμου* , εκδ . Θεολογικού Συνδέσμου Ι , Θεσσαλονίκη 1998 , σελ . 29-30

ζουν σ' έναν κόσμο ανεξέλεγκτο και ανελέητο . Δε δρουν σύμφωνα μ' ένα ενιαίο νοηματικό πολιτικο-θρησκευτικό και κοινωνικό συγχρόνως σύστημα , αλλά σύμφωνα με τα βιώματα του θρησκευτικού και κοσμοθεωρητικού ρεύματος στα οποία εντάσσονται και έχουν ένα ποικίλο και πολύχρωμο νοηματικό περιεχόμενο που δεν τους εξασφαλίζει τη μείωση της αγωνίας και του υπαρξιακού τους πόνου . Με την επίδραση βέβαια του γνωστικισμού μετασηματίζονται οι αντιλήψεις για το Θεό . Αναδύεται το γενικό , αφηρημένο σχήμα ενός οικουμενικού και μοναδικού Θεού και το ιουδαϊκό μήνυμα σωτηρίας , που μεταφέρεται κυρίως στην αρχή από τον απόστολο Παύλο , αρχίζει να παίρνει μορφή και να γίνεται ευρύτερα αποδεκτό²⁷ .

1.3 Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας στην Ανατολή

Κατά τη βυζαντινή περίοδο , ιδιαίτερα από την εποχή του Μ . Κωνσταντίνου και υπό το φως της χριστιανικής διδασκαλίας , όλες οι κοινωνικές αξίες και οι κοινωνικοί θεσμοί : η πολιτεία , ο γάμος και η ιδιοκτησία - αποκτούν νέο περιεχόμενο που επιφέρει ριζικές αλλαγές και σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις στον πρότερο κοινωνικό βίο . Οι αλλαγές αυτές οφείλονται στην επίδραση των χριστιανικών ηθικών αρχών οι οποίες ερχόμενες σ' επαφή με τον εθνικό κόσμο διαμέσου του πρακτικού βίου των χριστιανών της εποχής , συντέλεσαν σταδιακά στη μεταβολή των σχετικών με τον κοινωνικό βίο αντιλήψεων όχι μόνον των απλών ανθρώπων αλλά και των εκπροσώπων της πολιτικής εξουσίας . Η κοινωνική ζωή διαποτίζεται σταδιακά από το χριστιανικό πνεύμα και αποτελεί σ' όλη τη μακράιωνη πορεία του Βυζαντίου

²⁷ Α . Παπαρίζος , Οι κυρίαρχες αντιλήψεις για τον άνθρωπο στον Ελληνισμό και το Χριστιανισμό , στο *Αρχαιολογία* , Αθήνα , τεύχ . 37 , Δεκέμβριος 1990 , σελ . 65-70 , στα Κείμενα Φακέλου του μαθήματος επιλογής εαρινού εξαμήνου : *Κοινωνιολογία της Θρησκείας ΙΙ - Κράτος και Εκκλησία στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία* , με διδάσκοντα τον κ . Παπαρίζο Α .

τον ρυθμιστικό κανόνα που διέπει τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται στο βυζαντινό κράτος²⁸.

Ο χριστιανισμός του 4^{ου} αι. με απολογητικό και φιλοσοφικό στοχασμό ελληνικό, αναδεικνύεται σε ολοκληρωμένη ολική κοσμοθεωρία και ιδεολογία, σε βιωματική και νοηματική αναπαράσταση του Κόσμου²⁹. Ο Ιησούς Χριστός ως «αληθινός άνθρωπος» και «αληθινός Θεός» ταυτόχρονα, είναι το φαντασιακό ενδιάμεσο στην αγωνία του μεσογειακού ανθρώπου να βρει μια καθολική αντίληψη για τον εαυτό του μέσω της οποίας θα μπορούσε να λάβει μια κάποια πιθανή νοηματική και εμπειριο-πρακτική δικαίωση και σωτηρία³⁰. Κάτω από την αυστηρή ιεραρχία της κεντρικής εξουσίας και τη θεοκρατική αντίληψη του Κόσμου μιας αυτοκρατορίας που θεωρεί εαυτόν βασίλειο του Θεού επί της γης και τον αυτοκράτορα αντιβασιλέα του Θεού, παράλληλα με την εισροή πληθυσμών και εθνοτήτων που εισβάλλουν εκχριστιανιζόμενες συνεχώς, ο άνθρωπος έχει διττή ιδιότητα³¹. Είναι υπήκοος και υπάκουος του αυτοκράτορα στην πολιτική και οικονομική ζωή, και ως δημιουργήμα του Θεού στη νοηματική και ιδεολογική του ύπαρξη, είναι υπήκοος της Εκκλησίας και του Κλήρου. Κι έχει μόνον ένα σκοπό: να δοξάσει το Θεό και να σώσει την ψυχή του³² υιοθετώντας την «ιατρική» ηθική της Ανατολής που θέλει τον χριστιανό έναν συνεχώς μετανοών αμαρτωλό, σε αντίθεση με τη νομική και δικανική ηθική της Δύσης που αντιμετώπισε το πρόβλημα της προσηγορικής αμαρτίας ως νομική παράβαση και τη σωτηρία ως ικανοποίηση της θείας δίκης ή ως αίτια έκβαση κάποιας ποινικής δίκης.³³

²⁸ Π. Χ. Δημητρόπουλου, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας εξ απόψεως Ορθοδόξου*, Ανάτυπον εκ της «Ορθοδόξου Παρουσίας», τεύχη 7^{ου} και 8^{ου}, Εν Αθήναις 1966, σελ. 1-2

²⁹ Όπως παραπάνω, Α. Παπαρίζος, *Οι κυρίαρχες αντιλήψεις για τον άνθρωπο στον Ελληνισμό και το Χριστιανισμό*, στο *Αρχαιολογία*, τεύχ. 37, Αθήνα 1990, σελ. 65-70

³⁰ Όπως παραπάνω, σελ. 65-70

³¹ Όπως παραπάνω, σελ. 65-70

³² Όπως παραπάνω, σελ. 65-70

³³ Μ. Μπέγζου, *Η βυζαντινή Ανάδυση της Ελληνικής Ανατολής*, Κεφ. 2, του βιβλίου: *Ελευθερία ή Θρησκεία*; εκδ. Γριγόρης, Αθήνα 1991, σελ. 147-148, στα Κείμενα Φακέλου του μαθήματος επιλογής εαρινού εξαμήνου: *Κοινωνιολογία της Θρησκείας II, Κράτος και Εκκλησία στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία*, με διδάσκοντα τον κ. Α. Παπαρίζο.

α) Καισαροπαπισμός ή συναλληλία: Τα νομοθετικά μέτρα –διάταγμα Μεδιολάνου , καθιέρωση του χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας της αυτοκρατορίας -- είναι ένδειξη της βαθμιαίας και ασφαλούς επιδράσεως του πνεύματος της χριστιανικής πίστης στον πολιτικό νομοθέτη και στους εκπροσώπους της Πολιτείας , η οποία από εθνική μεταβάλλεται σε χριστιανική . Έκτοτε Πολιτεία και Εκκλησία υποστηρίζουν από κοινού την ισότητα και την αυτοτέλεια των δύο οργανισμών ³⁴. Το σύστημα της συναλληλίας που επεκράτησε κατά το πλείστον επί Μ. Κωνσταντίνου κατά τον Ιω.Καρμίρη ³⁵, με την έκδοση του διατάγματος των Μεδιολάνων περί ανεξιθρησκείας (313 μ.Χ) και ενισχύθηκε όταν ο αυτοκράτορας Θεοδοσίος ο Μέγας ανακήρυξε το χριστιανισμό επίσημη θρησκεία του κράτους , αμφισβητήθηκε από πολλούς μελετητές , Έλληνες και ξένους , οι οποίοι τάχθηκαν υπέρ της άποψης ότι στο Βυζάντιο επεκράτησε ο καισαροπαπισμός λόγω ανάμειξης των αυτοκρατόρων όχι μόνο στα νομικά ζητήματα της Εκκλησίας αλλά και σ' αυτά ακόμα τα θέματα της πίστεως ³⁶. Ο Αρχμανδρίτης Στεφανίδης Βασίλειος ³⁷ αναφέρει ότι οι αυτοκράτορες δικαιολογούσαν την ανάμειξή τους στα εκκλησιαστικά πράγματα επειδή πρώτον ο αυτοκράτορας είχε ιερατικό χαρακτήρα και δεύτερον , επειδή τα θρησκευτικά ζητήματα επιδρούσαν στην ευημερία της πολιτείας , διότι η ευημερία αυτή εξαρτιόταν άμεσα από την εύνοια του Θεού . Ο Ιω. Καρμίρης θεωρεί τη στάση αυτή των αυτοκρατόρων αποτέλεσμα ζωηρού ενδιαφέροντος σχετικά με την ενότητα της πίστης και του Κράτους που αυτή εγγυούνταν ³⁸ . Ο Σπ. Τρωϊάνος ³⁹, σημειώνει ότι η νέα αυτή πίστη θεωρούνταν ικανή να εξελιχθεί παράλληλα με την κρατική δομή σ' ένα σπουδαίο παράγοντα κρατικής ενότητας και συνοχής του πληθυσμού

³⁴ Π. Χ. Δημητρόπουλου , *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας εξ άποψεως Ορθοδόξου* , Ανάτυπον εκ της «Ορθοδόξου Παρουσίας» , τεύχη 7^ο και 8^ο , Εν Αθήναις 1966 , σελ .2-3

³⁵ Ιωάννου Καρμίρη , *Συμβολή εις το πρόβλημα της σχέσεως Εκκλησίας και Πολιτείας εξ άποψεως Ορθοδόξου* , Αθήνα 1972 , σελ . 14 , 17 , 22

³⁶ Όπως παραπάνω , Ν. Ζαχαρόπουλου , *Ιστορία των σχέσεων Εκκλησίας –Πολιτείας στην Ελλάδα* , Θεσσαλονίκη –Πουρνάρα 1985 , σελ . 65-67 και σημ . 20 , σελ . 19

³⁷ Β. Στεφανίδου , *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας (στο Βυζάντιο)* , στο *Κρατική Εξουσία και Ορθόδοξη Εκκλησία (Προβλήματα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας)* , εκδ . Μήνυμα , Αθήνα 1995 , σελ .164-165

³⁸ Όπως παραπάνω , Ν. Ζαχαρόπουλου , *Ιστορία των σχέσεων Εκκλησίας-Πολιτείας στην Ελλάδα* , Θεσσαλονίκη –Πουρνάρα 1985 , σελ .68

³⁹ Όπως παραπάνω , Σ. Τρωϊάνου , *Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου* , Αθήνα 1984 , σελ . 59

της αυτοκρατορίας , που η εθνική του ανομοιογένεια αποτελούσε μόνιμο κίνδυνο . Η έκφραση ότι το ρωμαϊκό κράτος μετατράπηκε σε χριστιανικό , εκφράζει αυτό ακριβώς . Οι σχέσεις μεταξύ Εκκλησίας και κράτους ήταν θεμελιωμένες στη συμφωνία , υποστηρίζει ο Σέργιος Μπολγκάκωφ⁴⁰ , στην αμοιβαία συνεργασία και την ανεξαρτησία των δύο μερών αφού το κράτος αναγνώριζε τους εκκλησιαστικούς κανόνες σαν τον εσωτερικό νόμο της Εκκλησίας και η Εκκλησία αναγνώριζε την εξουσία και τα δικαιώματα του κράτους . Δεν επρόκειτο για καισαροπαπισμό , γιατί όταν ο οι αυτοκράτορες προσπαθούσαν να επιβάλλουν στην Εκκλησία δογματικές διδασκαλίες ή αιρέσεις (αρειανισμός , εικονομαχία) , τότε η Εκκλησία βρισκόταν εν διωγμώ , και η αληθινή φύση των σχέσεων της με το κράτος ξαναγινόταν φανερή . Ωστόσο η Εκκλησία απέδιδε μεγάλη αξία στη συμμαχία της με το κράτος , ιδιαίτερα όταν αυτό υπηρετούσε την Εκκλησία . Ο Παναγιώτης Μπούμης ,⁴¹ υποστηρίζει τη συνεχή αλληλοενδυνάμωση και αλληλοϋποστήριξη των δυο αυτών οργανισμών στο γεγονός , ότι η Πολιτεία λάμβανε μέτρα προς όφελος της Εκκλησίας , γιατί το κράτος διαμέσου αυτής αποκτούσε σπουδαιότατη συνεκτική δύναμη , πρωτοβουλίες τις οποίες η Εκκλησία δεχόταν ή ανεχόταν προς σημαντική ενίσχυσή της διότι την διαφύλασσαν από κάθε επικίνδυνη προσβολή ή επιβουλή . Κατά την άποψη του ΑΘ. Νίκα⁴² παρότι υπάρχει σαφής διάκριση ανάμεσα στο βασίλειο του Καίσαρα και στο βασίλειο του Θεού , στην πράξη οι δυο θεσμοί Εκκλησίας και Πολιτείας συσχετίζονται και αλληλοεξαρτώνται , ενώ η Εκκλησία στο Βυζάντιο υφίσταται και εξισώνεται ως νομικό πρόσωπο με την Πολιτεία . Αυτοκράτορας και Πολιτεία προσυπογράφονται ελέω Θεού με κοινή πορεία που συνοδεύεται από έντονες συγκρούσεις σε περιπτώσεις που ο αυτοκράτορας ήθελε να επεμβαίνει ως αυθεντία στα εκκλησιαστικά

⁴⁰ Σέργιου Μπολγκάκωφ , *Η Ορθοδοξία και το Κράτος* , στο *Κρατική Εξουσία και Ορθόδοξη Εκκλησία (Προβλήματα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας)* , εκδ . Μήνυμα , Αθήνα 1995 , σελ .18-19

⁴¹ Π . Μπούμης , *Αντικανονικές και αντισυνταγματικές επεμβάσεις της Πολιτείας στην Εκκλησία της Ελλάδος , στο Κρατική Εξουσία και Ορθόδοξη Εκκλησία (Προβλήματα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας)* , εκδ . Μήνυμα , Αθήνα 1995 , σελ . 29

⁴² ΑΘ . Νίκας , *Εκκλησία και Παιδεία* , εκδ . Πορεία , Αθήνα 1991 , σελ . 90-91

ζητήματα . Ο πρ. Μεταλληνός Γεώργιος⁴³ χαρακτηρίζει τη μεταβολή που συντελέστηκε τον 4^ο αι. με τον Μ. Κωνσταντίνο πραγματικό θαύμα , διότι η πολιτική διακονία έγινε εκκλησιαστικά αποδεκτή καθώς ανταποκρινόταν στο σκοπό της Εκκλησίας , που είναι η εκκλησιοποίηση , δηλαδή εν-Χρίστωση , όλου του κόσμου , συνεπώς και της Πολιτείας . Οπότε έχουμε , όχι δυο αντίθετες μεταξύ τους εξουσίες , αλλά δύο σώματα που διακονούν τον ίδιο λαό , που είναι ταυτόχρονα Λαός της Πολιτείας και Λαός της Εκκλησίας και διατηρούν σχέσεις «ομονοίας» , «συμφωνίας» και «συναλληλίας» και καθώς η πατερική αντίδραση στις αντιχριστιανικές αυτοκρατορικές επεμβάσεις είναι γεγονός , στη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου , η ιερωσύνη αποδεικνύεται ομότιμος της βασιλείας . Ο Νίκ. Ματσούκας⁴⁴ υποστηρίζει ότι στο Βυζάντιο καθιερώνεται ένα σπάνιο πρότυπο δυο ανεξαρτήτων εξουσιών , που συνεργάζονται συναλλήλως και συνάμα συγκρούονται απηνώς και προσφέρει τις σωστές προϋποθέσεις για μια αγαστή συνύπαρξη και συνεργασία μεταξύ Εκκλησίας και κράτους .

Στα πλαίσια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας , η έως τότε ανεξάρτητη Εκκλησία εντάσσεται στον κρατικό μηχανισμό και καθίσταται επίσημος φορέας με νομικό κύρος και αντίστοιχα εσωτερικά και εξωτερικά χαρακτηριστικά . Ενσωματώνει επίσης την αυτοκρατορική ιδεολογία αλλά και καθορίζει αυτήν σε μεγάλο βαθμό , αφού η διατήρηση της αυτοκρατορικής τάξης αποτελούσε και εγγύηση της δικής της θέσης , όπως άλλωστε και η Πολιτεία χρησιμοποίησε τη δύναμη και επιρροή της Εκκλησίας μεταξύ των πιστών αλλά και τη χριστιανική αντίληψη για την κοσμική εξουσία που στηρίζει την ιδέα περί Κράτους , με απώτερο σκοπό τη διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης και της κοινωνικής συνοχής στο εσωτερικό μιας εθνικά ανομοιογενούς Βυζαντινής αυτοκρατορίας για χίλια και πλέον χρόνια .⁴⁵

⁴³ πρwt. Γ. Μεταλληνού , *Εκκλησία και Πολιτεία στην Ορθόδοξη Παράδοση* , εκδ . Αρμός , Αθήνα 1997 , σελ . 22-27

⁴⁴ Ν . Ματσούκας , Θεολογική θεώρηση των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας , στο *Σχέσεις Εκκλησίας-Πολιτείας* , *Εισηγήσεις Θεολογικού Συνδέσμου* , εκδ . Θεολογικού Συνδέσμου , Θεσσαλονίκη 1998 , σελ . 32-33

⁴⁵ Σοφία Καράκωστα , *Οι σχέσεις Εκκλησίας –Πολιτείας στο Βυζάντιο και η επίδρασή τους στον καθορισμό της πολιτικής ιδεολογίας της εποχής* , *Καθ' Οδόν* , τεύχ. 15 , Αθήνα 1999 , σελ . 77,78,81,82,85

β) Η Ορθόδοξη Ανατολή στη σιά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας .

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ο θρησκευτικός και πολιτικός ηγέτης των Οθωμανών , ο Σουλτάνος , εφαρμόζει και ενισχύει το σύστημα του καισαροπαπισμού στην υποταγμένη πλέον Ορθόδοξη Ανατολή . Ως γνωστόν οι Οθωμανοί ανέδειξαν ως στοιχείο διαφοροποίησης των κατοίκων της αυτοκρατορίας τη θρησκεία και διαίρεσαν την επικράτεια κατά τέτοιον τρόπο , ώστε η διοίκηση να έρχεται σε επαφή με τις θρησκευτικές κοινότητες (σύστημα μιλέτ) των οποίων οι ηγέτες ασκούσαν και αρμοδιότητες κοσμικής εξουσίας⁴⁶ . Ο Σουλτάνος κατακτητής , εφαρμόζοντας την πολιτική της ανοχής ,⁴⁷ ανασύστησε το Οικουμενικό Πατριαρχείο , και παραχώρησε στον Πατριάρχη μια σειρά από ειδικά και γενικά προνόμια που αποτέλεσαν το νομικό πλαίσιο στο οποίο θα κινούνταν η Εκκλησία και οι ορθόδοξοι υπήκοοι στο οθωμανικό κράτος κατά τις σχέσεις τους με την κρατική εξουσία⁴⁸ . Τα ειδικά προνόμια αναφέρονταν στην ανακήρυξη του Οικουμενικού Πατριάρχη ως θρησκευτικού και πολιτικού ηγέτη όλων των ορθοδόξων υπηκόων της οθωμανικής αυτοκρατορίας , αναγνώριση σύμφωνη με τη θεοκρατική αντίληψη των μουσουλμανικών και των άλλων ανατολικών λαών της εποχής , και τα γενικά προνόμια αφορούσαν την Εκκλησία στο σύνολό της⁴⁹ . Τα προνόμια αποτέλεσαν εγγυήσεις για την οικουμενική αποστολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας και αύξησαν το κύρος του οικουμενικού Πατριαρχείου , όχι μονάχα απέναντι στους αλλόθρησκους κατακτητές αλλά και ανάμεσα στους ομόδοξους υπόδουλους λαούς της Χερσονήσου του

⁴⁶ Π . Δημητρόπουλου , *Κράτος και Εκκλησία : μια δύσκολη σχέση* , εκδ . Κριτική , Αθήνα 2001 , σελ . 52-53

⁴⁷ Ελ . Κούκου , *Θεσμοί και Προνόμια του Ελληνισμού μετά την Άλωση* , εκδ . Σάκκουλα , Αθήνα-Κομοτηνή 1998 , σελ . 68

⁴⁸ Όπως παραπάνω , Σ . Τρωιάνου , *Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου* , Αθήνα -Κομοτηνή 1984 , σελ . 61,62

⁴⁹ Όπως παραπάνω , σελ . 61-62 και Π . Δημητρόπουλου , *Κράτος και Εκκλησία: Μια δύσκολη σχέση* , εκδ . Κριτική , Αθήνα 2001 , σελ .66

Τα γενικά προνόμια περιήχαν ελευθερία της λατρείας , εσωτερική αυτοδιοίκηση τόσο των θρησκευτικών κοινοτήτων , όσο και των ιδρυμάτων με θρησκευτικό ή γενικότερα πνευματικό χαρακτήρα , ελευθερία στη διαχείριση των εκκλησιαστικών περουσιακών στοιχείων και απαλλαγή από τη φορολογία , το δικαίωμα των εκκλησιαστικών οργάνων να ασκούν δικαιοδοσία σε πνευματικά ζητήματα και να επιλύουν διαφορές οικογενειακού ή κληρονομικού δικαίου κ.ά

Αίμου , στη Βλαχία και Μολδαβία , στη Μ. Ασία και ως τη Ρωσία .⁵⁰ Οι εθνικές συνειδήσεις των λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξασθενούν και στη θέση τους αναπτύσσεται η συνείδηση του ενιαίου συνόλου των χριστιανών ραγιάδων απέναντι στους κατακτητές . Η υπερεθνική συνείδηση του χριστιανού ενώνει τους ετερογενείς και αλλόγλωσσους ορθόδοξους λαούς της Ανατολής , κάτω από την κοινή υπέρτατη εκκλησιαστική αρχή και το κοινό της πολιτικής δουλείας ατύχημα⁵¹ .

Τα προνόμια αυτά σήμαιναν ταυτόχρονα και υποχρεώσεις από την πλευρά των φορέων της επίσημης Εκκλησίας . Οι εκκλησιαστικοί ηγέτες , προκειμένου να διατηρήσουν τα προνόμιά τους και να ασκήσουν το έργο τους ανεπηρέαστοι (διατήρηση της πίστης και ψυχική σωτηρία των χριστιανών) έπρεπε να εξασφαλίζουν την υπακοή του υπόδουλου πληθυσμού στο σουλτάνο συνεπείς –τις περισσότερες φορές– με τη στάση της Εκκλησίας απέναντι στην οποιαδήποτε πολιτειακή εξουσία⁵² . Ο Χρυσόστομος Παπαδόπουλος στη «Θέση της Εκκλησίας εν τω τουρκικό κράτει» γράφει χαρακτηριστικά : *«Ο Πατριάρχης , ως Εθνάρχης , υπεύθυνος ων απέναντι της τουρκικής Κυβερνήσεως , ώφειλε να νουθετή τον λαόν εν περιπτώσει παρεκτροπής τινος , να δικάζη και φυλακίζη έτι τους ατακτούντας , να ζητή παρά της Αστυνομίας δι' απλής ανακοινώσεως την εκτέλεσιν της υπ' αυτού επιβαλλόμενης ποινής καθείρξεως ή εξορίας »* .⁵³

Η έκδοση δε δύο διαταγμάτων , του Χάττι Σερίφ (3.11.1839) και του Χάτι Χουμαγιούν (18.2.1856) , που καθιέρωναν μια μορφή θρησκευτικής ισότητας όλων των υπηκόων της οθωμανικής αυτοκρατορίας , καθώς και η εξασφάλισή τους με τη συνθήκη των Σεβρών (1920) , αναβάθμισαν πρόσκαιρα τη θέση των χριστιανών και της Εκκλησίας στο τουρκικό κράτος . Η μικρασιατική καταστροφή και η υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης (1920)

⁵⁰ Όπως παραπάνω , Σ . Τρωιάνου , *Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου* , Αθήνα –Κομοτηνή 1984 , σελ . 62

⁵¹ Ε . Κούκου , *Θεσμοί και Προνόμια του Ελληνισμού μετά την Άλωση* , Αθήνα –Κομοτηνή 1998 , σελ . 60

⁵² Π . Δημητρόπουλου , *Κράτος και Εκκλησία: Μια δύσκολη σχέση* , εκδ . Κριτική , Αθήνα 2001 , σελ . 53

⁵³ Χρυσόστομου Παπαδόπουλου , *Θέσις της Εκκλησίας εν τω Τουρκικό Κράτει* , στο *Κρατική Εξουσία και Ορθόδοξη Εκκλησία (Προβλήματα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας)* , εκδ . Μήνυμα , Αθήνα 1995 , σελ . 166-167

αργότερα , στέρησε από το Πατριαρχείο το μεγαλύτερο μέρος του ποιμνιού του ενώ η εξουσία του περιορίστηκε σε αυστηρά θρησκευτικά πλαίσια .⁵⁴

1.4 Σχέσεις Εκκλησίας –Πολιτείας κατά την ορθόδοξη παράδοση

Εκκλησία και Κράτος κατά την ορθόδοξη παράδοση , νοούνται ως δύο εφαπτόμενοι κύκλοι που εκφράζουν ο ένας την ιερατική και ο άλλος την πολιτική διακονία . Οι δύο αυτές διακονίες πρέπει να συνεργάζονται και να διατηρούν σχέσεις ομονοίας –συμφωνίας-συναλληλίας για την εύρυθμη λειτουργία όλου του οργανισμού του Κράτους και για την επίτευξη όχι μόνον των πρόσκαιρων αλλά και των αιώνιων πνευματικών σκοπών του , αφού ο στόχος και των δύο διακονιών είναι η σωτηρία και η θέωση των πολιτών –πιστών , οπότε κάθε έννοια χωρισμού των δύο είναι στην ορθόδοξη παράδοση αδιανόητη , διότι προϋποθέτει αποχρωματισμένη θρησκευτικά Πολιτεία⁵⁵ . Εκκλησία και Πολιτεία συνδέονται στενάς μεταξύ τους χωρίς όμως να συγχέονται ούτε να συγχωνεύονται , ούτε να χωρίζονται , ούτε να υποτάσσεται η μία στην άλλη . Αποτελούν δύο ανεξάρτητες μεταξύ τους αρχές , δύο τέλειες και αυτεξούσιες κοινωνίες , διάφορες ως προς την ουσία και την αποστολή , το σκοπό και τα προς επίτευξη αυτού μέσα . Η μεν Εκκλησία είναι υπερφυσική κοινωνία , της οποίας η δομή και η αποστολή ορίσθηκε εφάπαξ και αμεταβλήτως από το Θείο Διομήτορα αυτής με σκοπό τη σωτηρία των ανθρώπων , η δε Πολιτεία είναι φυσική κοινωνία ανθρώπων που υπόκειται σε συνεχείς μεταβολές , κατά την ελεύθερη βούληση αυτών που τη συγκροτούν και επιδιώκει την εσωτερική και εξωτερική ειρήνη και υλική ευδαιμονία αυτών . Ωστε ο σκοπός και η αποστολή της μεν Εκκλησίας εντοπίζεται στην περιοχή της υπερφυσικής ζωής του ανθρώπου , της δε

⁵⁴ Όπως παραπάνω , Σ . Γρωιάνου , *Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου* , Αθήνα –Κομοτηνή 1984 , σελ . σελ . 62-63

⁵⁵ πρωτ . Γ . Μεταλληνού , *Εκκλησία και Πολιτεία στην Ορθόδοξη Παράδοση* , εκδ . Αρμός , Αθήνα 1997 , σελ . 27-29

Πολιτείας στην περιοχή της φυσικής ζωής αλλά έργο και των δύο είναι η διακονία του ανθρώπου κατά την αγαθή βούληση του Θεού , από τον οποίο πηγάζουν και οι δύο . Η ορθή σχέση Εκκλησίας και Πολιτείας είναι σχέση συμφωνίας και συναλληλίας και συνεργασίας αρμονικής και αλληλοβοήθειας , και όχι ολοκληρωτικού χωρισμού ή συγχωνεύσεως ή υποταγής ή αδιαφορίας ή εχθρότητας ⁵⁶ . Η Πολιτεία συνεπώς τελεί ως «επίσκοπος των εκτός» και «συνθεράπων των επισκόπων» και γι' αυτό απαιτείται συνύπαρξη και συνεργασία των δύο εξουσιών, και της Πολιτείας και της Εκκλησίας ως φορέας ειδικής εξουσίας , εφόσον και οι δυο υπάρχουν για χάρη του Λαού και υπηρετούν τους σκοπούς της Βασιλείας του Θεού . Συνεπάγεται έτσι και το αδύνατο του χωρισμού τους⁵⁷ .

1.5 Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας στη Δύση

Από τον τέταρτο όμως αιώνα επί Μ. Κωνσταντίνου η κατάσταση μεταβλήθηκε ριζικά . Καθιερώθηκε η σχέση συναλληλίας και αρμονικής συνεργασίας μεταξύ Εκκλησίας και Πολιτείας η οποία επεκράτησε στην Ανατολική Εκκλησία και το κράτος του Βυζαντίου , εκτός κάποιων εξαιρέσεων από ορισμένους Βυζαντινούς Αυτοκράτορες , εμφορούμενων καισαροπαπικών ιδεών και τάσεων . Αντιθέτως στη Δύση , η Ρωμαϊκή Εκκλησία επωφελούμενη τη μεταφορά της αυτοκρατορίας στο Βυζάντιο , διεκδίκησε την αυτονομία και την ανεξαρτησία της από τα διάφορα κράτη και τον υπερεθνικό χαρακτήρα ως Εκκλησίας που ιδρύθηκε από τον απ. Παύλο , του οποίου οι διάδοχοι επίσκοποι Ρώμης εισήγαγαν το παπαιοκρατικό σύστημα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας , κατά το οποίο η Εκκλησία δέσποζε της Πολιτείας .⁵⁸ Ο παπισμός ως θεσμός με κύρια στοιχεία του το αλάθητο του πάπα ,

⁵⁶ Ιωάννου Καρμίρη , *Συμβολή εις το πρόβλημα της σχέσεως Εκκλησίας και Πολιτείας εξ απόψεως Ορθοδόξου* , Αθήνα 1972 , σελ . 20 , σελ . 5 , 6 , 12 , 22 , 31

⁵⁷ Π . Χ . Δημητρώπουλου , *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας εξ απόψεως Ορθοδόξου* , τεύχη 7^ο , 8^ο , Εν Αθήναις 1966 , σελ . 5-17

⁵⁸ Ιωάννου Καρμίρη , *Συμβολή εις το πρόβλημα της σχέσεως Εκκλησίας και Πολιτείας εξ απόψεως Ορθοδόξου* , Αθήνα 1972 , σελ . 14-16

το πρωτείο του επισκόπου της Ρώμης και την αγία έδρα του ρωμαίου ποντίφικα , είναι αποτέλεσμα του συνδυασμού της λατινικής ουσιοκρατικής μεταφυσικής με το ρωμαϊκό νομικισμό του δυτικού μεσαιωνικού χριστιανισμού που οδήγησαν στη θρησκευτικοποίηση της εκκλησίας και προετοίμασαν το έδαφος για την εκκοσμίκευση και την προτεσταντική Μεταρρύθμιση που δικαιώνει εκ των υστέρων τη βυζαντινή αντίσταση κατά του παπισμού⁵⁹. Έτσι έχουμε την ενίσχυση και διαμόρφωση του παποκαισαρισμού κι αργότερα συστημάτων με έντονες τις τάσεις για απαλλαγή απ' αυτό κι αντικατάστασή του με το καισαροπαπικό σύστημα , κυρίως από τον 14^ο αιώνα και εξής με πρωταγωνιστές τους αυτοκράτορες της Γερμανίας⁶⁰ . Στους Γερμανικούς δε λαούς επεκράτησε η ιδέα ότι ο ηγεμόνας , ως ο κύριος της χώρας , είναι κύριος και της Εκκλησίας , κατά το σύστημα το καισαροπαπικό , στο οποίο αντίθετα η Πολιτεία , εδέσποζε της Εκκλησίας . Στα κράτη της θρησκευτικής μεταρρύθμισης (16^{ος} αι.) επεκράτησε το σύστημα του εδαφισμού , ήπιας μορφής καισαροπαπισμού που συνέβαλε στην ανεξάρτηση των τοπικών εκκλησιών από τον έλεγχο της Ρώμης⁶¹ και επηρέασε τις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας -κάτω από την επίδραση του διαφωτισμού - ακόμα και στα κράτη που δεν είχαν απομακρυνθεί από τη Ρώμη , με πολιτειακές επεμβάσεις που έφτασαν στο απόγειό τους με τη γαλλική επανάσταση⁶² . Από τότε και στο εξής διεξάχθηκαν γνωστοί και σφοδροί ιστορικοί αγώνες μεταξύ πολιτειακρατίας και ιεροκρατίας . Η ποικιλία των συστημάτων των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας που εμφανίστηκε κατά τους νεότερους χρόνους ήταν απόρροια όχι μόνον των διαφόρων συμφωνιών (concordata) ανεξαρτήτων εκκλησιών του καθολικού δόγματος με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία και τις Προτεσταντικές Εκκλησίες που συγκρότησαν consistoria , αλλά και των νέων ιδεών που επεκράτησαν ως προς τη θέση της πολιτείας έναντι οποιουδήποτε άλλου οργανισμού και τους σκοπούς που αυτή καλείται να εκπληρώσει με αποτέλεσμα σε πολλά κράτη της Ευρώπης και

⁵⁹ Όπως παραπάνω , Μ . Μπέζου , *Η βυζαντινή Ανάδυση της Ελληνικής Ανατολής* , Αθήνα 1991σελ . 150-151

⁶⁰ Όπως παραπάνω , Ν . Ζαχαρόπουλου , *Ιστορία των Σχέσεων Εκκλησίας-Πολιτείας στην Ελλάδα* , Αθήνα – Κομοτηνή 1984 , σελ . 73-75

⁶¹ Π . Δημητρόπουλου , *Κράτος και Εκκλησία :Μια δύσκολη σχέση* , εκδ . Κριτική , Αθήνα 2001 , σελ .27-29

⁶² Όπως παραπάνω , Σ . Τρωιανού , *Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου* , Αθήνα –Κομοτηνή 1984 , σελ . 69

της Αμερικής να καταστεί η Εκκλησία ένα απλό νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου⁶³. Η διαφοροποίηση τελικά ανατολικού και δυτικού χριστιανισμού αναφαίνεται κυρίως στον εκκλησιαστικό χώρο. Η δυτική χριστιανισμός αντιπροσωπεύει τη ριζική ανατροπή και αντιστροφή των όρων του χριστιανικού ευαγγελίου και θεωρεί την πρόσβαση στην αλήθεια του Θεού, αποκλειστικά ατομική υπόθεση με την υποταγή του πιστού στο διατυπωμένο δόγμα και τις ηθικές επιταγές αυτού, που μετατρέπει την Εκκλησία σε μηχανισμό έλεγχου της ατομικής πιστότητας στο δόγμα και την ηθική. Η χριστιανισμός του Βυζαντίου αντίθετα προτάσσει την προσωποκρατία: ο άνθρωπος γεννιέται άτομο αλλά γίνεται πρόσωπο με τη προσωπική μετοχή του στην εμπειρία του εκκλησιαστικού σώματος⁶⁴.

1.6 Συστήματα σχέσεων Κράτους-Εκκλησίας

Η χριστιανική Εκκλησία και η Πολιτεία βρίσκονταν σε πολλαπλή συνάφεια μεταξύ τους διότι και τις δύο κοινωνίες συνιστούν οι ίδιοι άνθρωποι, με τη διττή ιδιότητα του πολίτη και του πιστού⁶⁵. Τις μεταξύ τους σχέσεις όπως διαπιστώσαμε, διαμόρφωσαν ισχυρές ιστορικές συγκρούσεις κατά τη διαπλοκή κοινωνίας, θρησκείας και πολιτικής ως την ανάδυση του σύγχρονου κράτους που έθεσε ζήτημα επαναπροσδιορισμού των πεδίων δράσης Εκκλησίας και Πολιτείας επανεξετάζοντας το περιεχόμενο της πρότασης: «Απόδοτε λοιπόν τα του Καίσαρος εις τον Καίσαρα, και τα του Θεού εις τον Θεόν». Τα συστήματα σχέσεων μεταξύ των δύο αυτών οργανισμών, όπως διαμορφώθηκαν ιστορικά και τυποποιήθηκαν από την επιστήμη, δηλώνουν την εξάρτηση μεταξύ Κράτους και Εκκλησίας και διακρίνονται σε

⁶³ Όπως παραπάνω, Ν. Ζαχαρόπουλου, *Ιστορία των σχέσεων Εκκλησίας - Πολιτείας στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη Πουρνάρα 1985, σελ. 84, 85 και σημ. 22 της σελ. 69

⁶⁴ Χ. Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Λόγος στη Νεώτερη Ελλάδα*, εκδ. Δομός, Αθήνα σελ. 43-55

⁶⁵ Χρ. Ανδρούτσου, *Σύνδεσμος Εκκλησίας και Πολιτείας, στο Κρατική Εξουσία και Ορθόδοξη Εκκλησία (Προβλήματα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας)*, εκδ. Μήνομα, Αθήνα 1995, σελ. 162

τέσσερις ομάδες : το πολιτειακρατικό , το ιεροκρατικό , το σύστημα ομοταξίας και το σύστημα του χωρισμού ⁶⁶.

α) Πολιτειακρατικό σύστημα

Κατά το πολιτειακρατικό σύστημα το Κράτος κυριαρχεί πάνω στην Εκκλησία και επεμβαίνει σ' όλα τα θέματα που την αφορούν (δογματικά , διοικητικά , και θέματα λατρείας) ενώ καθίσταται εγγυητής της πίστης και παράγοντας αναπαραγωγής και συντήρησης της θρησκευτικής κοσμοθεωρίας . Παρουσιάζει δε μια ποικιλία ως προς τις μορφές του:

Τον καισαροπαπισμό που εφαρμόζεται ακόμα και σήμερα κι έχει την απαρχή του στην περίοδο του βαρβαρισμού και επικράτησε με τους δυνάστες των Καρολίδων στη Γαλλία και Γερμανία , με κάποιες διακοπές εξαιτίας της αντίδρασης που ανέταξε η Ρώμη .

Τον κρατικισμό , που εδραιώθηκε στη Δύση στις χώρες που επικράτησε ο προτεσταντισμός και προήλθε ως αντίδραση στη Ρωμαϊκή Εκκλησία . Εφαρμόστηκε δε στην εποχή των μεγάλων μεταρρυθμιστών (Οουλ. Ζβίγγλιου , 1484-1531 και Ιω. Καλβίνου , 1509-1564) και θεωρούσε την Εκκλησία υπόθεση κρατικής μέριμνας και απέρριπτε κάθε ιδέα εκκλησιαστικής ιεραρχίας και αυθεντικότητάς της .

Την απολυταρχία των Καθολικών κρατών : Γαλλίας , Αυστρίας , Βαυαρίας , Δανίας , Σουηδίας , Νορβηγίας κατά την περίοδο του μεσαίωνα και εξής . Η Πολιτεία νομοθετεί για χάρη της Εκκλησίας , την εποπτεύει , χωρίς όμως να την καταργεί και το σύστημα της «νόμω κρατούσης Πολιτείας». Κατ' αυτό , η Εκκλησία αποτελεί νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου , που τυγχάνει ιδιαίτερης φροντίδας και προστασίας από την Πολιτεία , η οποία επεμβαίνει μόνο στα διοικητικά της θέματα , αναγνωρίζει αυτήν ως «επικρατούσα» , ορκίζεται πίστη σ' αυτήν , αναλαμβάνει την εκπαίδευση των ιερέων και θεολόγων και την ενισχύει οικονομικά , μέσω των Δημόσιων Ταμείων .

⁶⁶ Όπως παραπάνω , Ν. Ζαχαρόπουλου , *Ιστορία των σχέσεων Εκκλησίας -Πολιτείας* , Θεσσαλονίκη-Πουρνάρα 1985 , σελ . 59 , 71 , 72 και Ί. Δημητρόπουλου , *Εκκλησία και Κράτος : Μια δύσκολη σχέση* , εκδ . Κριτική , Αθήνα 2001 , σελ . 23

Το Πολιτειοκρατικό σύστημα , είτε με την αυστηρότερη μορφή του αυτήν του «καισαροπαπισμού» είτε με την ηπιότερη μορφή του , «της νόμου κρατούσης πολιτείας» , προϋποθέτει και στηρίζεται στην άμεση συνεργασία των δύο εξουσιών –εκκλησιαστικής και κρατικής που πολλές φορές οδηγεί σε συνταύτισή τους . Η εκκλησία δανείζεται τα εξουσιαστικά δεκανίκια της Πολιτείας και καθίσταται μοιραία συνυπεύθυνη της «καλής» ή «κακής» εξουσίας που ασκείται απ' αυτήν .

β) Το ιεροκρατικό σύστημα

Το Ιεροκρατικό σύστημα επεκράτησε στους Ανατολικούς κυρίως λαούς , από όπου εισέβαλε και στη Δύση και ταύτιζε τη μορφή του θείου με τη μορφή του άρχοντα , την Κρατική με την Εκκλησιαστική εξουσία , μετατρέποντας το Θεό σε Καίσαρα αντικαθιστώντας την Αγάπη με τη Βία . Το σύστημα αυτό βρίσκεται σε ισχύ σήμερα σε μια μη χριστιανική χώρα . Μια μορφή όμως θεοκρατίας καλλιεργήθηκε και στους κόλπους του χριστιανισμού , ο γνωστός σ' εμάς ως Παπισμός . Ξεπήδησε στην περίοδο του σχίσματος των Εκκλησιών Ανατολής και Δύσης . Σπέρματα αυτού βρίσκονται στις απόψεις του ιερού Αυγουστίνου που θεωρούν τον πάπα ύψιστη αρχή στον κόσμο , προς την οποία οφείλει να υποτάσσεται η ανθρωπότητα πνευματικώς ή πολιτειακώς . Διήρκεσε από το 756-1870 , όταν ο ενωτικός αγώνας των Ιταλών είχε ως αποτέλεσμα την ενσωμάτωση του παπικού κράτους στο βασίλειο της Ιταλίας . Εφαρμόστηκε και στην Ορθόδοξη Ανατολή , Μαυροβούνιο και Ρωσία , αλλά σύντομο χρονικό διάστημα και έλαβε περιορισμένη έκταση χώρου .

γ) Το σύστημα της Ομοταξίας

Στο καθεστώς της ομοταξίας , η νομική θέση της Εκκλησίας , τα δικαιώματα που απολαμβάνει στο πλαίσιο της έννομης τάξης καθώς και το πεδίο συνεργασίας τους κρατικού

οργανισμού με την εκκλησιαστική διοίκηση ρυθμίζονται με συμφωνίες . Οι δυο οργανισμοί σχηματίζονται με τη θέληση του λαού και συνυπάρχουν σ' ένα κράτος , χωρίς ν' αναμειγνύονται ο ένας στα θέματα του άλλου . Επιδιώκουν ο καθένας την επίτευξη των στόχων του κάνοντας χρήση των δικών τους μέσων και συνεργάζονται σε θέματα κοινού ενδιαφέροντος , ύστερα από συμβάσεις που έχουν συνάψει Εκκλησία και Πολιτεία και αποτελούν συμβάσεις διεθνούς δικαίου . Το σύστημα της Ομοταξίας δέχεται την ισοτιμία Πολιτείας και Εκκλησίας και ισχύει σήμερα στις χώρες όπου η Καθολική Εκκλησία έχει ιδιαίτερη δύναμη και θεωρεί την Εκκλησία εξ ορισμού μηχανισμό εξουσίας .

δ) Το σύστημα του χωρισμού

Το σύστημα του χωρισμού Εκκλησίας και Κράτους , με την ήπια ή απόλυτη μορφή του είναι απόρροια των ζυμώσεων που προκάλεσαν οι ιδέες του Διαφωτισμού . Η Πολιτεία πρέπει να νομιμοποιείται από μεταφυσικούς παράγοντες και να στηρίζεται στη θρησκεία , αλλά να τηρεί ουδέτερη στάση απέναντι στις θρησκευτικές κοινότητες ή ευμενή στάση στις μεγαλύτερες απ' αυτές , οι οποίες πρέπει να περιορίζονται στο χώρο της κοινωνίας των πολιτών και να μην έχουν οργανική σχέση με το κράτος , αφού η θρησκεία θεωρείται ιδιωτική υπόθεση κάθε ανθρώπου . Το κράτος αντιμετωπίζει τη θρησκεία ως ιδιωτική καθαρά υπόθεση και τον οργανισμό της ως νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου , ως ένα σωματείο , όπως κάθε άλλο στα όρια της επικράτειας .⁶⁷

⁶⁷ Για τα συστήματα σχέσεων Κράτους – Εκκλησίας , βλ . , Π. Δημητρόπουλου , *Κράτος και Εκκλησία : Μια δύσκολη σχέση* , εκδ. Κριτική , Αθήνα 2001 , σελ . 24-36 και Κων . Αναστ. Βαβούσκου , *Εγχειρίδιον Εκκλησιαστικού Δικαίου* , Θεσσαλονίκη 1986 , σελ . 241-260 , όπως και σημ . 1 , σελ . 72-89 , και Γω . Μανωλεδάκη , *Οι σχέσεις Εκκλησίας-Πολιτείας από τη σκοπιά της φιλοσοφίας του δικαίου* , στο *Σχέσεις Εκκλησίας – Πολιτείας (Εισηγήσεις Θεολογικού Συνδέσμου)* , Εκδόσεις Θεολογικού Συνδέσμου , Θεσσαλονίκη 1998 , σελ . 39-43 και όπως παραπάνω , Ν . Ζαχαρόπουλου , *Ιστορία των Σχέσεων Εκκλησίας – Πολιτείας* , Θεσσαλονίκη – Πουρνάρα , 1985 , 72-89

1.7 Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας στις χώρες της Ε.Ε--το ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο .

Στόχος κάθε θρησκείας είναι η διατήρηση των πιστών της και η προστασία των δογμάτων της ενώ στόχος του κράτους είναι να διασφαλίζει την άσκηση θρησκευτικής ελευθερίας – η οποία προστατεύεται και κατοχυρώνεται θεσμικά , απ' όλα σχεδόν τα σύγχρονα δημοκρατικά κράτη , και την ελευθερία της συνείδησης των πολιτών σε συνδυασμό με την ανοχή που υπαγορεύουν οι δομές των πολυπολιτισμικών ευρωπαϊκών κρατών .⁶⁸ Οι μορφές σύζευξης κράτους και εκκλησίας στις χώρες της Ε.Ε. ορίζονται από το σύνταγμα κάθε χώρας και οριοθετούν το βαθμό εξάρτησης της εκκλησίας από το κράτος , την εσωτερική οργάνωση και διοίκηση της επίσημης εκκλησίας αλλά και την επιρροή της εκκλησίας στην κρατική λειτουργία και τη συνολικότερη εμπλοκή αυτής στην πολιτική , οικονομική και κοινωνική ζωή .⁶⁹ Η αμοιβαία απεμπλοκή κράτους και θρησκείας δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμα , παρά μόνον στις κοιτίδες του συνταγματικού φιλελευθερισμού , Η . Π . Α . και Γαλλία⁷⁰ . Το κίνημα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού τον 18αι. , πρόδρομοι του οποίου ήταν η Αναγέννηση και η θρησκευτική μεταρρύθμιση του 16^{ου} αι. , ορθώθηκε ενάντια στη θρησκευτική εξουσία και το αλάθητο του πάπα , μετέδωσε εμπιστοσύνη στη λογική ικανότητα ανθρώπου ως τη μόνη διέξοδο από την καταπίεση ολοκληρωτικών καθεστώτων και οδήγησε σε δύο μεγάλες επαναστάσεις⁷¹ . Στη γαλλική επανάσταση του 1789 καταλύθηκε ολοκληρωτικά η κοινωνική τάξη πραγμάτων από ένα αστικό κίνημα καθοδηγούμενο από καθαρά κοσμικά ιδεώδη : καθολική ισότητα και ελευθερία στη διαχείριση της κοινωνίας , της οικονομικής ζωής και της ανθρώπινης συνείδησης από τους επαγγελματίες της θρησκείας που την ήλεγχαν στο όνομα

⁶⁸ Π . Φουντεδάκη , Το Σύνταγμα : Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας στον ευρωπαϊκό χώρο : *Διμηνιαία Επιθεώρηση Συνταγματικής Θεωρίας και Πράξης* [1] , [τεύχος 4-5/2000] , σελ . [6] , <http://find.in.gr> , Θρησκεία και Εκπαίδευση

⁶⁹ Όπως παραπάνω , σελ . 2-3

⁷⁰ Γ . Χ . Σωτηρέλλη , *Θρησκεία και Εκπαίδευση –Από τον Κατήχητισμό στην Πολυφωνία* , εκδ . Σάικουλα , Αθήνα –Κομοτηνή 1998 , σελ . 18

⁷¹ Όπως παραπάνω , Π . Φουντεδάκη , σελ . 2

της μετά θάνατον σωτηρίας . Κατά τη βιομηχανική επανάσταση που τοποθετείται στη Βρετανία στο τέλος του 18^{ου} αι. και εξαπλώνεται τον 19αι. σ' ολόκληρη την Ευρώπη και τις Η. Π. Α. , συντελέστηκαν σημαντικές κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές . Η πιο σημαντική ήταν η μετακίνηση του όγκου του εργατικού δυναμικού από την ύπαιθρο στις διαρκώς επεκτεινόμενες ζώνες της βιομηχανικής εργασίας , η οποία οδήγησε στην εκμηχάνιση της αγροτικής παραγωγής και ενίσχυσε την επέκταση των πόλεων σε τέτοια κλίμακα που δεν είχε ποτέ προηγουμένως παρατηρηθεί στην ιστορία⁷² . Οι επίσημες εκκλησίες δεν κατάφεραν ν' ανταποκριθούν στις νέες ανάγκες των βιομηχανικών πόλεων και προκάλεσαν την αδιαφορία των ασθενών τάξεων απέναντι στην οργανωμένη θρησκεία και παράλληλα με την αμφισβήτηση από την επιστήμη , του θείου χαρακτήρα της Βίβλου και των Ευαγγελίων , οι αστικές πλέον κοινωνίες διεκδίκησαν τα προνόμια των εκκλησιών και του κλήρου στους τομείς υγείας , πρόνοιας και εκπαίδευσης . Παρότι η επιστροφή στη συντηρητική θρησκεία ήταν για μεν τους αγρότες και τους εργάτες το συναισθηματικό δεκανίκι στην καταπίεση του αστικού φιλελευθερισμού και η συναισθηματική δικαίωση της κοινωνικής υπόστασης της μεσαίας τάξης , για δε την κυρίαρχη μειονότητα της Ευρώπης υπήρξε ο παράγοντας κοινωνικής σταθερότητας και μηχανισμού καταστολής κάθε ενδεχόμενης επαναστατικής κίνησης , οι ευρωπαϊκές κοινωνίες κινήθηκαν σταδιακά στη συνταγματική κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας και την εκκοσμίκευση του κράτους .⁷³ Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι κατά το τέλος του 19^{ου} αι. και τις αρχές του 20^{ου} , οι συγκρούσεις ανάμεσα στο κράτος και τα πρωτοποριακά κόμματα και την εκκλησία και τις παραεκκλησιαστικές οργανώσεις , κατέληξαν στην αρχή της ελευθερίας της συνείδησης , η οποία , είτε με τη μορφή της πίστης σ' ένα Θεό είτε ως αγνωστικισμός ή και αθεΐα , απαιτούσε για την υλοποίησή της το χωρισμό κράτους και εκκλησίας , ως καταστάσεις συνείδησης συμβατές με αυτό που θα μπορούσαμε

⁷² Α . Παπαρίζος , Πολιτική και Θρησκεία στην Ελλάδα , στο *Τετράδια πολιτικής διαλόγου , έρευνας και κριτικής* Αθήνα , *Στοχαστής* , τεύχ . 27 , άνοιξη – καλοκαίρι 91 , σελ . 27 και Anthony Giddens , *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία* , εκδ. Οδυσσέας , Αθήνα 1993 , σελ . 29-31

⁷³ Όπως παραπάνω , Π . Φουντεδάκη , *Το Σύνταγμα : Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας στον ευρωπαϊκό χώρο , Διμηνιαία Επιθεώρηση Συνταγματικής Θεωρίας και Πράξης* , Αθήνα 2000 , σελ . 2

να ονομάσουμε ενάρετη κοινωνική και πολιτική ζωή⁷⁴. Η Πολιτεία επομένως δεν πρέπει να νομιμοποιείται από μεταφυσικούς παράγοντες και να στηρίζεται στην Εκκλησία ενώ η θρησκεία πρέπει να είναι ιδιωτική υπόθεση του ανθρώπου.

Στο σύστημα του ήπιου χωρισμού που ισχύει στην Ιταλία, Γερμανία, Ελλάδα, Αγγλία, Ισπανία, Δανία, Βέλγιο και Ολλανδία, η Εκκλησία διατηρεί την αυτοτέλειά της και αυτοδιοικείται χωρίς κοσμικές παρεμβάσεις. Η Πολιτεία από τη μεριά της επιδεικνύει «ευμενή ουδετερότητα» που συντελείται μέσω συμφωνιών με τις θρησκευτικές κοινότητες, χωρίς όμως να αποκλείεται και κάποια ιδιαίτερη –αλλά όχι εμφανώς– προνομιακή και πάντως διαρκώς συρρικνούμενη– μεταχείριση των αναγνωρισμένων δογμάτων.⁷⁵ Το σύστημα του απόλυτου χωρισμού στη Γαλλία και στις Η.Π.Α. επιβάλλει την αυστηρή ουδετερότητα απέναντι στις θρησκευτικές κοινότητες και την αποχή των θρησκευτικών κοινοτήτων από το πεδίο άσκησης πολιτικής που δε συνεπάγεται την απαγόρευση της νόμιμης δράσης αυτών και την απουσία παροχής εγγυήσεων της θρησκευτικής ελευθερίας⁷⁶.

1.8 Η ιδιαιτερότητα της Ελλάδας

Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας στην Ελλάδα είναι αποτέλεσμα του ιδεολογήματος ότι η ορθοδοξία αποτέλεσε και αποτελεί το σημαντικότερο παράγοντα για τη διατήρηση της συλλογικής ταυτότητας των Ελλήνων κυρίως στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Αν στην Ευρώπη επήλθε ο χωρισμός Κράτους και Εκκλησίας είναι διότι προηγήθηκε χωρισμός πολιτικής και θρησκείας στους τρόπους αντίληψης και βίωσης της κοινωνικής και πολιτικής

⁷⁴ Α. Παπαρίζος, Πολιτική και θρησκεία στην Ελλάδα, στο *Τετράδια πολιτικού διαλόγου*, έρευνας και κριτικής, τεύχ. 27, άνοιξη-καλοκαίρι '91, σελ. 27-28, στα Κείμενα Φακέλου για το μάθημα επιλογής εαρινού εξαμήνου: *Κοινωνιολογία της Θρησκείας II-Κράτος και Εκκλησία στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία*, με διδάσκοντα τον κ. Παπαρίζο Α.

⁷⁵ Γ. Χ. Σωτηρέλλης, *Θρησκεία και Εκπαίδευση –Από τον Κατηχητισμό στην Πολυφωνία*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σελ. 18

⁷⁶ Π. Δημητρόπουλου, *Κράτος και Εκκλησία: Μια δύσκολη σχέση*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2001, σελ. 35-36

ζωής και χωρισμός πολιτικών ιδεολογιών και θρησκείας.⁷⁷ Η αστική κοινωνία των πολιτών στην Ευρώπη αναδύθηκε αντιπαραθέτοντας την ελεύθερη οικονομική και πολιτική δραστηριότητα του ανθρώπου έναντι της θεοκρατικής μεσαιωνικής κοινωνίας. Η σύγχρονη ελληνική κοινωνία δε γνώρισε ούτε αναγέννηση, ούτε προτεσταντικά κινήματα και αντιμεταρρύθμιση, ούτε αστική επανάσταση και διαφωτισμό αλλά ούτε και βιομηχανική επανάσταση⁷⁸. Αντίθετα ο λαός όχι μόνον δεν έρχεται σε ρήξη με χριστιανική εκκλησία αλλά επαναστατεί και ζητά τη δικαίωσή του στη νοηματική καταρχήν δικαίωση που του προσφέρει ο χριστιανισμός μέσω του οποίου ενισχύει τη συνείδηση της ενότητας και της συνεκτικότητάς του απέναντι στους αλλόθρησκους Οθωμανούς δυνάστες. Ο υπόδουλος ελληνισμός αναγνωρίζει τον εαυτό του και συλλαμβάνει την ταυτότητα του γένους μέσω του πάθους και της ανάστασης του Ιησού Χριστού που ταυτίζει άμεσα με την εθνική εξέγερση –επανάσταση και την ελπίδα της απελευθέρωσης και ανεξαρτησίας του έθνους από τον τουρκικό ζυγό⁷⁹. Με την έναρξη όμως του Αγώνα, η θρησκεία από στοιχείο διαφοροποίησης ανάμεσα σε μουσουλμάνους δυνάστες και υπόδουλους χριστιανούς μετεξελίσσεται σε πολιτισμικό χαρακτηριστικό διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας των εξεγερμένων που διεξήγαγαν εθνικό, και όχι θρησκευτικό πόλεμο εναντίον της οθωμανικής αυτοκρατορίας, με σκοπό την εγκαθίδρυση όχι ενός θεοκρατικού καθεστώτος αλλά ενός εθνικού κράτους με δημοκρατικά και φιλελεύθερα χαρακτηριστικά που έθετε την Εκκλησία εκτός πολιτικής εξουσίας⁸⁰. Ως γνωστόν κατά τη διάρκεια της τουρκικής κατοχής, η Ορθόδοξη Εκκλησία ήταν ο βασικός συνδετικός κρίκος ανάμεσα στην εξουσία του σουλτάνου και στους Έλληνες υποτελείς, και ενώ βρισκόταν κάτω από αυστηρό κεντρικό έλεγχο λόγω της μεγάλης αυτονομίας της,

⁷⁷ Α. Παπαρίζος, Πολιτική και Θρησκεία στην Ελλάδα, στα Τετράδια πολιτικού διαλόγου, έρευνας και κριτικής, τεύχ. 27, άνοιξη-καλοκαίρι 91, στα Κείμενα Φακέλου για το μάθημα επιλογής εαρινού εξαμήνου: Κοινωνιολογία της Θρησκείας II, Κράτος και Εκκλησία στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία, με διδάσκοντα τον κ. Α. Παπαρίζο, σελ. 25-26

⁷⁸ Όπως παραπάνω, σελ. 25-26

⁷⁹ Α. Παπαρίζος, Οι κυρίαρχες αντιλήψεις για τον άνθρωπο στον Ελληνισμό και το Χριστιανισμό, στο Αρχαιολογία, τεύχ. 37, Αθήνα 1990 στα Κείμενα Φακέλου για το μάθημα επιλογής εαρινού εξαμήνου: Κοινωνιολογία της Θρησκείας II, Κράτος και Εκκλησία στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία, με διδάσκοντα τον κ. Α. Παπαρίζο, σελ. 70

⁸⁰ Π. Δημητρόπουλου, Κράτος και Εκκλησία: Μια δύσκολη σχέση, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2001, σελ. 54

παράλληλα με τα θρησκευτικό της ρόλο , ασκούσε και πολιτικά καθήκοντα σε επίπεδο διεκπεραίωσης των κοινοτικών υποθέσεων των υπόδουλων Ελλήνων⁸¹ πραγματικότητα την οποία δεν αποδέχονταν οι επαναστάτες και οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η εκκοσμίκευση στην Ελλάδα δεν ήταν αρχικά αντιθρησκευτική αλλά αντικληρική⁸² . Γι' αυτό η Επανάσταση έρχεται σε ρήξη με την εκκλησιαστική και κοινωνική κυριαρχία του Πατριαρχείου διότι σύμφωνα με τον Αδ. Κοραή «ο ελευθέρων και αυτονομών Γραικών κλήρος είναι απρεπέστατον να υπακούη εις τας προσταγάς Πατριάρχου εκλεγομένου από τύραννον και αναγκασμένου να προσκυνή τύραννον» και δημιουργεί μια νέα εθνική και ανεξάρτητη διοικητικά Ορθόδοξη Εκκλησία⁸³ .

Μετά την εθνική εξέγερση του 1821 και τη σύσταση του ελληνικού κράτους όλες οι πολιτικές λειτουργίες που ασκούσαν από την Εκκλησία μεταβιβάστηκαν στο νεοσύστατο κράτος και μετά την Ανεξαρτησία οι θρησκευτικοί ρόλοι και θεσμοί υποτάχτηκαν στους αντίστοιχους πολιτικούς⁸⁴ . Επί Όθωνα , η θεοκρατία έγινε επίσημη ιδεολογία και η θρησκεία χρησιμοποιήθηκε ως μέσο νομιμοποίησης της πολιτειακής εξουσίας . Η εκκλησιαστική διοίκηση έγινε ανώτατη αρχή του κράτους και σύνδεσε την τύχη της με την πορεία αυτού και την εθνική ιδεολογία⁸⁵ . Έτσι , λίγο μετά την εγκατάσταση του Όθωνα , ο διαχωρισμός θρησκείας και πολιτικής ήταν στην ουσία η κρατική αντίδραση στην ανάμειξη του ανώτερου κλήρου στην εκλογή κοινοτικής ηγεσίας . Η ανατροπή αυτής της πραγματικότητας ήταν ο σκοπός των Βαυαρών ηγετών . Ο Μάουερ⁸⁶ , μέλος της Αντιβασιλείας με πολιτειοκρατικές αντιλήψεις , με τη συνεργασία του πρεσβυτέρου και καθηγητή Θεόκλητου Φαρμακίδη συγκρότησε επταμελή επιτροπή και κατάρτισε σχέδιο εκκλησιαστικού κανονισμού που

⁸¹ Ν. Μουζέλης , *Η θρησκευτική διαμάχη* , εκδ . Θεμέλιο , Αθήνα 2003 , σελ . 17

⁸² Ιω . Σ . Πέτρου , *Πολιτισμικότητα και Θρησκευτική Ελευθερία* , εκδ . Παρατηρητής , Θεσσαλονίκη 2003 , σελ . 288 , 190

⁸³ Π . Δημητρόπουλος , *Κράτος και Εκκλησία : Μια δύσκολη σχέση* , εκδ . Κριτική , Αθήνα 2001 , σελ . 52-53

⁸⁴ Όπως παραπάνω , Ν . Μουζέλης , *Η θρησκευτική διαμάχη* , εκδ . Θεμέλιο , Αθήνα 2003 , σελ . 18

⁸⁵ Ιω . Πέτρου , *Πολιτισμικότητα και Θρησκευτική Ελευθερία* , εκδ . Παρατηρητής , Θεσσαλονίκη 2003 , σελ . 193

⁸⁶ Όπως παραπάνω , Σ . Γρωϊάνου , *Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου* , Αθήνα Κομοτηνή 1984 , σελ . 64-66

εγκρίθηκε από μια έκτακτη σύνοδο μητροπολιτών και επισκόπων του κράτους . Στις 23 Ιουλίου / 1 Αυγούστου 1833 υπογράφηκε και δημοσιεύτηκε η «Διακήρυξις περί της ανεξαρτησίας της Ελληνικής Εκκλησίας»⁸⁷ και αποτελούσε τον πρώτο Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας σύμφωνα με τον οποίο οριζόταν ο βαθμός αυτονομίας της Εκκλησίας απέναντι στην κοσμική εξουσία , γεγονός που ενίσχυε την αντιπαράθεση ανάμεσα στους φιλελεύθερους που ήθελαν το Κράτος τον μόνο πρωταγωνιστή στην επίτευξη των στόχων του έθνους , και τους συντηρητικούς που πρόσβλεπαν σ' έναν κυρίαρχο εκκλησιαστικό μηχανισμό-εκφραστή όλων των ορθόδοξων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ως βάση για την αναβίωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας . Το αυτοκέφαλο και η ανεξαρτησία της «ελλαδικής» εκκλησίας καθώς και η αναγνώριση της ορθόδοξης θρησκείας ως επικρατούσας που κατοχυρώνεται συνταγματικά στο σύνταγμα του 1843 , ύστερα από διαπραγματεύσεις μεταξύ Κυβερνήσεως και Πατριαρχείου , ήταν δημιούργημα της εθνικής Επανάστασης και του εθνικού κράτους , και σ' αυτό οφείλει την εθνική της ταυτότητα . Αν σήμερα οι εκπρόσωποι της Εκκλησίας μπορούν να ισχυρίζονται ότι η Ελλάδα ταυτίζεται με την Ορθοδοξία αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι δημιουργήθηκε η αυτοκέφαλη Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος η οποία εμφανίστηκε και έγινε αντιληπτή ως Εκκλησία εθνική , δηλαδή ελληνική⁸⁸ . Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας σύμφωνα με τον Ιω. Πέτρου⁸⁹ συνδέθηκε με το κράτος και μεταβλήθηκε από οικουμενική σε εθνική , όχι μόνον από την απαίτηση του ανώτερου κλήρου να ενταχτεί στον κρατικό μηχανισμό αλλά και την ιδεολογική χρήση της θρησκείας από την πολιτειακή εξουσία , που ήθελε αρχικά ν' αποδεσμευτεί από οποιαδήποτε επιρροή της οθωμανικής εξουσίας και να καταστήσει σαφή στην πορεία του χρόνου την ιστορική συνέχεια του ελληνικού έθνους , τόσο σε επίπεδο ιστορικό όσο και πολιτισμικό .

⁸⁷ Όπως παραπάνω , σελ . 64-66

⁸⁸ Α. Μανιτάκης , *Οι σχέσεις της Εκκλησίας με το Κράτος - Έθνος (στη σκιά των ταυτοτήτων)* , εκδ . Νεφέλη , Αθήνα 2000 , σελ . 31 , 38

⁸⁹ Ιω . Πέτρου , *Πολυπολιτισμικότητα και Θρησκευτική Ελευθερία* , εκδ . Παρατηρητής , Θεσσαλονίκη 2003 , σελ . 194

Το 1852 οι νόμοι Ν.Σ' και ΣΑ' που ψηφίστηκαν , αποτέλεσαν το δεύτερο Καταστατικό Χάρτη της ελληνικής Εκκλησίας . Περιορίσαν σημαντικά τις επεμβάσεις της Πολιτείας στα εκκλησιαστικά πράγματα και το πολιτειακό σύστημα της Αντιβασιλείας κατέστη ηπώτερο⁹⁰ . Οι διατάξεις «περί θρησκείας» που ψηφίστηκαν από την Εθνοσυνέλευση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 , και η στερεότυπη επανάληψη αυτών στα συντάγματα που ακολούθησαν , δεν επηρεάστηκε ούτε από τις μεταβολές της εκκλησιαστικής καταστάσεως που μεσολάβησαν⁹¹ . Από τα πρώτα κιάλας συνταγματικά κείμενα της επανάστασης αναγνωρίζοταν η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία ως επικρατούσα θρησκεία και ίσχυε η ανοχή προς κάθε άλλη θρησκεία καθώς και η ίση προστασία της λατρείας όλων των θρησκειών , επιταγές που επαναλαμβάνονταν και σε όλα τα Ελληνικά Συντάγματα από το 1844 και εντεύθεν (με την καινοτομία του άρθρου 1 του Σ. 1927 με το οποίο κατοχυρώνεται η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης) με την παράλληλη ισχύ του τρόπου διοίκησης αυτής , του αυτοκέφαλου και της κανονικής υποχρέωσης να τηρεί τους ιερούς αποστολικούς κανόνες⁹² . Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι , όπως συνέπραξε η πολιτική εξουσία με τη θρησκεία στην επίσημη εκδοχή της κατά τον 19^ο αι. το ίδιο παρατηρήθηκε και κατά τον 20^ο αι. και διαφαίνεται στο ότι η ιδέα της αναγέννησης του έθνους με τα ιδεώδη του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού καταγράφονται ως επίσημη ιδεολογία στο Σ. του 1952 λόγω διχασμένου ιδεολογικού προσανατολισμού που χαρακτήριζε τις μεταπολεμικές κυβερνήσεις μέχρι και τη χούντα⁹³ .

Οι σχέσεις Εκκλησίας κράτους που καθιερώθηκαν τότε διατηρήθηκαν ουσιαστικά αναλλοίωτες μέχρι σήμερα και κατέληξαν στη διαμόρφωση ενός ιδιαίτερου συστήματος ,

⁹⁰ Ιω . Μ. Κονιδάρης , *Η διαπάλη Νομιμότητας και Κανονικότητας και η Θεμελίωση της Εναρμονίσεως τους* , εκδ . Σάκκουλα , Αθήνα 1994 , σελ . 52-54 , στα Κείμενα Φακέλου για το μάθημα επιλογής εαρινού εξαμήνου : *Κοινωνιολογία της Θρησκείας 11- Κράτος και Εκκλησία στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία* , με διδάσκοντα τον κ . Παπαρίζο Α .

⁹¹ Όπως παραπάνω , σελ . 54 -56 ,

⁹² Κων . Αναστ . Βαβούσκου , *Εγχειρίδιον Εκκλησιαστικού Δικαίου* , Θεσσαλονίκη 1986 , σελ . 248-249

⁹³ Ιω . Πέτρου , *Πολιτικοπολιτισμικότητα και Θρησκευτική Ελευθερία* , εκδ . Παρατηρητής , Θεσσαλονίκη 2003 , σελ . 200-202

εκείνου της «νόμω κρατούσης πολιτείας», μορφής ήπιας πολιτειοκρατίας, που καθιστά την Εκκλησία ιδιότυπο πρόσωπο δημοσίου δικαίου. Το εκκλησιαστικό αυτό καθεστώς μεταβάλλεται εν μέρει με το Σύνταγμα του 1975 που δεν απέδωσε συνταγματική δύναμη και «εγκοσμιότητα» στους ιερούς αυτής κανόνες⁹⁴, όπως πολλοί παρερμήνευσαν, και να μεν απέκλεισε την ανάμειξη της Πολιτείας στην εν γένει διοίκησή της αλλά κατοχύρωσε την αντίστοιχη μη ανάμειξη της Εκκλησίας, σε θέματα της Πολιτείας για τα οποία είναι εξ' ορισμού υπεύθυνη η κρατική εξουσία⁹⁵. Το Σύνταγμα του '75 εκτός του ότι κατοχύρωσε τη λαϊκή κυριαρχία, έθεσε και τις βάσεις για την ολοκλήρωση της εκκοσμίκευσης του κράτους.

Οι ουσιαστικές αλλαγές που σημειώθηκαν σε παγκόσμιο επίπεδο τη δεκαετία του '90 βρήκαν την Εκκλησία ανέτοιμη τόσο κοινωνικά όσο και θεολογικά, λόγω της αδυναμίας της να πάψει να λειτουργεί ως εξουσία και εξακολούθησε ως δημόσια αρχή ενός Κράτους⁹⁶, ως «πολιτική θρησκεία» ή ως «αποθρησκευμένη» ιδεολογία εγκατεστημένη στο δημόσιο χώρο, να καλλιεργεί την εθνική ιδεολογία αντί της σωτηρίας των ψυχών, και κύριο μέλημά της να είναι η ανάπτυξη εθνικού φρονήματος και η διάπλαση όχι ελεύθερων πολιτών αλλά πειθήνιων συμμετόχων μιας συγκεκριμένης και «ιερής εθνικής» κοινότητας⁹⁷.

⁹⁴ Κων. Αναστ. Βαβούσκου, *Εγχειρίδιον Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 255

⁹⁵ Α. Μανιτάκης, *Οι σχέσεις της Εκκλησίας με το Κράτος-Έθνος (στη σκιά των ταυτοτήτων)*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2000, σελ. 43-44

⁹⁶ Γω. Πέτρου, *Πολυπολιτισμικότητα και Θρησκευτική Ελευθερία*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 203-205

⁹⁷ Α. Μανιτάκης, *Οι σχέσεις της Εκκλησίας με το Κράτος-Έθνος (στη σκιά των ταυτοτήτων)*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2000, σελ. 80-81

1.9 Η Ορθόδοξη Θρησκεία ως «επικρατούσα θρησκεία» της Ελλάδας /

Τα άρθρα 3, 13 Σ.

Ο όρος *επικρατούσα θρησκεία* δηλώνει ότι η Εκκλησία της Ελλάδος είναι η επίσημη Εκκλησία της ελληνικής πολιτείας και ως Εκκλησία της Επικρατείας καθιερώνεται ως προνομιούχο νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου και σημαίνει ότι η Πολιτεία θρησκεύει και συνεπώς αντιμετωπίζει τα ζητήματα αυτής με σεβασμό και ευλάβεια⁹⁸. Η Πολιτεία ευνοεί την επικρατούσα στους κόλπους της θρησκείας, και παρέχει σ' αυτήν προνόμια που δεν απολαμβάνουν οι άλλες θρησκείες και των οποίων η έκταση και η φύση ποικίλλει ανάλογα με τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες. Η ευνοϊκή αυτή μεταχείριση της επικρατούσας θρησκείας θέτει ταυτόχρονα περιορισμούς στους οπαδούς των άλλων θρησκειών στον τομέα της δημόσιας λατρείας και του προσηλυτισμού. Οι περιορισμοί αυτοί προέρχονται όχι μόνο από τις αντίστοιχες διατάξεις των Συνταγμάτων αλλά και τον τρόπο με τον οποίο η Διοίκηση τις ερμηνεύει. Ερμηνείες που έχουν δοθεί, θέλουν το νομοθέτη να εκδηλώνει την ευγνωμοσύνη του ελληνικού έθνους προς την Ορθόδοξη Εκκλησία για το ρόλο που διαδραμάτισε κατά τη μακραίωνη τουρκική κατοχή, ή να καθιστά αυτήν πρώτη μεταξύ ίσων ή υπερέχουσα έναντι των άλλων στο εσωτερικό της χώρας με δυναστευτική διάθεση ή τέλος ως θρησκεία που πρεσβεύει την πλειοψηφία του ελληνικού λαού και βάσει του τυπικού με το οποίο τελούνται οι επίσημες τελετές, έχει προνομιακή θέση έναντι των άλλων, κάτι που αντιτίθεται της θρησκευτικής ελευθερίας⁹⁹.

Επικρατέστερη άποψη κατά τον Αν. Μαρίνο¹⁰⁰ θεωρείται ότι ο συνταγματικός νομοθέτης θέλει να διατηρήσει την επικρατούσα θρησκεία ζώσα στην ψυχή των Ελλήνων με την

⁹⁸ Κων. Αναστ. Βαβούσκου, *Εγχειρίδιον Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 245-246

⁹⁹ Όπως παραπάνω, σελ. 245-246

¹⁰⁰ Αν. Ν. Μαρίνου, *Η Θρησκευτική Ελευθερία*, Αθήνα 1972, σελ. 102-108

προϋπόθεση ότι, όποιος Έλληνας επιθυμεί να περιέλθει στους κόλπους αυτής να μπορεί να το πράξει, όπως και όποιος δε θέλει, να έχει τη δυνατότητα να αποχωρήσει οποιαδήποτε στιγμή.

Ο Χαρ. Παπαστάθης¹⁰¹ θεωρεί ότι τα προνόμια που απολαμβάνει το ορθόδοξο δόγμα στο ελληνικό κράτος ως επικρατούσα θρησκεία έγκειται στο ότι συνδέεται με τις παραδόσεις και την πλειονότητα των Ελλήνων. Αφορούν δε την Εκκλησία και όχι τους πιστούς οπότε δεν υφίσταται παραβίαση της αρχής της ισότητας παρά μόνον όταν αποβαίνουν σε βάρος της λατρείας άλλων θρησκειών.

Κατά τον Κυρ. Κυριαζόπουλο¹⁰² από τις τέσσερις ερμηνείες του όρου επικρατούσα μόνον η τρίτη και η τέταρτη συμφωνούν περισσότερο με το δικαίωμα της ελευθερίας της θρησκείας (άρθ. 13 παρ.1-2 Σ) και ειδικότερα με την ισότητα των θρησκευμάτων και των πιστών τους. Οι ερμηνευτικές εκδοχές που καταλήγουν στην κρατική θρησκεία και άρα στη θρησκευτική ανισότητα, αντιπαρέρχονται την ερμηνευτική αρχή της συστηματικής ενότητας του Συντάγματος που θέλει συνδυαστική ερμηνεία του όρου με το άρθρο (4 παρ. 1) που κατοχυρώνει το δικαίωμα στην ισότητα, και του άρθρου 13 περί θρησκευτικής ελευθερίας. Η ερμηνευτική εκδοχή της «συντριπτικής πλειοψηφίας» δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή διότι πρώτον παραπέμπει στην ξεπερασμένη πλέον πολιτικο-θρησκευτική θεωρία του *cuius regio eius religio* και δεύτερον η αρχή αυτή δεν εφαρμόζεται στην απόλαυση των ατομικών δικαιωμάτων¹⁰³.

¹⁰¹ Χαράλαμπος Παπαστάθης, «Σχέσεις Εκκλησίας – Πολιτείας κατά το Σύνταγμα του 1975», *Σχέσεις Εκκλησίας – Πολιτείας: Εισηγήσεις Θεολογικού Συνδέσμου*, εκδ. Θεολογικού Συνδέσμου, Θεσσαλονίκη 1998

¹⁰² Κυριάκος Κυριαζόπουλος, «Γιατί ο συνταγματικός όρος «επικρατούσα» θρησκεία φαίνεται να σημαίνει «πρώτη μεταξύ ίσων»; - Το λησμονημένο θεμελιώδες δικαίωμα στην ισότητα του νόμου», στο *Καθ' Οδόν: Κράτος και Εκκλησία*, τεύχος 15, Περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου – εκδ. Παρατηρητής, Μάιος 1999, σελ. 55-61.

Κατά τον Κ. Κυριαζόπουλο, η πρώτη ερμηνεία του όρου επικρατούσα, υποστηρίζει την εκδοχή της κρατικής ή επίσημης θρησκείας, η οποία τυχαίνει ιδιαίτερης προνομιακής μεταχείρισης. Η δεύτερη, δέχεται ότι το εν λόγω θρησκευμα είναι η θρησκεία της «συντριπτικής πλειοψηφίας» του ελληνικού λαού. Η τρίτη ερμηνεία δέχεται ότι ο όρος «επικρατούσα» θρησκεία σημαίνει απλή τιμητική διάκριση, που δε συνοδεύεται, όμως, από ιδιαίτερη προνομιακή μεταχείριση. Η τέταρτη ερμηνεία, που υποστηρίζεται από τον Αδ. Κοραή, θεωρεί ότι ο όρος αυτός δεν επιδέχεται καμία ερμηνεία και προτείνει την κατάργησή του. Δέχεται δε ότι η προσφώνηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας ως «επικρατούσας» προσκρούει στη ισονομία και δίνει υποψίες υπεροχής ενός μέρους των πολιτών σε σύγκριση με τους άλλους.

¹⁰³ Όπως παραπάνω, σελ. 59

Ο όρος «επικρατούσα» θρησκεία έχει κανονιστική ισχύ μόνον στις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας και παρότι δε θίγει την ισότητα μεταξύ των θρησκευμάτων και τη θρησκευτική ελευθερία, θα μπορούσε ωστόσο το συνταγματικό καθεστώς αυτής να καταστεί αντικείμενο εκμετάλλευσης με επίσημο χαρακτήρα για τα δικαιώματα των θρησκευτικών μειονοτήτων.

Η «επικρατούσα» θρησκεία στην Ελλάδα κατά τον Μιχ. Σταθόπουλο¹⁰⁴ ακούει στο επιχείρημα της ιστορικής ταύτισης μελών της Εκκλησίας –Ορθοδοξίας και υπηκόων της Πολιτείας-ελληνισμού παραβλέποντας τη μεγάλη προσφορά του προχριστιανικού πολιτισμού και του δυτικής έμπνευσης νεοελληνικού διαφωτισμού. Απόρροια αυτού είναι η συρρίκνωση του ελληνισμού αφού ιστορικά παραλείπει τις μη ορθόδοξες περιόδους της ιστορίας του και αφήνει εκτός, όλους εκείνους τους Έλληνες που σήμερα δεν ακολουθούν τα πρότυπα της πλειοψηφίας. Όσο για το «συντριπτική πλειοψηφία» του λαού –όχι μέσω βαπτίσεως- αλλά επί της ουσίας αποδεικνύεται κατά ένα μέρος πλασματική. Ο όρος «επικρατούσα» δηλώνει ότι το επίσημο ελληνικό Κράτος θρησκευέται, αφενός θεσμικά με διατάξεις νόμου, και αφετέρου στην πράξη με συχνή θρησκευτικοποίηση καθαρώς κοσμικών εκδηλώσεων και παράλληλα αναμειγνύεται έντονα στα εκκλησιαστικά πράγματα νοθεύοντας όχι μόνον την ουδετερότητα του Κράτους αλλά και την ανεξαρτησία της Εκκλησίας. Η Εκκλησία από τη μεριά της δεν διεκδικεί την αυτονομία της από την Πολιτεία γιατί θέλει να προσδώσει κύρος στις πράξεις της, να έχει δημόσια εξουσία και να εμφανίζεται σαν κρατικός θεσμός¹⁰⁵.

Ο όρος «επικρατούσα» έχει επίσης διαπιστωτικό χαρακτήρα, διακηρυκτικό του γεγονότος ότι η πλειονότητα του ελληνικού λαού ανήκει σε μια συγκεκριμένη θρησκευτική κοινότητα, και η αριθμητική αυτή υπεροχή δικαιολογεί αλλά και επιτάσσει ενίοτε διαφορετική μεταχείριση. Η ιδιορρυθμία επομένως της Ελλάδας δεν εντοπίζεται μόνον στο σύστημα της επικρατούσας θρησκείας και την υιοθέτηση μιας επίσημης θρησκευτικής ιδεολογίας αλλά και

¹⁰⁴ Μιχ. Σταθόπουλου, «Η συνταγματική κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας και οι σχέσεις Πολιτείας- Εκκλησίας- (Η κατά το σημερινό σύστημα μείωση της Εκκλησίας- Η προσβολή ατομικών δικαιωμάτων- Νομοθετικές προτάσεις) στο *Καθ' Οδόν*, τεύχος 15, εκδ. Παρατηρητής, Μάιος 1999, σελ. 41-53

¹⁰⁵ Όπως παραπάνω, σελ. 44

στην έκταση του πλέγματος των διατάξεων που αφορούν τη σχέση Πολιτείας και Εκκλησίας .
Ευρωπαϊκή πρωτοτυπία συνιστά η ύπαρξη ενιαίου υπουργείου αρμόδιου για την Παιδεία και
τα Θρησκευόμενα¹⁰⁶ .

Ακόμη και μετά την ψήφιση του συντάγματος του 1975 και τη χαλάρωση που επήλθε στις
σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας , ο θρησκευτικός αποχρωματισμός δεν ολοκληρώθηκε και η
εικόνα της προνομιακής μεταχείρισης δε μεταβλήθηκε ουσιαστικά : ο συνταγματικός
νομοθέτης εξακολουθεί να επικαλείται την Αγία Τριάδα , ο όρκος του προέδρου και των
βουλευτών διατήρησε το θρησκευτικό του περιεχόμενο , οι μητροπολίτες μετέχουν στη
διαδικασία χορήγησης άδειας ανέγερσης και λειτουργίας ναών των μειονοτικών δογμάτων , το
κράτος χρηματοδοτεί την εκκλησία και της παρέχει φορολογικές απαλλαγές , οι επίσημες
κρατικές αργίες ορίζονται με το εορτολόγιό της , το μάθημα των θρησκευτικών εξακολουθεί
να απηχεί τις απόψεις της στη δημόσια και ιδιωτική εκπαίδευση , που αποτελεί το
σημαντικότερο πεδίο ζεύξης εκκλησίας και κράτους¹⁰⁷ . Η διαπλοκή θρησκείας και
εκπαίδευσης βρίσκεται στη ρίζα του προβλήματος των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας και
αποτελεί το πεδίο κατανόησης και αξιολόγησής τους καθώς ο βαθμός θρησκευτικού
αποχρωματισμού του σχολείου , παρέχει κάθε φορά το μέτρο αλληλεξάρτησης και το δείκτη
προόδου στην αμοιβαία αποδέσμευση των δύο αυτών οργανισμών¹⁰⁸ .

¹⁰⁶ Όπως παραπάνω , Π . Φουντεδάκη , Το Σύνταγμα : Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας στον ευρωπαϊκό χώρο :
Διμηνιαία Επιθεώρηση Συνταγματικής Θεωρίας και Πράξης , Αθήνα 2000 , σελ . 5

¹⁰⁷ Ν . Χλέπα –Π . Δημητρόπουλου , Ζητήματα θρησκευτικής Ελευθερίας στο χώρο της Εκπαίδευσης , εκδ .
Σάκκουλα , Αθήνα –Κομοτηνή , σελ . 83 , 87

¹⁰⁸ Γ . Χ . Σωτηρόγλλης , Θρησκεία και Εκπαίδευση-Από τον Κατήχητισμό στην Πολυφωνία , εκδ . Σάκκουλας ,
Αθήνα-Κομοτηνή 1998 , σελ . 23

2. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΟΠΩΣ ΑΥΤΟΣ ΟΡΙΖΕΤΑΙ ΣΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ . ΤΑ ΑΡΘΡΑ 16/1975 , 16/1985 , 3Σ ΚΑΙ Η
ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ
ΜΕΣΩ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

2.1 Το περιεχόμενο και η ερμηνευτική εξειδίκευση των άρθρων

Αν και από τη φύση τους αντίρροπα , το ιδεώδες της κλασικής αρχαιότητας με το ιδεώδες του χριστιανισμού δεν έπαυσαν να απαρτίζουν τους δύο πόλους της εθνικής ταυτότητας του νεότερου ελληνισμού . Πιστή σ' αυτήν την παράδοση η Ελληνική Πολιτεία από την ανασύστασή της μέχρι το 1974 έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στα ανωτέρω ιδεώδη χαρακτηρίζοντάς τα είτε ως ελληνοχριστιανικά ιδεώδη είτε ως ελληνοχριστιανικό πολιτισμό¹⁰⁹ . Έτσι στα Συντάγματα του 1911(τα συντάγματα του 1844 και 1864 δεν αναφέρουν σκοπούς εκπαίδευσης) και του 1952 , και στο άρθρο 16 , ο σκοπός της εκπαίδευσης διατυπώνεται ως εξής : «...Εις πάντα τα σχολεία μέσης και στοιχειώδους εκπαίδευσης η διδασκαλία αποσκοπεί την ηθικήν και πνευματικήν αγωγήν και την ανάπτυξιν της εθνικής συνειδήσεως των νέων επί τη βάσει των ιδεολογικών κατευθύνσεων του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού » . Το νόθο σύνταγμα όμως του 1968 χρησιμοποίησε τα ιδεώδη αυτά για να καταλύσει το δημοκρατικό πολίτευμα της χώρας και να στραγγαλίσει τις θεμελιώδεις πολιτικές ελευθερίες των Ελλήνων¹¹⁰ . Ο Α. Ε. Παπάς¹¹¹ γράφει σχετικά : « Αντικείμενο συζητήσεων είχαν γίνει τελευταία τα ελληνοχριστιανικά ιδεώδη , μετά μάλιστα από την κατάλυση του Δημοκρατικού Πολιτεύματος το 1967 . Στην περίοδο εκείνη οι θρησκευτικές και εθνικές αξίες παίρνουν μια μονοδιάστατη έκφραση και τείνουν να υποτάξουν την ανθρώπινη βούληση σε ένα

¹⁰⁹ Θ. Α. Τρύλιανός , *Μεθοδολογία της Σύγχρονης Διδακταλίας , Καινοτόμες επιστημονικές προσεγγίσεις στη Διδακτική Πράξη* , τόμ. Α' , Αθήνα 1998 , σελ . 135

¹¹⁰ Όπως παραπάνω , σελ . 135

¹¹¹ Όπως παραπάνω , σελ 135-136 , και σημ . 26 στη σελ . 159 : Α. Ε. Παπάς , *Η αντιπαιδαγωγικότητα της Παιδαγωγικής* , Αθήνα 1985 , σελ . 155-157

αντικειμενικό status , που καθορίζεται από την εξουσία με απροφάσιστη επιβολή . Ακόμη το περιεχόμενο των αξιών γινόταν μέσο για αποπροσανατολισμό του λαού για μια επιφανειακή ενότητα , που τα ίδια τα συνθήματα , όπως το « Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών » , δίνουν το μέτρο της αδυναμίας και της χαλάρωσης σε συνεκτικότητα και αποδοχή , αφού η αξιακή καθοδήγηση είναι διαμετρικά αντίθετη με το περιεχόμενό τους . Το περιεχόμενο του όρου ελληνοχριστιανικά ιδεώδη συνδέθηκε με άκρατο εθνικισμό και οδήγησε αφενός στην απομάκρυνση από τον ιδεαλισμό που υποκρύπτουν τα ελληνοχριστιανικά ιδεώδη και αφετέρου στην προβολή αξιών της δημοκρατίας και της ελευθερίας , της εθνικής ανεξαρτησίας και αξιοπρέπειας , του σεβασμού της ανθρώπινης προσωπικότητας και της ολόπλευρης ανάπτυξης του ατόμου καθώς της συνεργασίας και της ειρήνης με τους λαούς της γης » .

Ο ελληνοχριστιανικός πολιτισμός αποτελεί παράλληλα με την τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση για την επιτυχή ανεύρεση βιοποριστικού επαγγέλματος το ένα σκέλος των σκοπών της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης . Έτσι στο Σύνταγμα του 1975 , άρθρο 16 , παρ.2 , ορίζεται η πολύ γενική εκπαιδευτική θέση της Ελληνικής Πολιτείας , που έχει ως εξής: « Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους, έχει δε ως σκοπόν την ηθικήν , πνευματικήν , επαγγελματικήν και φυσικήν αγωγήν των Ελλήνων , την ανάπτυξιν της εθνικής και θρησκευτικής συνειδήσεως και την διάπλασιν αυτών ως ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών¹¹²» . Από τη γενική αυτή θέση του Συντάγματος για την παιδεία προέκυψε ο νόμος 309/1976 «περί γενικής εκπαίδευσεως» που ψηφίστηκε στη μεταπολιτευτική περίοδο και προσδιόριζε τους σκοπούς της παιδείας για κάθε βαθμίδα ξεχωριστά και χωρίς να απομακρύνεται από την ουδέτερη διατύπωση του Συντάγματος¹¹³ . Από τους σκοπούς του Νηπιαγωγείου απουσιάζει κάθε αναφορά σε θρησκευτική αγωγή ενώ η έννοια της θρησκευτικής εκπαίδευσης εισάγεται για πρώτη φορά στους σκοπούς του Δημοτικού

¹¹² Όπως παραπάνω , σελ . 133 και Α . Μάνεσης -Γ . Παπαδημητρίου , *Το Σύνταγμα του 1975/1986* , εκδ . Σάκκουλα , Αθήνα-Κομοτηνή 1986

¹¹³ Γ . Χ . Σωτηρέλης , *Θρησκεία και Εκπαίδευση - Από τον Κατηχητισμό στην Πολυφωνία* , εκδ . Σάκκουλα , Αθήνα-Κομοτηνή 1998 , σελ . 33

Σχολείου , κατά τρόπο όμως άχρωμο και ουδέτερο , αφού ορίζεται ότι σκοπός μεταξύ άλλων είναι «...να αφυπνίσει την ηθικήν συνείδησιν και να θέσει τας βάσεις της θρησκευτικής , ηθικής και ανθρωπιστικής αγωγής αυτών » (άρθρο 11.1)¹¹⁴ . Ομοίως και ο προσδιορισμός των σκοπών του Γυμνασίου και του Λυκείου με παράλληλη έμφαση στην ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης για τους πρώτους και την τόνωση του εθνικού και θρησκευτικού φρονήματος , με έμμεση ευμενή αντιμετώπιση της επικρατούσας θρησκείας , και τη γνώση των αρχών του δημοκρατικού πολιτεύματος της Χώρας (άρθρο 26.1) καθώς και τη διάπλαση χαρακτήρων ελεύθερων και υπεύθυνων (άρθρο 29.1) για τους δεύτερους ¹¹⁵ . Ο νόμος αυτός δεν αποδίδει συγκεκριμένο περιεχόμενο ως προς τους προσανατολισμούς της θρησκευτικής εκπαίδευσης ούτε αναφέρεται στην «επικρατούσα θρησκεία» που διασυνδέει την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης με την αντίστοιχη της ορθόδοξης χριστιανικής παρότι από πολλούς θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως μία άλλη παραλλαγή του πατροπαράδοτου και σταθερού σκοπού της εκπαίδευσης : τη χειραγώγηση της θρησκευτικής συνείδησης των νέων όχι μόνο με τη διδασκαλία της Χ.Ο.Α αλλά και με την παρεχόμενη στο σύνολό της σχολική αγωγή . Η αποχρωματισμένη ιδεολογικά διατύπωση αυτή του νόμου ως προς τους στόχους , διασφαλίζει την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και την ελεύθερη διαμόρφωση των πεποιθήσεων του τελικού αποδέκτη της παιδείας . Η διάταξη αυτή δεν επιβάλλει την υποχρεωτική διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών και η υποχρέωση του νομοθέτη εξαντλείται στην πρόβλεψη παροχής θρησκευτικής αγωγής με παράλληλες εγγυήσεις για την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας , και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας βάσει του δικαιώματος της προστασίας της αξίας του ανθρώπου και του ιδεολογικού του αυτοκαθορισμού¹¹⁶ . Παρότι το σχέδιο του Συντάγματος του 1975 στοιχειοθετούσε «αρχή χωρισμού» Εκκλησίας-Κράτους που συνίστατο στην ένταξη της συνταγματικής προστασίας της θρησκευτικής ελευθερίας στο κεφάλαιο των ατομικών δικαιωμάτων και στην εξίσωση της

¹¹⁴ Όπως παραπάνω , σελ . 33

¹¹⁵ Όπως παραπάνω , σελ 34

¹¹⁶ Όπως παραπάνω , σελ . 34

ανατολικής ορθόδοξης θρησκείας με τις υπόλοιπες θρησκείες , η «επικρατούσα θρησκεία» ταυτίστηκε με τη θρησκεία που πρέπει να επικρατεί είτε «ως επίσημη θρησκεία» ή θρησκεία της «συντριπτικής πλειοψηφίας» του λαού και οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας έλαβαν τη μορφή ενός αξεδιάλυτου κρατικοθρησκευτικού εξουσιαστικού πλέγματος¹¹⁷ . Πράγματι σύμφωνα με το άρθρο 16 παρ. 2 του Συντάγματος 1975/1986 : « Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική , πνευματική , επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων , την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες»¹¹⁸ .

Του λόγου το αληθές αποδεικνύει ο νόμος 1566 κατά τη θεσμική μεταρρύθμιση του 1985 διασυνδέει ευθέως την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης με την επικρατούσα θρησκεία (άρθρο 3, Σ.1975) ή αλλιώς με τη θρησκεία που πρέπει να επικρατεί με τη συνδρομή του ελληνικού κράτους είτε σαν επίσημη θρησκεία του είτε σαν «θρησκεία της συντριπτικής πλειοψηφίας» . Στο πρώτο άρθρο αυτού του νόμου προβλέπεται ότι το σχολείο οφείλει επίσης να « υποβοηθεί τους μαθητές ...να γίνονται ελεύθεροι , υπεύθυνοι , δημοκρατικοί πολίτες...και να διακατέχονται από πίστη προς την πατρίδα και τα γνήσια στοιχεία της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης » ενώ διευκρινίζεται παράλληλα ότι «η ελευθερία της θρησκευτικής τους συνείδησης είναι απαραβίαστη¹¹⁹ » . Οι δύο αυτές προτάσεις αποτελούν μια αντινομία καθώς η ανάπτυξη ελεύθερων , υπεύθυνων και δημοκρατικών πολιτών δε συμβιβάζεται με την καλλιέργεια της πίστης σ' ένα επιβαλλόμενο εκ των άνω θρησκευτικό δόγμα . Η ιδεολογική ακαμψία και ο δογματισμός σε οποιοδήποτε επίπεδο , όχι μόνο δε συνάδουν με την έννοια της αληθινής παιδείας , αλλά αντίθετα παράγουν μονάδες ενός βάρβαρου πλήθους με δουλική ψυχή ενώ ο σκοπός της συνίσταται στην ανάπτυξη της κριτικής

¹¹⁷ Γ . Χ . Σωτηρέλης , *Σύνταγμα και Δημοκρατία στην εποχή της «παγκοσμιοποίησης»* , εκδ . Σάκκουλα , Αθήνα – Κομοτηνή 2000 , σελ . 289-290

¹¹⁸ Ιω . Κονιδάρης , «Η συνταγματική επιταγή για ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης : Το θρησκευτικό πλαίσιο » στο *Σύναξη : Μάθημα των Θρησκευτικών-αίτημα παιδείας ή συντεχνίας* , και Αθ . Νίκας , *Εκκλησία και Παιδεία* , εκδ . Πορεία , Αθήνα 1991 , σελ . 54

¹¹⁹ «Όπως παραπάνω , Ιω . Κονιδάρης και Γ . Χ . Σωτηρέλης , *Θρησκεία και Εκπαίδευση –Από τον Κατήχητισμό στην Πολυφωνία* , Αθήνα –Κομοτηνή 1998 , σελ . 35-37

σκέψης και τη συναίσθησης της ευθύνης στο νέο άνθρωπο διαμέσου ενός σχολείου ανοιχτού σε όλα τα ρεύματα ιδεών , όπου τα πνευματικά αγαθά θα παρέχονται με αμεροληψία και αντικειμενικότητα στους αποδέκτες τους , ώστε να εξελίσσονται σε πολίτες με πνευματική και ηθική αυθυπαρξία , ελεύθερους και δημοκρατικούς¹²⁰ . «Ελεύθεροι» και «υπεύθυνοι πολίτες» σημαίνει μη παθητικοί δέκτες της οποιαδήποτε επίσημης ή ανεπίσημης κρατικής θρησκευτικής ιδεολογίας με συγκεκριμένες απαντήσεις σε μεταφυσικά ερωτήματα που διαμορφώνουν τη συνείδηση των μαθητών κατά τα πρότυπα της μεγαλύτερης θρησκευτικής κοινότητας , που αν και ανήλικοι παραμένουν φορείς των δικαιωμάτων τους , στο όνομα της συναίνεσης των πολιτών στην κρατική εξουσία και της διαμόρφωσης μιας υποτιθέμενα σταθερής ταυτότητας ενός λαού , πρακτική που απορρίπτει την εκδοχή μιας εκπαίδευσης με κριτικό περιεχόμενο και πλουραλιστικό χαρακτήρα , της μόνης ικανής να καλλιεργήσει την αυτονομία του προσώπου . Το δικαίωμα σε μια ελεύθερη θρησκευτική εκπαίδευση με τελικό στόχο την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας των μαθητών σημαίνει την αποχή του κράτους από δογματικές και πατερναλιστικές επεμβάσεις ως προς τη διαμόρφωση πεποιθήσεων του νέου ανθρώπου για το θείο και ταυτόχρονα την οργάνωση της σχολικής εκπαίδευσης κατά τρόπο κριτικό , αντικειμενικό και πλουραλιστικό και όχι αυθαίρετη ερμηνεία του ουδέτερου περιεχομένου της φράσης «ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης» στο πλαίσιο της «επικρατούσας θρησκείας» και της μονοφωνικής επιβολής του πλειοψηφικού ορθόδοξου δόγματος¹²¹ . Αν δε , στη διαπιστωτική ανάγνωση της διάταξης περί επικρατούσας θρησκείας , προσδοθεί πλήρης κανονιστική ισχύ , τ' αποτελέσματα θα είναι λίαν δυσμενή για τη θρησκευτική ελευθερία γιατί θα σήμαινε ότι ο νομοθέτης τοποθετεί την επικρατούσα θρησκεία σε θέση εξουσίας έναντι των λοιπών θρησκειών . Ο διακηρυκτικός χαρακτήρας της διάταξης δεν τη στερεί από κανονιστικές συνέπειες αφού το γεγονός το οποίο εκφράζει είναι σε θέση να δικαιολογήσει προνόμια της ορθόδοξης εκκλησίας . Αν το μάθημα των θρησκευτικών πρέπει να διδάσκεται

¹²⁰ Ε . Π . Παπανούτσου , *Φιλοσοφία και Παιδεία* , εκδ . Ίκαρος , Αθήνα 1977 , σελ . 178-179

¹²¹ Όπως παραπάνω , Γ . Χ . Σωτηρέλης , *Σύνταγμα και Δημοκρατία στην εποχή της «παγκοσμιοποίησης»* , σελ . 292 , εκδ . Σάκκουλα , Αθήνα-Κομοτηνή 2000

σύμφωνα με το ορθόδοξο δόγμα λόγω του ότι η πλειοψηφία των Ελλήνων ανήκει στην ορθόδοξη θρησκευτική κοινότητα ενώ το Σύνταγμα δεν πιστοποιεί τη θρησκευτική σύνθεση του πληθυσμού, για να γίνει αυτό αποδεκτό, θα πρέπει να προϋποθέτει την ύπαρξη κανόνα ο οποίος να το επιτάσσει αυτός ή να ορίσει με ποια κριτήρια, πραγματικά περιστατικά επιβάλλουν τη νομική αυτή υποχρέωση, ειδάλως θα επικρίνεται για μεθοδολογικά σφάλματα και πρόθεση προσβολής του δικαιώματος της άσκησης της θρησκευτικής ελευθερίας¹²² (άρθρο 13Σ).

2.2 Η θρησκεία ως θεσμός

Η θρησκεία είναι η ίδια η οργάνωση της κοινωνίας, της ανθρωπότητας ως «ύψιστο-ον» που περικλείει την ίδια της την «εξήγηση» και «δικαιολόγηση»¹²³ με βασική ιδέα της την εξάρτηση του ανθρώπου από τους Θεούς ή το Θεό ως προϊόν του ανθρώπινου πνεύματος και προβολής των επιθυμιών του. Ως συνεκτικό σύστημα δοξασιών και πρακτικών σχετικών με πράγματα ιερά, απαγορευμένα, δοξασίες και πρακτικές, κατά τον Durkheim, ενώνει τους πιστούς –ως φαινόμενο συλλογικό- σε μία και την αυτή ηθική κοινότητα, που ονομάζεται Εκκλησία, η οποία μέσω της «απαγόρευσης επαφής» φυλακίζει με φυσικούς και πνευματικούς φραγμούς μια συλλογικότητα της οποίας εξασφαλίζει τη συνοχή¹²⁴. Το σύνολο αυτό των ανθρώπων -πιστών καταλαμβάνεται από μαζική παράνοια –καθολική νεύρωση (μετάβαση από το ατομικό ασυνείδητο στην ομαδική ζωή), στην επιθυμία του να εξαλείψει τον πόνο που του προκαλεί η υπεροχή της φύσης, η αδυναμία του ανθρώπινου σώματος και η ανεπάρκεια των θεσμών που ρυθμίζουν τις σχέσεις των ανθρώπων, και ν' απολαύσει την ευτυχία μέσω μιας ψευδαισθητικής αναδιαμόρφωσης της πραγματικότητας, μιας αυταπάτης ή

¹²² Όπως παραπάνω, Ν. Χλέπας-Π. Δημητρόπουλος, *Ζητήματα Θρησκευτικής Ελευθερίας στο χώρο της Εκπαίδευσης*, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 86, 89-90

¹²³ Κ. Καστοριάδης, *Χώροι του ανθρώπου*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1995, σελ. 284

¹²⁴ Durkheim, E. *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, P. U. F., Paris, 1968 στο Serge Moscovici, *Η Κοινωνία Δημιουργός Θεών*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2002, σελ. 59-60

αλλιώς θρησκείας όπως την ονομάζει ο Φρόντ¹²⁵, στη μορφή ενός Θεού, συγκεκριμένα ενός μεγαλόπρεπα εξυψωμένου πατέρα ο οποίος υπόσχεται στο μέλλον την επιθυμητή προστασία και επανόρθωση των όποιων παραλήψεων σε βάρος του ανθρώπου. Η επιθυμία για προστασία κατά τον E. From οδηγεί ακριβώς στην αναζήτηση καταφυγίου στο Θεό¹²⁶.

Ο K. Marx¹²⁷ πιστεύοντας ότι η θρησκεία διαμορφώνεται από τις παραγωγικές δυνάμεις και από τις κοινωνικές σχέσεις που αντιστοιχούν σ' αυτές, υποστήριξε πως η θρησκεία είναι ένα συνειδητό ή ασυνείδητο όργανο για εκμετάλλευση του ανθρώπου, που για ν' αποφύγει την εξουθένωση ζητά καταφύγιο στο Θεό με την ελπίδα να βελτιώσει τη μοίρα του. Οι θρησκευτικές ιδέες θα πρέπει επομένως να συνδεθούν με την έννοια του «συμφέροντος». Κατά τον Weber υφίσταται εκλεκτική συγγένεια των ιδεών και των υλικών συμφερόντων: βάση των ιδεών και των αξιών είναι το συμφέρον (σωτηρία της ψυχής), προκειμένου ν' αποκτήσουν-απρόβλεπτη ίσως και απροσδιόριστη κάποιες φορές-μεταμορφωτική κοινωνική δύναμη, κάθε φορά που οι παραδόσεις και οι θεσμοί λαμβάνουν άκαμπτη και καταπιεστική μορφή, η οποία μπορεί να υπερβεί ακόμα και τις οικονομικές συνθήκες, όπως ο προτεσταντισμός εισήγαγε την πειθαρχημένη, επαγγελματική στάση στην ανθρώπινη συμπεριφορά που συντέλεσε στη δημιουργία του καπιταλιστικού πνεύματος¹²⁸. Παρά όμως τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στον υποκειμενικό και αντικειμενικό τρόπο ερμηνείας του κόσμου, η θρησκεία ως πλέγμα ιδεών κατά τον M. Weber παρέχει στον άνθρωπο τα νοηματικά εκείνα εργαλεία που απαιτούνται για να παρέμβει στο περιβάλλον του από το οποίο ταυτόχρονα δέχεται πολυάριθμες επιρροές¹²⁹.

¹²⁵ Σίγκμουντ Φρόντ, *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας*, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα 1994, σελ. 25, 26, 28 και 35-36 και Freud S. *Totem und Tabu*, τ. IX, σελ. 177 στο Μιχ. Κ. Μακράκης, *Ψυχολογία της Θρησκείας*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1993, σελ. 51-53

¹²⁶ Έριχ Φρομ, *Ψυχανάλυση και Θρησκεία*, μετφρ. Αιμιλίας Μαρκίδη, β' εκδ. Αθήνα, εκδ. Μπουκουμάνη, 1974, σελ. 89-93 στο Μιχ. Κ. Μακράκης, *Ψυχολογία της Θρησκείας*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1993, σελ. 60

¹²⁷ Θεοδώρου Ε. Δ., *Η φιλοσοφία της θρησκείας του Καρλ Μαρξ*, Αθήνα 1984, στο Μιχ. Μακράκης, *Ψυχολογία της Θρησκείας*, σελ. 29

¹²⁸ Πανταζής Τερλεξής, *MAX WEBER, Το ζεμάγμα του κόσμου*, τόμ. πρώτος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999, σελ. 460-463

¹²⁹ Όπως παραπάνω, σελ. 518-547

2.3 Η ορθόδοξη ιδεολογία και η εξουσία

Ο Θεός και η εξουσία ως «γενικά , ερωτικά και μετατρεπτικά ενδιάμεσα» μετέχουν συνειδητά ή ασυνείδητα σ' όλες τις σχέσεις του ανθρώπου και μετατρέπουν τις ενορμήσεις της ζωής και του θανάτου , του έρωτα και της βίας μέσω της νοηματικής ανασύνθεσης και σύνδεσής τους με κάποιον προορισμό , σε σχέσεις θεσμικές -υποχρεωτικές που καθορίζουν κάθε φορά τι επιτρέπεται ή απαγορεύεται να απολαύσει ο άνθρωπος¹³⁰ . Η σχέση του αιώνιου , πάνσοφου , παντοδύναμου και απόλυτου Θεού των χριστιανικών θρησκείων-ιδεολογιών με μη απόλυτες μορφές ζωής , συμπεριλαμβανόμενων και των ίδιων των πιστών που συνιστούν δημιουργήματα Αυτού , είναι αρχικά σχέσεις απόλυτης εξουσίας με α-ιστορικό-μεταφυσικό και ιστορικό-πολιτικοκοινωνικό συγχρόνως χαρακτήρα . Σχέσεις δηλαδή ιδιοποίησης από μέρους αυτής , των ενορμήσεων και επιθυμιών , των αποφάσεων και των πράξεων όλων όσοι εντάσσονται στη σχέση αυτή , διότι υποστηρίζει και νομιμοποιεί μορφές συμβολικής (φαντασιακής θέωσης και αναγνώρισης του και δικαίωσης του ανθρώπου στα πλαίσια μιας μεταθανάτιας και μεταφυσικής ζωής) και θεσμικής βίας (απολυταρχικά καθεστώτα) που ασκεί η αντίληψη της απόλυτης αυθεντίας στους κόλπους των ανθρώπινων κοινωνιών¹³¹ .

Η αναπαραγωγή της ορθόδοξης χριστιανικής ιδεολογίας μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος , η οποία ως κλειστό σύστημα πεποιθήσεων , απαιτεί και προκαλεί στους οπαδούς της μια τυπική συμπεριφορά , μέσω της οποίας επιδιώκουν (ή θα επιδιώκουν στο μέλλον) την πραγματοποίηση των στόχων τους , διδάσκεται χωρίς να υποβληθεί σε επιστημονικό έλεγχο ως πεποιθήσεις που διεκδικούν την απόλυτη αλήθεια (J. Barion)¹³² . Ως ιδεολογία , κλειστό σύστημα ιδεών -αμετάβλητη θεωρία -δόγμα που γεννιέται «εξ

¹³⁰ Αντώνης Παπαρίζος , *Θεός , Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση* , εκδ . Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα 2001 , σελ . 41

¹³¹ Όπως παραπάνω , σελ . 64 , 65 , 70 , 72

¹³² J. Barion , *Was ist Ideologie* , σελ . 93 , -95 στο Δημήτρης Τσαρδάκης , *Μια Ανατομία της Ιδεολογίας* , εκδ . Γρηγόρη , Αθήνα 1987 , σελ . 23

αποκαλύψεως», σε αντίθεση με τις επιστημονικές και φιλοσοφικές θεωρίες δεν ενδέχεται την αμφισβήτηση ενώ νομιμοποιεί την εξουσία και το κύρος της στο μέτρο που διαμορφώνει τις πεποιθήσεις, τις στάσεις και τη συμπεριφορά των οπαδών της στα πρότυπα που επιτάσσει γι' αυτό απαιτεί απόλυτη πίστη και υποταγή από τα υποκείμενα –φορείς αυτής. Η βεβαιότητα που εμπνέει η ορθοδοξία, ως επιμέρους ιδεολογία-ίες μέσω των οποίων θεσμείται μια κοινωνία, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις αυταπάτες που καλλιεργεί στις μάζες ως «ψευδής συνείδηση», όχι με την έννοια που απορρέει από τη μαρξιστικού τύπου κατανόηση της κοινωνίας με βάση το σχήμα «βάση-επικοδόμημα», αλλά ως βιωματική και πραγματική συνείδηση των ανθρώπων, μια ειδική μορφή εμπειρικής και κοινωνικής γνώσης, η οποία νομιμοποιεί σχέσεις παραγωγής και πολιτικής κυριαρχίας επειδή αποκρύπτει για κάθε κοινωνική ομάδα και τάξη που την αποδέχεται, διαφορετικές κάθε φορά πλευρές των κοινωνικών και ιστορικών αντιφάσεων μέσω των οποίων δομείται η εν λόγω κοινωνία¹³³ προσφέροντας έτσι, κατά Πουλιαντζά¹³⁴, μια φανταστική συνοχή στην ενότητα που διέπει τον κοινωνικό αυτό μετασχηματισμό.

Ως ιδεολογία, η ορθοδοξία, κατά τον Φουκό¹³⁵, δεν υπάρχει, παρά δια του «Λόγου» ενός «ρηματικού σχηματισμού» οποίος συγκροτείται δια μέσου μιας «ρηματικής πρακτικής» που διαμορφώνει το νόημα και ορίζει κάθε φορά ένα νόμο αλήθειας, που επιβάλλεται στα υποκείμενα και ενδοσυσχετίζεται με την εξουσία ως στρατηγική που ασκείται, παρά κατέχεται, και κυριαρχεί πάνω στα σώματα-υποκείμενα, βασιζόμενη στη δυνατότητα που έχει να καθοδηγεί και δομεί τη συμπεριφορά τους. Να δρα δηλαδή πάνω στη δράση αυτών, γεγονός που προϋποθέτει μια γνώση του σώματος και μια κυριαρχία πάνω στις δυνάμεις του, που αμφότερες κατά τον Φουκό συνιστούν την πολιτική τεχνολογία του σώματος. Σ' αυτήν τη δύναμη καταφεύγουν και οι θεσμοί που ως νομικο-πολιτικο-ιδεολογικές δομές αποτελούν

¹³³ Α. Παπαρίζος, *Ιδεολογία και Ιστορία, Λεβιάθαν*, τεύχος 6, Φεβρουάριος – Απρίλιος 1990, σελ. 113, 117

¹³⁴ Πουλιαντζά, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, τόμοι Α' και Β', εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1985, σελ. 38-39

¹³⁵ Μ. Φουκό, *Η Μικροφυσική της Εξουσίας*, (μτφ. Τρουλινού Α.), εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1991, σελ. 81 και Μ. Φουκό, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας: Η δόξα για γνώση*, τόμος Α', (μτφ. Ροζάκη Γκλόρυ), εκδ. Ράππα, Αθήνα 1982, σελ. 115-120

πεδία ανάπτυξης σχέσεων εξουσίας , ακόμα κι όταν δεν συνιστούν ιδεολογικούς μηχανισμούς του Κράτους , μηχανισμούς δηλαδή κυριαρχίας και υποταγής στην κυρίαρχη εξουσία , αλλά προσφέρουν τη δυνατότητα κύρωσης και ακύρωσης της εξουσίας που συγκεντρώνουν και διαχέουν , και διαμέσου αυτής καθίστανται πεδία αντιπαράθεσης και ταξικής πάλης¹³⁶ . Η τεχνική αυτή της εξουσίας προέκυψε από την εξατομικεύουσα κατά τον Φουκό «ποιμαντική εξουσία» της μόνης θρησκείας που οργανώθηκε σε εκκλησία , του χριστιανισμού . Ως τέτοια θέτει αντικειμενικό σκοπό της τη σωτηρία των υποκειμένων , απαιτεί από αυτά και από τους ποιμένες που την ασκούν , θυσία και υποταγή , καθώς φροντίζει όχι μόνο για το ποίμνιο αλλά και για κάθε άτομο –υποκείμενο ξεχωριστά και συνδέεται με την παραγωγή αλήθειας , την αλήθεια του ίδιου του υποκειμένου την οποία εκμαιεύει μέσω της εξομολόγησης , γεγονός που καταδεικνύει και την ικανότητα της εν λόγω εξουσίας να διευθύνει τη συνείδηση των υποκειμένων¹³⁷ . Στην εκκλησία , υποστηρίζει ο Φρόντ¹³⁸ , ως οιωνοί αχρονικός και οικουμενικός κοινωνικός σχηματισμός μέσω της οποίας υλοποιείται η ιδεολογία του χριστιανισμού βάσει συγκεκριμένης πρακτικής και τελετουργικού τυπικού , υπάρχει η ίδια αυταπάτη . Υπάρχει ο Χριστός , ένα Υποκείμενο κεντρικό και μοναδικό που εγκαλεί όπως ισχυρίζεται ο Αλτουσέρ¹³⁹ όλα τα επιμέρους υποκείμενα σε μια σχέση υποταγής και αποδοχής του (λιμπιντιακή δομή των υποκειμένων) και ταυτόχρονα εξασφαλίζει την αμοιβαία μεταξύ υποκειμένων-Υποκειμένου και μεταξύ υποκειμένων αναγνώριση , την αναγνώριση του υποκειμένου από τον εαυτό του (η οργάνωσή τους) , και την απόλυτη εγγύηση πως όλα θα είναι έτσι , με τον όρο ότι το υποκείμενο θα συμπεριφέρεται ανάλογα : «γεννηθήτω το θέλημά

¹³⁶ Γ. Βέλτσος , Κοινωνιολογία των Θεσμών Ι, Ο θεσμικός λόγος και η εξουσία , εκδ . Παπαζήση , Αθήνα 1977 , 62,64,68,

¹³⁷ Μ . Φουκό , Η μικροφυσική της εξουσίας , εκδ . Ύψιλον , Αθήνα 1991 , σελ 82

¹³⁸ Γ. Βέλτσου , Κοινωνιολογία των Θεσμών Ι, Ο θεσμικός λόγος και η εξουσία , εκδ . Παπαζήση , Αθήνα 1977 , σελ 193 . Ενδεικτική βιβλιογραφία που προτείνεται από τον συγγραφέα : Freud , (S) , I .

I. Totem et tabou , εκδ . Payot , 1965

II. Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του «εγώ» , εκδ . Επίκουρος 1977

III . Malaisie dans la civilisation , εκδ .P.U.F. 1971

IV. Εισαγωγή στην ψυχανάλυση , εκδ . Γκοβύστη –Μπάυρον

V. Psychopathologie de la vie quotidienne , εκδ . Payot , 1973

VI. Essais de psychanalyse , εκδ . Payot , 1970

¹³⁹ Λουί Αλτουσέρ , Θέσεις , εκδ . Θεμέλιο , Αθήνα 1999 , σελ . 116

σον». Κάθε ιδεολογία –προϋπόθεση φανταστικής αντανάκλασης των πραγματικών υλικών συνθηκών του ανθρώπου στη συνείδησή του— ως απόλυτο υποκείμενο, εγκυβάζει τα άτομα ως υποκείμενα, αφού τα μεταπλάσει μέσω της μύησης ή της πειθούς και του καταναγκασμού σε υποκείμενα –φορείς της ιδεολογίας με συγκεκριμένη ταυτότητα και αποστολή¹⁴⁰. Ιδεολογία λοιπόν και φανταστικό κατά τον Αλτουσέρ, είναι όροι ισοδύναμοι και εκφράζουν την επιρροή της ψυχαναλυτικής θεωρίας περί ιδεολογίας του Λακάν στο έργο του: όταν τα άτομα μιλούν και πράττουν τον συγκεκριμένο Λόγο και συγκροτούν μια ομάδα στην οποία ταυτίζονται φαντασικά μεταξύ τους τότε παράγουν ιδεολογικό Λόγο¹⁴¹.

Το υποκείμενο κατά τον Αλτουσέρ δεν κατέχει την ελευθερία του ως καθοριστικό συστατικό της φιλοσοφικο-πολιτικής του υπόστασης, αλλά είναι ελεύθερο μόνο στο βαθμό που το ίδιο συγκροτείται ως ελεύθερο εξ ολοκλήρου στο χώρο του φανταστικού «παραγωγίζοντας» τις πραγματικές συνθήκες της ύπαρξής του¹⁴² σε αντίθεση με το Φουκώ που αντιλαμβάνεται την ελευθερία προϋπόθεση όχι μόνο της εξουσίας αλλά και της κυριαρχίας, εφόσον και η εξουσία και η αντιπαράθεση αποτελούν τις δυο συνιστώσες της κυριαρχίας, και η εξουσία και η κυριαρχία είναι δυνάμει αντιστρεπτές. Η ελευθερία για τον Φουκώ είναι κατάσταση σχέσεων που συγκροτούν το υποκείμενο και ενέχει τη δυνατότητα αντίστασης, φυγής ή απόδρασης με σκοπό όχι το αίτημα για περισσότερη ελευθερία αλλά μια «νέα οικονομία των σχέσεων» αυτών που ορίζονται από την κατάσταση της ελευθερίας δηλαδή σχέσεων εξουσίας –αντιπαράθεσης και κυριαρχίας¹⁴³.

Εφόσον για τον Αλτουσέρ¹⁴⁴ ελεύθερος είναι ο άνθρωπος μόνον ως προς την επιλογή της ιδεολογίας που υιοθετεί, οι θεσμοί ως νομικο-πολιτικο-ιδεολογικές δομές στο επίπεδο της

¹⁴⁰ Όπως παραπάνω, σελ. 110, και Δ. Τσαρδάκη, *Μια ανατομία της ιδεολογίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα σελ. 50-51

¹⁴¹ Θ. Λίποβατς-Ν. Δεμεριτζή, *Δοκίμιο για την ιδεολογία (ένας διάλογος της κοινωνικής θεωρίας με την ψυχανάλυση)*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα 1994, σελ. 79-80

¹⁴² Κύρκου Δοξιάδη, *Υποκειμενικότητα και Έξουσία*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, σελ. 59

¹⁴³ Όπως παραπάνω, σελ. 67-68

¹⁴⁴ Λουί Αλτουσέρ, *Θέσεις*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σελ. 83-90

υπερδομής της κοινωνίας -αλλά και της υποδομής κατά τον Πουλαντζά¹⁴⁵- λειτουργούν ως ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους με κυρίαρχο στοιχείο την ιδεολογία που εκφράζεται με ρυθμισμένες πρακτικές του συγκεκριμένου μηχανισμού , ως μια άλλη πραγματικότητα δίπλα στον καταπιεστικό μηχανισμό του κράτους που λειτουργεί πρωτίστως με τη βία , ως εργαλείο αναπαραγωγής των σχέσεων παραγωγής του εκάστοτε κοινωνικού μετασχηματισμού , με στόχο τη δικαίωση της πολιτικής εξουσίας και κυριαρχίας της κυρίαρχης ομάδας ή τάξης . Γι αυτό αποτελούν αντικείμενο , πεδίο ταξικής πάλης και σκληρών ανταγωνισμών καθώς οι εκμεταλλευόμενοι αντιδρούν κάνοντας χρήση των αντιφάσεων που δημιουργούνται στο εσωτερικό τους¹⁴⁶ . Κυρίαρχο ιδεολογικό μηχανισμό στις ώριμες καπιταλιστικές κοινωνίες σε αντιδιαστολή με την Εκκλησία και την Οικογένεια κατά την προκαπιταλιστική περίοδο , θεωρεί το σχολικό μηχανισμό , κρατικό θεσμό που διδάσκει σε εξασφαλισμένο ακροατήριο δωρεάν , και για μεγάλη χρονική διάρκεια διάφορα σαβουάρ φαίρ , έτσι ώστε να εξασφαλίζει την υποταγή στην κυρίαρχη ιδεολογία ή τον επιτήδειο χειρισμό της πρακτικής της , με σκοπό να αναπαράγει τις παραγωγικές δυνάμεις και τις αντίστοιχες σχέσεις παραγωγής ενός καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού¹⁴⁷ . Έτσι και η Θρησκεία-Εκκλησία ως κοινωνικοπολιτικός μηχανισμός χρησιμοποιείται σαν εργαλείο ελέγχου και εφησυχασμού από την πλευρά των «κυρίαρχων τάξεων» , που για να εδραιώσουν και να επεκτείνουν την εξουσία που κατέχουν , προβάλλουν το «ηθικό» υπόβαθρο των σκοπών τους νομιμοποιώντας τα πρότυπα των σχέσεων επιβολής και κυριαρχίας¹⁴⁸ . Το σημείο διαπλοκής Θρησκείας-Εκκλησίας και Πολιτικής εξουσίας -Κράτους βρίσκεται στο ότι η πρώτη , ως ιδεολογία (της ορθοδοξίας) , κατά τους Λίποβατς-Δεμερτζή¹⁴⁹ , με τη μορφή εξουσιαστικού πόρου λειτουργεί ως δικαίωση σχέσεων εξουσίας και κυριαρχίας είτε μέσω της στρατηγικής της

¹⁴⁵ Ν . Πουλαντζά , *Οι Κοινωνικές Τάξεις στο σύγχρονο Καπιταλισμό* , εκδ . Θεμέλιο , Αθήνα 1981 , σελ . 40

¹⁴⁶ Όπως παραπάνω , σελ . 83-90

¹⁴⁷ Όπως παραπάνω , σελ . 91-95

¹⁴⁸ Πανταζή Τερλεξή , *Max Weber , Το ξεμάγεμα του κόσμου* , τόμος α ' , εκδ . Παπαζήση , Αθήνα 1999 , σελ . 522-523

¹⁴⁹ Θ . Λίποβατς-Ν . Δεμερτζής , *Δοκίμιο για την Ιδεολογία (Ένας διάλογος της κοινωνικής θεωρίας με την μηχανάλωση)* , εκδ . Οδυσσεύς , Αθήνα 1994 , σελ . 94-100

ενοποίησης - εξομάλυνσης διαφορών σε συμβολικό καθαρά επίπεδο , είτε με την αντίθετη στρατηγική κατάτμησης και απομόνωσης κοινωνικών ομάδων , που απειλούν την εξουσία , είτε με τη συγκάλυψη των κοινωνικών αντιφάσεων που αποπροσανατολίζουν τα υποκείμενα και υποκινούν τη δράση τους σε στόχους που δεν ανταποκρίνονται στις πραγματικές τους ανάγκες . Κινητοποιεί κοινωνικά και πολιτικά τα συλλογικά υποκείμενα δια του ορθού λόγου που συνάδει με το γενικότερο νεότερο λόγο μέσω των ιδεολογικών στρατηγικών της καθολίκευσης : όπου η διαφορά μεταξύ γενικού και μερικού αμβλύνεται και το δεύτερο προβάλλεται ως γενικό (π.χ κυρίαρχα οικονομικά συμφέροντα είναι ταυτόχρονα και συμφέροντα της κοινωνίας) , και της στρατηγικής της φυσικοποίησης του θεσμού του κράτους και των μηχανισμών του , προσδίδοντάς του μια ηθική και ιερή υπόσταση που ωθεί τα υποκείμενα σε συγκεκριμένες συνθήκες δεκτικότητας και ιδεολογικής ετοιμότητας¹⁵⁰ , να μετατραπούν σε προσωπικότητες , φορείς εξουσίας και ηθικής ευθύνης , με ατομικές και συλλογικές συνειδήσεις . Η συνύπαρξη , συμπόρευση και αλληλουποστήριξη αυτή Εκκλησίας και Κράτους , κατά τον Ιω. Μανωλεδάκη¹⁵¹ , ως μηχανισμών εξουσίας στον κοινωνικό χώρο , ωφέλησε αφενός το Κράτος γιατί χρησιμοποίησε την Εκκλησία ως ιδεολογικό -ψυχολογικό μηχανισμό καταναγκασμού και ιδεολογικής επιβολής ,διευκολύνοντας την εξουσία του σ' αυτόν , αφετέρου έβλαψε και την Εκκλησία γιατί την οδήγησε στην άσκηση εξουσιαστικών μεθόδων του Κράτους για να επιβάλλει την κοινωνική ηθική της , και τη μετέτρεψε από φορέα Αγάπης σε φορέα κοινωνικής εξουσίας .

¹⁵⁰ Α . Παπαρίζος , *Ιδεολογία και Ιστορία , Λεβιάθαν* , τεύχος 6 , Φεβρουάριος-Απρίλης 1990

¹⁵¹ Ιω . Μανωλεδάκη , *Σχέσεις Εκκλησίας-Πολιτείας-Εισηγήσεις Θεολογικού Συνδέσμου* , Οι σχέσεις Εκκλησίας - Πολιτείας από τη σκοπιά της φιλοσοφίας του Δικαίου , εκδ . Θεολογικού Συνδέσμου , Θεσσαλονίκη 1998

2.4 Η ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης ως σκοπός της παιδείας

Μορφές συνείδησης δημιουργεί ο άνθρωπος καθώς μετατρέπει σε γνώση τις πληροφορίες που ενυπάρχουν στη φύση διαμέσου κυρίως του «εγώ» σε διαλεκτική πάντα σχέση με τις άλλες του διαστάσεις σώμα –σκέψη –νου , και των σχέσεων του με τους άλλους τη φύση και την κοινωνία , σε διαφορετικά κάθε φορά κοινωνικοιστορικά πλαίσια , με τελικό αποτέλεσμα τη δημιουργία θεσμικών σχέσεων εξουσίας και παραγωγής αγαθών¹⁵² . Από την πρώτη στιγμή της ανάδυσής του ανθρώπου , η σχέση του «εγώ» με τις νοηματικές του συνθέσεις θέτουν τις απαρχές της πρακτικής συνείδησης ή αντίληψης και αναπαράστασης του εαυτού που «υποθέτει» και «πράττει» , χωρίς να έχει επίγνωση της παρουσίας και των ενεργειών της¹⁵³ . Η διαλεκτική συνείδηση αντίθετα –μέρος της οποίας αποτελεί η θρησκευτική συνείδηση ως γενικό νοηματικό μετατρεπτικό ενδιάμεσο των σχέσεων δημιουργίας αλλά και ιδιοποίησης από τον άνθρωπο των ενορμήσεων των δικών του και των άλλων- συνιστά τις πιο σύνθετες διαστάσεις του «εγώ» , το οποίο ως πολυσύνθετος τρόπος διαλεκτικής αντίληψης και πράξης , κατανοεί τις αιτίες κάθε πράξης και γεγονότος που η πρακτική συνείδηση αποκρύπτει ταυτίζοντας πλήρως τη σκέψη και την πράξη , και που τέλος μέσω της γλώσσας και της ομιλίας αναδύονται οι τελικές μορφές διαλεκτικής συνείδησης¹⁵⁴ .

Η θρησκευτική συνείδηση αναδύθηκε στο δυτικό πολιτισμό ως προϊόν εκκοσμίκευσης και εικολόγικευσης ή αποϊεροποίησης αλλά και απομάγευσης της φύσης και του κόσμου λόγω της συνεχούς παρέμβασης της επιστήμης και της εμπιστοσύνης που αυτή ενέπνευσε στην έλλογη σκέψη και πράξη του ανθρώπου , για τη δημιουργία του εαυτού και των ανθρώπινων κοινωνιών , αναδεικνύοντας την επιστημονική γνώση –αντί της θρησκείας και της Εκκλησίας- σε νέο γενικό και μετατρεπτικό ενδιάμεσο στους τρόπους ιδιοποίησης της φύσης της

¹⁵² Λ . Παπαρίζος , *Θεός , Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση* , εκδ . Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα 2001 , σελ . 482 , 485-487

¹⁵³ Όπως παραπάνω , σελ . 491

¹⁵⁴ Όπως παραπάνω , σελ . 492-495

κοινωνίας και του εαυτού του¹⁵⁵. Μέρος της διαλεκτικής συνείδησης, έχει τις ίδιες ιδιότητες με αυτήν, μόνο που επιχειρεί να εξηγήσει και να κατανοήσει το νόημα των συνειδητών πράξεων του ανθρώπου που έχουν σχέση με το Θεό και τη θρησκεία – είτε το περιεχόμενο των πράξεων αυτών τίθεται αρνητικά ή θετικά απέναντι στην ύπαρξη κάποιου Θεού- παρέχει το νοηματικό και πρακτικό περιεχόμενο τις σχέσεις του με τον εαυτό του, τους άλλους και τη φύση ως μια μορφή Λόγου – σύστημα οικονομικής και πολιτικής ηθικής – με τον οποίο ελέγχει νοηματικά και συμβολικά τις σχέσεις του με το Θεό την κοινωνία και τη φύση¹⁵⁶. Η θρησκευτική συνείδηση αναδύεται δηλαδή από τη στιγμή που ο άνθρωπος θέτει μια σειρά ερωτήσεων για το Θεό, την πίστη και τη θρησκεία και δίδει απαντήσεις που περιέχουν την πλήρη αποδοχή ή αμφισβήτηση του Θεού και δηλώνει ελεύθερα και υπεύθυνα ως θειστής πιστός ή αγνωστικιστής και άθεος αντίστοιχα, ορίζοντας κατά τον Hegel το διττό περιεχόμενο της θρησκευτικής συνείδησης: θεϊσμός και πίστη- αγνωστικισμός και αθεΐα¹⁵⁷.

Δεν μπορούμε επομένως να επικαλούμαστε θρησκευτική συνείδηση σε νεαρά άτομα ηλικίας 8-12 ετών στα οποία αναφέρεται και η παρούσα εργασία, των οποίων η έλλογη σκέψη ως αποτέλεσμα συνεχούς διαδικασίας μέσω των λειτουργιών αφομοίωσης και προσαρμογής περάσματος από μια κατάσταση κατώτερης σε μια κατάσταση ανώτερης ισορροπίας, επιτρέπει σ' αυτά να έχουν αισθήματα για τα αισθήματά τους από την ηλικία των 12 και άνω. Κατά τον Piaget¹⁵⁸, από τα 7/8 έως και τα 11/12 χρόνια οργανώνονται «οι συγκεκριμένες διεργασίες», δηλαδή οι διεργασίες ομαδοποίησης της σκέψης που έχουν σχέση με αντικείμενα που μπορούμε να τα χειριστούμε ή να τα διαισθανθούμε. Η τυπική ή ανταναικλώμενη σκέψη, η τυπική ανταναικλαστική ολοκληρωμένη νοημοσύνη, αναπτύσσεται κατά τη διάρκεια της εφηβικής ηλικίας και είναι ικανή να προβαίνει σε συλλογισμούς με υποθετικό – επαγωγικό τρόπο, συλλογισμούς όχι πάνω σε απλές προτάσεις αλλά πάνω στις πράξεις που εκτελεί,

¹⁵⁵ Όπως παραπάνω, σελ. 496, 498

¹⁵⁶ Όπως παραπάνω, σελ. 499, 501

¹⁵⁷ Όπως παραπάνω, σελ. 505, 507, 526, 528 και Hegel G.W.F., *Philosophie de la religion*, Paris, Serf, 1987 στον ίδιο

¹⁵⁸ Ζαν Πιαζέ, *Η ψυχολογία της νοημοσύνης*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1988, σελ. 144

συλλογισμούς πάνω στις διεργασίες και στα αποτελέσματά τους και συγκροτεί διεργασίες β' βαθμού . Το «δυνατό» στη σκέψη του εφήβου δεν είναι απλή προέκταση του πραγματικού όπως πιστεύουν τα παιδιά ηλικίας 7-11/12 ετών , αλλά αντίθετα το ίδιο το πραγματικό στην υποθετικο-επαγωγική σκέψη του εφήβου εξαρτάται από το «δυνατό» και εντάσσει τις πραγματικές , στις δυνατές σχέσεις , που οδηγούν σε συμπεράσματα που δεν εξαρτώνται από τα πραγματικά δεδομένα αλλά από τις υποθετικές προτάσεις που ο ίδιος δημιουργεί και των οποίων η ορθότητα αποδεικνύεται σε θεωρητικό επίπεδο προτού διαπιστωθεί στην πράξη¹⁵⁹ .

Συμπεραίνουμε , ότι τα νεαρά άτομα βιώνουν την ύπαρξη του Θεού ως αναμφισβήτητη αλήθεια ήδη από την ένταξή τους στους κόλπους της ορθόδοξης χριστιανικής Εκκλησίας μέσω του νηριοβαπτισμού και της ανατροφής τους σύμφωνα με τις ηθικές αρχές και αξίες του χριστιανισμού (όρια και απαγορεύσεις) από την οικογένειά τους , οι οποίες διαχέονται στη συνέχεια μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος δια του μαθήματος της Χ.Ο.Α και εφόσον δεν είναι ικανά τόσο ψυχικά όσο και νοητικά να διερωτηθούν για την αλήθεια ή μη του περιεχομένου της διδασκαλίας του συγκεκριμένου μαθήματος αφομοιώνουν άκριτα τις παγιωμένες σκέψεις , αντιλήψεις και πρακτικές του συγκεκριμένου δόγματος βάσει των οποίων θα νοηματοδοτήσουν αργότερα τις σχέσεις τους πρωτίστως με τον εαυτό τους , το Θεό , τη φύση και τους άλλους . Σκοπός της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης δεν αποτελεί ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των Ελλήνων μαθητών αλλά η άκριτη μύηση αυτών στο συγκεκριμένο θρησκευτικό δόγμα . Η θρησκευτικότητα που επιδιώκει να αναπτύξει στους νεαρούς μαθητές το εκπαιδευτικό σύστημα στη χώρα μας είναι η καλλιέργεια πίστης και η συμμετοχή αυτών στους κανόνες και τις μορφές λατρείας καθώς και στις μορφές καθημερινής πράξης και συμπεριφοράς που επιβάλλει η «επικρατούσα» , στην ελληνική κοινωνία , «θρησκεία» , όπως διαφαίνεται στους σκοπούς και τους στόχους που ορίζει το Ε.Α.Π για το μάθημα της Χ.Ο.Α .

¹⁵⁹ Γ . Κρισσανάκη , *Ψυχολογία της Νοημοσύνης* , Αθήνα 1983 , σελ . 81 , 82

3. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΛΓΩΓΗΣ
(Χ.Ο.Α) ΣΤΟ ΕΠΙΣΗΜΟ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ Α)ΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ --
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Ή ΚΑΤΙΧΗΣΗ :

3.1 Αναλυτικά Προγράμματα

Τα Ωρολόγια και Αναλυτικά Προγράμματα , σύμφωνα με τους σκοπούς και τους στόχους της εκπαίδευσης που προκύπτουν τόσο από τις ανάγκες της κοινωνίας όσο και των μαθητών , αποτελούν προϊόν σύνταξης ενός γενικού πλαισίου μακροπρόθεσμης οργάνωσης της διδασκαλίας με σαφείς και εξειδικευμένους στόχους και περιεχόμενα , μεθοδολογικές υποδείξεις καθώς και έλεγχο επίτευξης των στόχων αυτών¹⁶⁰ . Σχεδιασμένα από ομάδες «ειδικών» αποτελούν αλάθητα πρότυπα εκπαιδευτικής διαδικασίας που καλούνται να εφαρμόσουν οι εκπαιδευτικοί χωρίς δικαίωμα παρέμβασης , με κίνδυνο, μαθητές και εκπαιδευτικοί να γίνουν αντικείμενα χειραγώγησης¹⁶¹ γεγονός που αντιστρατεύεται το γενικό σκοπό της παιδείας για την «ανάπτυξη ελεύθερων και υπεύθυνων» πολιτών μιας δημοκρατικής κοινωνίας .

Πρώτιστο ενδιαφέρον κάθε κοινωνικού μετασχηματισμού είναι να γνωρίσει , αποδεχθεί και να οικειοποιηθεί η νέα γενιά τον πολιτισμό της κοινωνίας στην οποία είναι μέλος , ώστε να εξασφαλίσει τη συνοχή μεταξύ των μελών της , άρα και την επιβίωσή της , προβάλλοντας πρωτίστως το κοινωνικό ιδεώδες της αγωγής , θυσιάζοντας πολλές φορές τις ατομικές ανάγκες των μαθητών στ' όνομα της ικανοποίησης των κοινωνικών αναγκών , οι οποίες καθορίζονται από τα συμφέροντα , την ιδεολογία και «τις ανάγκες» των ισχυρότερων ομάδων¹⁶² . Στο σχεδιασμό επομένως των αναλυτικών προγραμμάτων και των σκοπών της Αγωγής λαμβάνουν μέρος παράγοντες και φορείς που ενδιαφέρονται για την εκπαίδευση και ασκούν με τη σειρά

¹⁶⁰ J. Βρεττός -Α. Καψάλης , *Αναλυτικό Πρόγραμμα* , εκδ . Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα 1997 , σελ . 25 , 27

¹⁶¹ Όπως παραπάνω , σελ . 33

¹⁶² Όπως παραπάνω , σελ . 52-53

τους πίεσεις και με τρόπο όχι τόσο εμφανή : Η παράδοση που αποβλέπει στη διατήρηση παγιωμένων διδακτικών αντικειμένων και τρόπων διδασκαλίας , πρακτικών και προσεγγίσεων με αδιαμφισβήτητη πλέον αξία με εξελικτικές αλλά όχι ριζικές επιδράσεις και αλλαγές στο Α . Π και η οικονομία που καθιστά την εκπαίδευση «εθνική επένδυση» , από την οποία η κοινωνία προσδοκά ανάλογη απόδοση για τη γενικότερη εξέλιξή της στο μέλλον (νέα γενιά εξοπλισμένη με γνώσεις και δεξιότητες τεχνολογικού περιεχομένου)¹⁶³ . Ιδιαίτερη όμως πίεση ασκείται στο σχεδιασμό του Α . Π σε ιδεολογικό επίπεδο , μέσω επιτροπών και «ειδικών» , διαφόρων ομάδων πίεσης κυρίως από την άρχουσα τάξη , οι οποίες αποφαινόμενες για το πώς πρέπει να συμπεριφέρεται η νέα γενιά τόσο στο παρόν όσο και στο μέλλον¹⁶⁴ σε συνάρτηση πάντα με τις τρέχουσες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες . Και παρότι η διαμόρφωση των σκοπών της αγωγής από την πλευρά της Παιδαγωγικής επιστήμης προβάλλεται ιδεολογικά αντικειμενική και κοινωνικά ουδέτερη και έτσι πείθει ευκολότερα για την ορθότητα των σκοπών της , παραμένει μεροληπτική διότι πίσω από τη διατύπωση συγκεκριμένων σκοπών κρύβονται –εξυπηρετούνται συγκεκριμένες ομάδες και τα συμφέροντά τους . Τα Ωρολόγια και Αναλυτικά Προγράμματα κατά τον Πουλιαντζά¹⁶⁵ βάσει των οποίων οργανώνεται η χρήση του χρόνου των μαθητών σ' όλη τη διάρκεια της φοίτησής τους , μεταφράζουν τη γενική θεματική εικόνα των εγχαρασσόμενων ιδεολογικών μηνυμάτων μέσα από την ιεράρχηση των διδασκόμενων μαθημάτων ως αποτέλεσμα πολιτικών επιλογών της κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής . Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα ως φορείς μετάδοσης μιας αποτελεσματικής κυρίαρχης κουλτούρας μέσω της κοινωνικής διαδικασίας της ενσωμάτωσης , ενεργούν κατά τον Apple¹⁶⁶ ως δραστές πολιτιστικής και ιδεολογικής ηγεμονίας που αντικατοπτρίζει τη σχέση αυτής και του ελέγχου των πολιτιστικών αποθεμάτων . Η διαδικασία «εκλεκτικής παράδοσης» η οποία

¹⁶³ Όπως παραπάνω , σελ . 52 , 53

¹⁶⁴ Όπως παραπάνω , σελ . 62 , 63

¹⁶⁵ Κ . Τσουκαλάς , *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή: ο Κοινωνικός Ρόλος των Εκπαιδευτικών Μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)* , εκδ . Θεμέλιο , Αθήνα 1977 , σελ . 553-554

¹⁶⁶ Μ . Apple , *Ιδεολογία και Αναλυτικά Προγράμματα* , (μτφ . Δαρβέρης Τ .) , εκδ . Παρατηρητής , Θεσσαλονίκη 1986 , σελ . 21 , 22

κατά τον R. Williams με κριτήριο την επιλεκτικότητα, καθορίζει ποια οργανωμένα σύνολα νοημάτων και ποιες πρακτικές του παρελθόντος και του μέλλοντος θα μεταδοθούν ή όχι, μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας και θα αποτελέσουν τη νόμιμη γνώση και διδακτέα ύλη των σχολικών μαθημάτων. Ο καθορισμός του «αντικειμενικά σωστού» και κοινωνικά αποδεκτού σώματος της γνώσης σε επιμέρους θέματα, τομείς και πειθαρχίες, πηγάζει από την κοινωνική αναπαραγωγική λειτουργία της εκπαίδευσης, παραπέμπει και θεμελιώνει την ενότητα του έθνους, της εθνικής συνείδησης και του εθνικού πολιτισμού και εγγυάται ως στοιχείο της κρατικής λειτουργίας την κοινωνική συνοχή και ενότητα του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος¹⁶⁷. Η διατήρηση ενιαίας κουλτούρας μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος και η επιβολή ενιαίου τρόπου σκέψης καθιστούν τα εκπαιδευτικά ιδρύματα όργανα κοινωνικού ελέγχου και μηχανισμούς πολιτισμικής ομογενοποίησης¹⁶⁸ με στόχο τη δημιουργία μιας πληθυσμιακής ομάδας ως ξεχωριστής εθνικής κοινότητας με τα γνωρίσματα ενός λαού: κοινή ιστορία, γλώσσα, θρησκεία, εθνική συνείδηση και κοινό σύστημα ιδεών και συμβόλων μιας συγκεκριμένης κουλτούρας. Η εθνική διάσταση λοιπόν αποκαλύπτεται σημαντική όχι μόνον στην κατασκευή της ταυτότητας και της κοινωνικής υπόστασης ενός ατόμου αλλά και στη διατήρηση της συλλογικής ταυτότητας των πολιτών και της συνοχής του εκάστοτε κοινωνικού μετασχηματισμού, που όταν απειλείται, αναπροσδιορίζεται και ενδυναμώνεται μέσω των θεσμών του¹⁶⁹.

¹⁶⁷ Γ. Μηλιός, *Εκπαίδευση και Εξουσία*, εκδ. Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1993, σελ. 71

¹⁶⁸ M. Apple, *Ιδεολογία και Αναλυτικά Προγράμματα*, (μτφ. Δαρβέρης Γ.), εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 167

¹⁶⁹ Μαράτου-Αλιμπράντη Α., Γαληνού Π., «Πολιτισμικές Ταυτότητες: από το τοπικό στο Παγκόσμιο», στο Κωσταντόπουλου Χρ., Μαράτου-Αλιμπράντη Α., Γερμανός Δ., Οικονόμου Θ. (επιμ.), *«Εμείς» και οι «Άλλοι»: Αναφορά στις Τάσεις και τα Σύμβολα*, ΕΚΚΕ, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2000, σελ. 111, 113

3.2 Σκοπός του μαθήματος των θρησκευτικών Χ. Ο. Α στο Ε.Α.Π¹⁷⁰ της α΄θμιας εκπαίδευσης

Η ορθόδοξη θρησκεία ως «επικρατούσα θρησκεία» ή «θρησκεία της συντριπτικής πλειοψηφίας» ενταγμένη οργανικά στη σύνολη ιδεολογία του ελληνικού κράτους συνεπάγεται τη λογική της εκπαιδευτικής επιβολής της επίσημης θρησκείας μέσω του σχολικού μηχανισμού¹⁷¹. Σκοπός της του μαθήματος των θρησκευτικών είναι η καλλιέργεια και η εδραίωση της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης με την επιβολή των θεολογικών αντιλήψεων της Ορθόδοξης Εκκλησίας ως κλειστό και πλήρες σύστημα αξιών (Π. Διαθήκη , Κ. Διαθήκη , Εκκλησιαστική Ιστορία , Κατήχησης , Λειτουργική) που προδιαγράφει την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης κατά τρόπο μονομερή και χειραγωγικό¹⁷².

Συγκεκριμένα το Αναλυτικό πρόγραμμα του μαθήματος της Ορθόδοξης Χριστιανικής Αγωγής (Θρησκευτικά) στην Α)θμια Εκπαίδευση , όπως αυτό καταγράφεται στο βιβλίο του δασκάλου ορίζει ότι : «... η προετοιμασία του μαθητή να απαντήσει δημιουργικά στις νέες προκλήσεις και να συνοικοδομηθεί σταθερά , ως «συμπολίτης των αγίων και οικείος του Θεού » (Εφεσ.2, 19-22) , στο σώμα της Ορθοδοξίας παραμένει βασικός στόχος της όλης Χριστιανικής Αγωγής , τα πρώτα θεμέλια της οποίας καλείται να στερεώσει η Α)θμια Εκπαίδευση ...» . Διαφαίνεται μια μονοδρομική και κατηχητική κατεύθυνση που σκοπεύει στην εμφύτευση και την εδραίωση της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης και προδιαγράφει την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης κατά τρόπο μονομερή και χειραγωγικό , από άποψη ύλης και μεθοδολογίας , που απειλεί την κατοχυρωμένη συνταγματικά απαραβίαστη ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης¹⁷³ (άρθρο 13 Σ) . Το νέο αναλυτικό πρόγραμμα «... τοποθετεί το μαθητή στο κέντρο της μορφωτικής λειτουργίας ...» και επιβάλλει στο μάθημα , «να επιδιώξει μια πρώτη προσέγγιση βασικών αληθειών στις χριστιανικής πίστης , όπως παραδίδονται και

¹⁷⁰ Επίσημο Αναλυτικό Πρόγραμμα

¹⁷¹ Γ. Χ. Σωτηρέλλης , *Θρησκεία και Εκπαίδευση (Από τον Κατηχητισμό στην Πολυφωνία)* , εκδ . Σάκουλα , Αθήνα-Κομοτηνή 1998 , σελ . 117

¹⁷² Όπως παραπάνω , σελ . 53-55

¹⁷³ Όπως παραπάνω , σελ . 48

βιώνονται μέσα στην ορθόδοξη παράδοση της εκκλησιαστικής κοινότητας και γενικότερα στη ζωή του λαού μας , με βάση πάντα την άμεση εποπτεία και την καθημερινή εμπειρία του μαθητή , την ψυχοσύνθεση και τις δυνατότητές του...» . Ταυτίζεται η ανάπτυξη του θρησκευτικού συναισθήματος με την καλλιέργεια πίστης στην ορθοδοξία μέσω της βιοματικής μεθόδου , η οποία σύμφωνα με το «χριστοκεντρικό προσανατολισμό» του Α. Π «για την ασφαλέστερη προσέγγιση (γνωστική και βιοματική) » των χριστολογικών εννοιών «ΘΔΟΣ , ΑΛΗΘΕΙΑ , ΖΩΗ, απαιτείται καθημερινή πνευματική άσκηση , ΑΓΩΝΑΣ, όπως μαρτυρεί η διαχρονική πορεία της Εκκλησίας » . «...Η αναδιάταξη των εννοιών (ΖΩΗ , ΘΔΟΣ , ΑΓΩΝΑΣ , ΑΛΗΘΕΙΑ για τις τάξεις Γ΄, Δ΄, Ε΄, ΣΤ΄ αντίστοιχα , με βάση τη δεκτικότητα του μαθητή και σύμφωνα με τον ειδικότερο σκοπό του μαθήματος σε κάθε τάξη » , εμφανίζει την ένταση του κατηχητισμού κυμαινόμενη . «...Για την ανάπτυξη και εμπέδωση των βασικών αυτών εννοιών χρησιμοποιούνται , επιλεκτικά , πρόσφορα και εύληπτα στοιχεία από την Παλαιά και κυρίως την Καινή Διαθήκη , την Ιστορία και τη διδασκαλία της Εκκλησίας καθώς και από το λατρευτικό και γενικότερα , τον πνευματικό της βίο...» . Καθίσταται έτσι από την Πολιτεία η συμμετοχή στη διδασκαλία του μαθήματος υποχρεωτική για όλους τους μαθητές – με εξαίρεση τους αλλόθρησκους- καθώς και η συμμετοχή τους στην πρωινή προσευχή και τον εκκλησιασμό που διοργανώνεται με ευθύνη του σχολείου έτσι ώστε να καλλιεργηθεί συστηματικά η «...σταθερή έφεση για την κατά Χριστόν ζωή» από την πλευρά των μαθητών και να ρυθμιστεί η «συμπεριφορά τους σύμφωνα με το θείο θέλημα...» και να συνειδητοποιηθούν οι χριστιανικές αξίες , «όπως αυτές πρέπει να πραγματώνονται στη ζωή » . 77,82 91 (Π.Δ. 583/1982 (ΦΕΚ , Α΄, 107/31.8.1982) .

Στο σημείο αυτό γίνεται φανερό ότι ο βαθμός του θρησκευτικού αποχρωματισμού του σχολείου παρέχει κάθε φορά το μέτρο της αλληλεξάρτησης Εκκλησίας –Κράτους , στο ποσοστό που αυτός αναιρεί τη συνταγματική κατοχύρωση του θεμελιώδους δικαιώματος του

συνειδησιακού αυτοκαθορισμού¹⁷⁴ (13 Σ) . Το σχολείο υποχρεώνει τους μαθητές να υποστούν μια διαδικασία αποδοχής προτύπων , τα οποία δεν είναι σε θέση να προσλάβουν ορθολογικά και ενδεχομένως ν' απορρίψουν , μέσω μιας βιωματικής και καθημερινής πρακτικής που στοχεύει στην ανάπτυξη του θρησκευτικού συναισθήματος με την καλλιέργεια πίστης σ' ένα συγκεκριμένο δόγμα¹⁷⁵ . Η ανάπτυξη ελεύθερων πολιτών που ευαγγελίζεται το άρθρο 16 Σ. δεν βρίσκει προσοδοφόρο έδαφος στα πλαίσια μιας εκπαιδευτικής διαδικασίας που «κατασκευάζει» άτομα - παθητικούς δέκτες των απόψεων της πλειοψηφίας , και δη ανηλίκους , που ναι μεν δεν έχουν πάντοτε τη δυνατότητα αυτοπρόσωπης άσκησης των δικαιωμάτων τους , αλλά παραμένουν παρ' όλα αυτά φορείς τους , μόνον και μόνον επειδή η ψυχολογική και νοητική τους ωρίμανση δεν βρίσκεται στο στάδιο της αμφισβήτησης¹⁷⁶ .

Το δε σύνταγμα κατοχυρώνει τη θρησκευτική ελευθερία και την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης που συνίσταται στο δικαίωμα της ελεύθερης διαμόρφωσης και αλλαγής θρησκευτικών πεποιθήσεων και στο δικαίωμα εκδήλωσης ή μη εκδήλωσης αυτών¹⁷⁷ . Η Πολιτεία όμως από την πλευρά της υποχρεούται να διδάσκει στα σχολεία δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης το μάθημα των θρησκευτικών με κάθε προσφερόμενο μέσο : διδακτέα ύλη (σχολικό εγχειρίδιο) , βιωματική μέθοδο διδασκαλίας , εκκλησιασμός και πρωινή προσευχή κατά το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα ως το δόγμα που αποτελεί τη θρησκεία της πλειοψηφίας των Ελλήνων γονέων - πολιτών . Η κατηχητική θρησκευτική εκπαίδευση εμφανίζεται για όλους τους μαθητές πλην των μη ορθόδοξων και όσων δηλώνουν άθεοι , ως απαρύγκλιτη συνταγματική επιταγή με διττή θεμελίωση και ως επικρατούσα θρησκεία και ως θρησκευτική ελευθερία με κοινό παρανομαστή τη συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων γονέων . Το σκεπτικό ότι θα παραβιαζόταν η θρησκευτική ελευθερία των Ελλήνων υπηκόων που στη

¹⁷⁴ Όπως παραπάνω , σελ . 23 και σημ . 7 στη σελ . 23 Δ . Τσιάσου , Θεμελιώδη Δικαιώματα , σελ . 323-324

¹⁷⁵ Ν . Χλέπα - Π . Δημητρόπουλου , Ζητήματα Θρησκευτικής Ελευθερίας στο χώρο της Εκπαίδευσης , εκδ . Σάκκουλα , Αθήνα - Κομοτηνή 1997 , σελ . 96

¹⁷⁶ Όπως παραπάνω , σελ . 96

¹⁷⁷ Γ . Σωτηρέλλης , Θρησκεία και Εκπαίδευση , εκδ . Σάκκουλα , Αθήνα-Κομοτηνή 1998 , σελ . 229

συντριπτική τους πλειοψηφία ανήκουν στην ορθόδοξη εκκλησία , αποτελεί την πλήρη κάλυψη και δικαιολόγηση της κατηχητικής μονοφωνίας¹⁷⁸ .

3.3 Οι συμπληρωματικές μορφές θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης : ο εκκλησιασμός και η προσευχή

Τη θρησκευτική αγωγή συμπληρώνουν ο εκκλησιασμός και η προσευχή στο σχολείο βάσει της εγκυκλίου του 1977 η οποία δεν έχει κανονιστικό και δεσμευτικό , αλλά ερμηνευτικό χαρακτήρα και προβλέπει : ότι στην τόνωση του θρησκευτικού συναισθήματος των μαθητών βοηθά η καθημερινή κοινή προσευχή στο προαύλιο χώρο του σχολείου πριν την έναρξη των μαθημάτων σε κοινή συγκέντρωση μαθητών και διδακτικού προσωπικού , και ο εκκλησιασμός των μαθητών με την προαιρετική συμμετοχή των εκπαιδευτικών ως ασκούντων το ιερό λειτουργήμα της αγωγής¹⁷⁹ . Συστηματική και κανονιστική ρύθμιση της παραπάνω επικουρικής θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης επιχειρήθηκε (επί υπουργίας Β. Κοντογιαννόπουλου) με τα σχετικά με την οργάνωση και λειτουργία Δημοτικών , Γυμνασίων και Λυκείων προεδρικά διατάγματα 390 , 392 , 393 του 1990 . Στα διατάγματα αυτά προβλεπόταν δεσμευτικά η διενέργεια καθημερινής προσευχής και ο τακτικός εκκλησιασμός τρεις φορές κατ' έτος (στις 23 Δεκεμβρίου , την ημέρα των Τριών Ιεραρχών και την ημέρα της εορτής του πολιούχου της έδρας του σχολείου) καθώς και έκτακτος εκκλησιασμός , όποτε κρίνει σκόπιμο ο σύλλογος διδασκόντων . Επίσης σημαντικές ήταν και οι σχετικές ρυθμίσεις για την εξαίρεση των μαθητών από την προσευχή και τον εκκλησιασμό : «Μαθητές που ανήκουν σε άλλο δόγμα ή θρήσκευμα , καθώς και εκείνοι των οποίων οι γονείς θα ζητήσουν γραπτώς την εξαίρεσή τους , μπορούν να μη συμμετάσχουν στον εκκλησιασμό»¹⁸⁰ . Η δυνατότητα απαλλαγής δεν αφορά μόνον τους εν γένει μη ορθόδοξους μαθητές . Επεκτείνεται

¹⁷⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 156-158

¹⁷⁹ Όπως παραπάνω , σελ . 64

¹⁸⁰ Όπως παραπάνω , σελ . 144

και σ' εκείνους από τους ορθόδοξους των οποίων οι γονείς, ως φορείς της επιμέλειας του τέκνου και του συμφέροντος του ανηλίκου κατά τον Α. Κ., έχουν το δικαίωμα να καθορίζουν οι ίδιοι τη θρησκευτική αγωγή των τέκνων τους σύμφωνα με τις δικές τους θρησκευτικές πεποιθήσεις, θα ζητήσουν γραπτώς την εξαίρεσή τους, χωρίς αιτιολόγηση και προστατευόμενοι από το άρθρο 13 Σ, που μεταξύ άλλων περιλαμβάνει και την ελευθερία ως προς τους τρόπους εκδηλώσεως των θρησκευτικών πεποιθήσεων του καθενός¹⁸¹. Οι καινοτομίες που εισήγαγαν οι ρυθμίσεις αυτές ως προς την υιοθέτηση ενός βαθμού προαιρετικής συμμετοχής στο μάθημα, οδήγησαν και στην κατάργησή τους. Τα διατάγματα αυτά καταργήθηκαν με το ν. 1946/1991¹⁸² ο οποίος σήμανε και την επαναφορά του προηγούμενου νομικού καθεστώτος των εγκυκλίων αλλά όχι και την επιστροφή στις προγενέστερες «λύσεις» στα ζητήματα αυτά. Χαρακτηριστική είναι η απόφαση 3356/95¹⁸³ του ΣτΕ παρότι υιοθέτησε την άποψη, ότι το περιεχόμενο της θρησκευτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα πρέπει να έχει χαρακτήρα μονοφωνικό-ομολογιακό με στόχο τη διαμόρφωση των συνειδήσεων των ανηλίκων κατά τα πρότυπα της επικρατούσας θρησκείας ή άλλως της μεγαλύτερης θρησκευτικής κοινότητας και συνεπώς σύμφωνα προς τις αρχές της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας στην οποίαν κατά τεκμήριο αποβλέπουν οι γονείς τους βάσει του προαναφερθέντος δικαιώματός τους, εισήγαγε και μια σημαντική εξαίρεση¹⁸⁴: αν ο μαθητής ή οι γονείς του δηλώσουν ότι δεν επιθυμούν να παρακολουθήσουν τη διδασκαλία των θρησκευτικών ή να συμμετάσχουν στις άλλες θρησκευτικές εκδηλώσεις δίχως μάλιστα να επικαλούνται λόγους θρησκευτικής συνείδησης, ο διευθυντής του σχολείου υποχρεούται να κάνει το αίτημα του μαθητή ή των γονέων αποδεκτό, χωρίς να συνεπάγεται οποιαδήποτε

¹⁸¹ Όπως παραπάνω, σελ. 145, και σημ. 27 Πρακτικά 533, 535/1990 (εισηγητής ο πάρεδρος Γ. Παπαμεντζελόπουλος). Παρεμφερής και η διατύπωση του Πρακτικού 534/1990 (εισηγήτρια η πάρεδρος Μ. Κωνσταντινίδου).

¹⁸² Όπως παραπάνω, σελ. 69 υποσημ. 98, άρθρ. 47. 1, 2 του ν. 1946/1991 («Γενικά Αρχεία του Κράτους και άλλες διατάξεις», ΚΝοΒ 1991, σελ. 563) και Κονιδάρης, «Η συνταγματική επιταγή για ανάπτυξη της θρησκευτικής συνειδήσεως: Το θεσμικό πλαίσιο», σελ. 33, στο *Σύναξη: Μάθημα των Θρησκευτικών, αίτημα παιδείας ή συνεχισίας*; τεύχ. 3, (Τριμηνιαία έκδοση σπουδής στην Ορθοδοξία)

¹⁸³ Ν. Χλέπα - Π. Δημητρόπουλου, *Ζητήματα Θρησκευτικής Ελευθερίας στο χώρο της Εκπαίδευσης*, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, σελ. 114-115

¹⁸⁴ Όπως παραπάνω, σελ. 116-117

μορφή κυρώσεως για τους πρώτους . Η απόφαση αυτή κατακρίθηκε ότι καταργεί την υποχρεωτικότητα του μαθήματος προτείνοντας την προαιρετική συμμετοχή και ότι υπερασπίζεται το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας με ριζοσπαστικό τρόπο , εφόσον αναγνωρίζει το δικαίωμα στον ανήλικο μαθητή ν' αποφασίζει ο ίδιος , χωρίς την παρέμβαση των γονιών του για το περιεχόμενο της θρησκευτικής του εκπαίδευσης με την προϋπόθεση ότι έχει την ανάλογη πνευματική ωριμότητα για να προβεί σε τέτοιου είδους δηλώσεις και κατά τις γενικές διατάξεις του αστικού δικαίου με τη συμπλήρωση του 10^{ου} έτους της ηλικίας του¹⁸⁵ .

Η σύγχρονη πραγματικότητα όσον αφορά στις συμπληρωματικές μορφές θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης παραμένει εγκλωβισμένη στους ιδεολογικούς εκείνους μηχανισμούς που επιβάλλουν ένα συνταγματικό πατριωτισμό θεμελιωμένο στην επιβολή πίστης σε συγκεκριμένο δόγμα και στην άκριτη αποδοχή από πλευράς ανηλίκων των αρχών και αξιών αυτού , ερμηνεία που κατοχυρώνει την ορθόδοξη θρησκεία ως επικρατούσα κατά το Σύνταγμα θρησκείας¹⁸⁶ .

3.4 Το μάθημα των θρησκευτικών

Με την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους την ευθύνη για την οργάνωση και τη λειτουργία των σχολείων αναλαμβάνει η Πολιτεία και το μάθημα των θρησκευτικών εισάγεται στο δημοτικό σχολείο από τον Καποδίστρια και λίγο μετά από τη βαυβαρική αντιβασιλεία και σύμφωνα με τις ιδέες του Διαφωτισμού και τα γερμανικά προτεσταντικά πρότυπα διδάσκεται μία ώρα στην αρχή και στη συνέχεια δύο ώρες την εβδομάδα . Το πρώτο Σύνταγμα του 1844 αναγνωρίζει την παραδοσιακή θεσμική θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην ελληνική

¹⁸⁵ Ι. Μ. Κονιδάρης , «Η συνταγματική επιταγή για ανάπτυξη της θρησκευτικής συνειδήσεως : Το θεσμικό πλαίσιο » σελ . 36 , στο *Σύναξη : Μάθημα των Θρησκευτικών , αίτημα παιδείας ή συντεχνίας ;* τεύχ . 3 , Τριμηνιαία έκδοση σποδής στην Ορθοδοξία

¹⁸⁶ Ν . Χλέπια - Π . Δημητριάδου , *Ζητήματα Θρησκευτικής Ελευθερίας στο χώρο της Εκπαίδευσης* , εκδ . Σάκουλα , Αθήνα - Κομοτηνή , 1997 , σελ . 102

Το Π.Δ . 201/13-7-1998 Περί Οργάνωσης και Λειτουργίας των Δημοτικών Σχολείων παρατίθεται στο Παράρτημα .

κοινωνία , τονίζεται η διαχρονική συνέχεια της ελληνικής ιστορίας από την αρχαιότητα και το Βυζάντιο ως το Νέο ελληνισμό και σε συνάρτηση με το κίνημα του ρομαντισμού καλλιεργείται το όραμα και οι προσδοκίες της Μεγάλης Ιδέας και το 1852 χρησιμοποιείται για πρώτη φορά ο όρος ελληνοχριστιανικός πολιτισμός και το θρησκευτικό μάθημα ανακτά οργανική σχέση στα αναλυτικά προγράμματα της Εκπαίδευσης . Το 1853 υπουργός ο επί των εκκλησιαστικών και της δημόσιας εκπαίδευσης Σπ . Βλάχος καθιερώνει τον υποχρεωτικό εκκλησιασμό των μαθητών κάθε Σάββατο και Κυριακή με τη συνοδεία των δασκάλων . Με το Βασιλικό Διάταγμα του 1857 καθιερώνεται η υποχρεωτική πρωινή των μαθητών του Γυμνασίου και ο επί ποινή υποχρεωτικός εκκλησιασμός κάθε Κυριακή , ενώ με παρόμοιο Διάταγμα του 1867 ενισχύεται επιπλέον η διδασκαλία του θρησκευτικού μαθήματος στην τότε Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση . Μέχρι το Μεσοπόλεμο το μάθημα απέβλεπε στη διάπλαση του ήθους των νέων . Το 1910 με την ίδρυση του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» και με τις κυβερνήσεις του Ελ . Βενιζέλου συζητείται για πρώτη φορά η υποχρεωτικότητα ή μη του μαθήματος , και το περιεχόμενο αυτού (τα έτη 1913 , 1914 , 1931) προσλαμβάνει γνωσιακό και πληροφοριακό χαρακτήρα σε μια προσπάθεια να ξεπεραστεί ο πεπισμός και ο ηθικισμός , και παράλληλα εισάγεται και η διδασκαλία των μεγάλων θρησκευμάτων του κόσμου . Η προσπάθεια της μεταρρύθμισης του Γ . Παπανδρέου στα μέσα του 1960 , να εκφραστεί η Ορθόδοξη θεολογική παιδεία αποκαθαρμένη από τα ηθικιστικά στοιχεία του παρελθόντος ως μια βιβλικο-λειτουργική κατ'ήγηση , ανακόπτεται με την εγκαθίδρυση της διδακτορίας που θέτει ως σκοπό του Θ . Μ¹⁸⁷ τον πλήρη θρησκευτικό ηθικισμό και σκοταδισμό της συντηρητικής νοοτροπίας του χουντικού κράτους με το σύνθημα «Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών» .

Το Σ . του 1975 , άρθρο 16 περί ανάπτυξης της εθνικής και θρησκευτικής συνειδήσεως σε συνδυασμό με το άρθρο 3 Σ . «περί επικρατούσας θρησκείας» καθώς και τα Π.Δ του 1978 κατά τη μεταπολίτευση και τα σχολικά εγχειρίδια του ΚΕΜΕ , διακατέχονται από έντονη

¹⁸⁷ Θρησκευτικό μάθημα

συντηρητική και κατηχητική διάθεση , ωστόσο το 1985 με το νόμο 1566 το Θ.Μ αλλάζει επισήμως τίτλο και ονομάζεται πλέον Ορθόδοξη Χριστιανική Αγωγή με σκοπό τη διαπαιδαγώγηση των μαθητών σύμφωνα με τα γνήσια στοιχεία της Ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης¹⁸⁸ .

Την άποψη των περισσότερων θεολόγων ότι το μάθημα των θρησκευτικών έχει ως κέντρο το βίωμα και όχι τη γνώση , αντικρούεται από την άποψη όσων ισχυρίζονται , ότι το μάθημα αυτό αποτελεί δημόσια κατήχηση . Κατά το θεολόγο Ν. Α. Ματσούκα , το εν λόγω μάθημα «κατάντησε» να συνδεθεί με υποχρεωτική προσευχή και άστοχες ιδεολογικές κατευθύνσεις , καθώς και με συμφέροντα ή σκοπιμότητες , που σε συνδυασμό με τον ηθικισμό και τον πουριτανισμό της δύσης αποξένωσαν το μάθημα από τον πραγματικό προορισμό του : τη διάσταση της εκκλησιαστικής ζωής και το γνωσιολογικό του περιεχόμενο (τα θαυμάσια μνημεία του πολιτισμού της ελληνορθόδοξης παράδοσης και της συνολικής Ορθοδοξίας)¹⁸⁹ .

Ο ιστορικός Ν . Γρ. Ζαχαρόπουλος¹⁹⁰ εκκινώντας από το ερώτημα αν πρέπει ν' ασκείται η θρησκευτική αγωγή στους νέους και με ποιο τρόπο , θεωρεί αυτήν αναγκαία , με την προϋπόθεση ότι η κρατική εκπαίδευση θα ενημερώνει τους μαθητές πάνω σε βασικές αρχές και εμπειρίες , χωρίς να επιδιώκει τον προσηλυτισμό αλλά αποποιώμενη την έως τώρα κατηχητική μορφής διδασκαλίας και μετάδοσης των συγκεκριμένων δογμάτων , θα συνδέει τη διδασκόμενη ύλη με τα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα και την κριτική θεώρηση αυτών .

Το μάθημα των θρησκευτικών , παρότι η επιρροή της Εκκλησίας στο κοινωνικό πεδίο μειωνόταν συνεχώς λόγω της βαθμιαίας εκκοσμίκευσης της ελληνικής κοινωνίας , ιδίως κατά τη μεταπολίτευση , και της μεταβολής των κοινωνικών δεδομένων και αντιλήψεων ,

¹⁸⁸ Η σύντομη αυτή ιστορική αναδρομή ανήκει στο Σταύρο Γιαγκιάζογλου , Η φυσιογνωμία και ο χαρακτήρας του θρησκευτικού μαθήματος - Η θρησκευτική αγωγή στις σύγχρονες πολυκοιτισμικές κοινωνίες , στο *Σύναξη* , *Παιδείας Παιδέματα* , Τριμηνιαία έκδοση σπουδής στην Ορθοδοξία , τεύχ. 93 , σελ . 40-42

¹⁸⁹ Νικ. Αθ . Ματσούκα , «Μια άλλη διάσταση του θρησκευτικού μαθήματος » , *Καθ' Οδόν* , τεύχος 17 , Περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου , Δεκέμβριος 2001

¹⁹⁰ Νικ . Γρ . Ζαχαρόπουλου , «Η θρησκευτική αγωγή μπρος στο αίτημα για ανεξίτηρησκία και εφαρμογή των δημοκρατικών αρχών » , *Καθ' Οδόν* , τεύχος 17 , Περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου , Δεκέμβριος 2001

εξακολουθεί να έχει κατηχητικό χαρακτήρα εφόσον στο εκπαιδευτικό σύστημα υπεισέρονται θρησκευτικοί θεσμικοί παράγοντες που μεταβάλλουν το Σχολείο, κατά τον Ι. Πέτρου¹⁹¹, σε φορέα κατήχησης και θρησκευτικής μύησης των διδασκομένων. Αγνοείται επανειλημμένα ο γνωσιολογικός και ουδέτερος χαρακτήρας που πρέπει να προσλάβει το μάθημα με το κριτήριο κυρίως του πολιτισμού, ώστε να μην εγείρονται αξιώσεις από μέρους των μαθητών για εξαίρεση λόγω προβλημάτων συνείδησης, συνέπεια του κατηχητικού περιεχομένου της διδασκαλίας του εν λόγω ομολογιακού μαθήματος που αναστέλλει την πραγματική κοινωνικοποίηση των μαθητών, παρουσιάζοντας μια πλαστή ομοιομορφία που οδηγεί σε μια στενή κατανόηση της πραγματικότητας.

Η παρουσία των θρησκευτικών στην α'θμια και β'θμια εκπαίδευση με το χαρακτήρα του αποκλειστικά ορθόδοξου κατηχητικού ομολογιακού μαθήματος, κατά το θεολόγο Π. Καλαϊτζίδη¹⁹² αποτελεί παραφωνία στο ίδιο το πρόγραμμα του σύγχρονου δημοκρατικού ευρωπαϊκού σχολείου, καθώς το μάθημα θα πρέπει να έχει ενοποιητική και νομιμοποιητική βάση όχι το θρήσκευμα των μαθητών αλλά τη συνεισφορά της Θεολογίας και της Ορθοδοξίας στον ευρωπαϊκό και ελληνικό πολιτισμό συντασσόμενο προς το γενικό σκοπό της παιδείας και τις απαιτήσεις της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης, ώστε ν' αφορά όλους όσοι παρακολουθούν το πρόγραμμα του ελληνικού σχολείου. Ο συνδυασμός της υποχρεωτικότητας και του κατηχητισμού (κατήχηση μιας ορισμένης χριστιανικής ομολογίας – της ορθόδοξης χριστιανικής) που υφίσταται στη χώρα μας, χωρίς την ελεύθερη συγκατάθεση των γονιών και τις εκκλησιαστικές προϋποθέσεις της κατήχησης, αποτελούν απόδειξη ότι το κατηχητικό έργο αποτελεί λειτουργία της εκκλησιαστικής κοινότητας ως προϋπόθεση ένταξης και μετοχής των πιστών σ' αυτήν. Το σχολείο δεν μπορεί και δεν πρέπει ν' αποτελεί κατεξοχήν χώρο κατήχησης και διαιώνισης του συγκεκριμένου χριστιανικού δόγματος που

¹⁹¹ Ιω. Σ. Πέτρου, «Το μάθημα των θρησκευτικών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα», *Καθ' Οδόν*, τεύχος 17, Περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου, Δεκέμβριος 2001

¹⁹² Π. Καλαϊτζίδη, «Το θρησκευτικό μάθημα στην εποχή της πολυπολιτισμικότητας», *Καθ' Οδόν*, τεύχος 17, Περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου, Δεκέμβριος 2001

ερείζεται στο άρθρο 3 Σ «περί επικρατούσας θρησκείας» επειδή οι μετέχοντες στην εκπαιδευτική διαδικασία δεν είναι όλοι πιστά μέλη της εν λόγω θρησκείας και γιατί η αποστολή του στη σύγχρονη εποχή της πολυπολιτισμικότητας είναι να εμπνεύσει σεβασμό σε κάθε είδους διαφορετικότητα . Ν' αποτελέσει το μάθημα των θρησκευτικών , πολιτιστικό μάθημα , όχι στη βάση του ελληνορθόδοξου ιδεολογήματος και της εθνικής αναδίπλωσης , αλλά να εστιαστεί στην κατανόηση του πολιτισμού μέσω της μελέτης των θεσμών και των αξιών που αναπτύχθηκαν διαμέσου της θρησκείας ή σε αντιπαράθεση με αυτήν . Όχι λοιπόν στη διδασχή ενός θρησκευολογικού χαρακτήρα μαθήματος ή ομολογίας κάθε θρησκευτικής κοινότητας , που και άποψη ψυχοπαιδαγωγικής δεν κρίνεται κατάλληλη και επιπλέον οδηγεί στη θεσμοποιημένη εισδοχή και εκπροσώπηση κάθε λογής ή προέλευσης θρησκευτικού φονταμενταλισμού στο χώρο του σχολείου , αλλά υπέρ μιας προσέγγισης με δυνατότητα διαλόγου και οικείωσης των θρησκευτικών μορφωτικών αγαθών που καθόρισαν την ιστορία και του ελληνικού και του παγκόσμιου πολιτισμού .

Ο κατηχητικός ρόλος του κράτους , κατά τον καθηγητή του Συνταγματικού Δικαίου Δ . Τσάτσο¹⁹³ , δε συνάδει με το γενικό σκοπό της παιδείας , «την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλαση των Ελλήνων σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες» εφόσον η πρώτη είναι συνάρτηση της γνώσης κι άλλων θρησκευτικών και δογμάτων καθώς και της ελεύθερης επιλογής ή απόρριψης αυτών . Η πίστη αποτελεί στάση και συμπεριφορά που δεν κληρονομείται ούτε επιβάλλεται με νόμους και συντάγματα . Ο αδιάλλακτος τρόπος της διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών σε συνδυασμό με το πιστεύω της επικρατούσας στη χώρα μας θρησκείας οδηγούν , κατά το συνταγματολόγο Α. Λοβέρδο¹⁹⁴ , στον κατηχητικό τρόπο διάδοσης θρησκευτικού συναισθήματος στους μετέχοντες σε αυτήν γι' αυτό και η προαιρετικότητα του μαθήματος κρίνεται αναγκαία .

¹⁹³ Δημ . Τσάτσου , Η πίστη δεν επιβάλλεται με Συντάγματα και νόμους , «Ελευθεροτυπία» 27.5.1997

¹⁹⁴ Ανδρ . Λοβέρδου , Το Σύνταγμα επιβάλλει τη διδασκαλία για όλες τις θρησκείες , «Ελευθεροτυπία» 27. 5. 1997

Συνδυασμό διδασκαλίας της ιστορίας των θρησκειών και διδασχής ομολογιακού χαρακτήρα , προτείνει ο καθηγητής πολιτικής επιστήμης Κ . Ζουράρις¹⁹⁵ , μόνον για τους μαθητές των δύο τελευταίων τάξεων του λυκείου ως ικανοί ν' αναπτύξουν θρησκευτική συνείδηση , μέσω της βιωματικής προσέγγισης και από την πλευρά της Πολιτείας και της Εκκλησίας σύμφωνα πάντα με το κοινοτικό πνεύμα του ελληνικού πολιτισμού .

Υποχρεωτικά , κατά τον καθηγητή κοινωνιολογίας της θρησκείας Α . Παπαρίζο¹⁹⁶ , πρέπει να διδάσκονται διαδοχικά στο Γυμνάσιο και το Λύκειο , η ιστορία των θρησκειών και το κοσμοθεωρητικό τους περιεχόμενο και η φιλοσοφία της θρησκείας ως οικονομική , πολιτική και ανθρώπινη ηθική . Ενώ μπορεί κάλλιστα να διδάσκεται ένα προαιρετικό μάθημα επιλογής με θεολογικό περιεχόμενο , το οποίο θα παρέχεται στο μαθητή ανάλογα με τη θρησκευτική του ένταξη , και μόνον σε όσους επιθυμούν να λάβουν θρησκευτική παιδεία , χωρίς όμως να στιγματίζονται όσοι δεν το επιθυμούν .

Το ζητούμενο , κατά τον συνταγματολόγο Ι . Μ . Κονιδάρη¹⁹⁷ , δεν είναι να κάνουμε μέσω του μαθήματος των Θρησκευτικών πιο πολλούς πιστούς ή πιο πιστούς τους πιστούς , με τον υποχρεωτικό εκκλησιασμό και την καθημερινή κοινή προσευχή , ούτε το σχολείο να υποκαταστήσει την ενορία . Γι' αυτό αφενός , θα πρέπει το εν λόγω μάθημα να προβάλλει την Ορθοδοξία ως πολιτισμικό μέγεθος και προϋπόθεση για μια γνήσια πνευματικότητα του ανθρώπου και αφετέρου , η Εκκλησία να εκσυγχρονίσει και να ενδυναμώσει το κατηχητικό της έργο προβάλλοντας τη θέση της απέναντι στα προβλήματα των νέων στο σύγχρονο κόσμο . Αυτό σημαίνει από την πλευρά της Εκκλησίας ότι η ασυνέπεια λόγων και πράξεων καθώς και η υποχωρητικότητα της απέναντι σε μείζονα προβλήματα που της επιβάλλει ο συγχρωτισμός της με τους εκάστοτε ισχυρούς της Πολιτείας , θα πρέπει να εκλείψει .

¹⁹⁵ Κ . Ζουράρις , Ιστορία των Θρησκειών αλλά και διδασχή ομολογιακού χαρακτήρος , «Ελευθεροτυπία» 27 . 5 . 1997

¹⁹⁶ Αντ . Παπαρίζου , Πολιτικό και «κοσμικό» ή θρησκευτικό κράτος , «Ελευθεροτυπία» 7 . 6 . 1997

¹⁹⁷ Ιω . Μ . Κονιδάρη , «Η Συνταγματική επιταγή για ανάπτυξη της θρησκευτικής συνειδήσεως : Το θεσμικό πλαίσιο , Σύνταξη : Μάθημα των Θρησκευτικών - αίτημα παιδείας ή συντεχνίας ; Τριμηνιαία έκδοση σπουδής στην Ορθοδοξία , τεύχ . 3

4. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ – ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΗΧΗΣΗ

1. ΣΧΟΛΕΙΟ : ΠΕΔΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

4.1 Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης

Πρώτος ο E. Durkheim χαρακτήρισε την Αγωγή ως μεθοδευμένη κοινωνικοποίηση και εννοούσε τις σκόπιμες και συστηματικές επιδράσεις της παλαιάς προς τη νέα γενιά ώστε ν' αναπτύξουν εκείνα τα ψυχικά , συναισθηματικά και ηθικά χαρακτηριστικά που θα εξασφάλιζαν την ομαλή τους ένταξη στο αντίστοιχο κοινωνικό περιβάλλον¹⁹⁸ . Ο H . Fend θεωρεί αυτήν αποτέλεσμα εκμάθησης κανόνων , αξιών και συμβόλων από την οποία απορρέουν μορφές συμπεριφοράς που κρίνονται απαραίτητες για την ομαλή ένταξη του ατόμου στους κόλπους μια συγκεκριμένης κοινωνίας ή κοινωνικής ομάδας¹⁹⁹ . Ο όρος κοινωνικοποίηση κατά τον Π . Τερλεξή συνίσταται τόσο στην ανάπτυξη και διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου διαμέσου των γνώσεων και των εμπειριών κατά την επαφή του με το πολιτιστικό περιβάλλον στο οποίο ανατρέφεται , όσο και στη μεταβίβαση των πολιτιστικών στοιχείων που συνθέτουν ένα πολιτισμό από τη μια γενιά στην άλλη²⁰⁰ .

Ως πολύμορφη και δυναμική διαδικασία , η κοινωνικοποίηση , διαρκεί όσο και η ζωή του ανθρώπου , συντελείται στα πλαίσια των κοινωνικών σχέσεων με συνεχή ανταλλαγή μηνυμάτων , ιδεών και συμβόλων από το περιβάλλον προς το άτομο και αντίστροφα , και

¹⁹⁸ Ιω . Ε . Πυργιωτάκη , *Κοινωνικοποίηση και Εκπαιδευτικές Ανισότητες* , εκδ . Γρηγόρη , Αθήνα 1986 σελ . 15 και Ιω . Λαμπίρη-Δημάκη , *Προς μίαν Ελληνικήν Κοινωνιολογία της παιδείας* , εκδ . Ε . Κ . Κ . Ε , Αθήνα 1974 , τόμος Α' , σελ . 54-55

¹⁹⁹ Όπως παραπάνω , Ιω . Πυργιωτάκη , σελ . 18 , Fend H. , *Gesellschaftliche Bedingungen schulischer Sozialisation* , γ' έκδοση , Weinheim 1976 , σελ . 18

²⁰⁰ Πανταζή Τερλεξή , *Πολιτική κοινωνικοποίηση: Η γένεση του πολιτικού ανθρώπου* , εκδ . Gutenberg , Αθήνα 1975 , σελ . 17

μετουσιώνει το άτομο από φυσιολογικό και βιολογικό οργανισμό σε πνευματική οντότητα²⁰¹. Ο Δ. Τσαρδάκης ορίζει την κοινωνικοποίηση ως διαδικασία κατά την οποία το άτομο εσωτερικεύει τις αξίες και τους κανόνες, τους τρόπους συμπεριφοράς και τις δεξιότητες διαμέσου των οποίων η κοινωνία εξασφαλίζει εκ νέου τους όρους της ύπαρξής της και την σε μεγάλο βαθμό ομοιογένεια του κοινωνικού συστήματος στη βάση κοινών συμβόλων (γλώσσα, θρησκεία, παράδοση) που συνδέουν τα μέλη του²⁰². Κατά τον Β. Φίλια η διαδικασία της κοινωνικοποίησης συνίσταται στη εκμάθηση και εσωτερίκευση κοινωνικών κανόνων και στάσεων, που αποτελούν βασική προϋπόθεση όχι μόνον για την αρμονική συμβίωση όσο και τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, ενώ ταυτόχρονα εξυπηρετούν κι ένα συγκεκριμένο κοινωνικό-πολιτικό σύστημα εξουσίας. Η αγωγή κοινωνικοποίησης παράλληλα με την επιβολή ορισμένων κοινωνικών κανόνων συμπεριφοράς δημιουργεί και την αίσθηση του εμείς, του ανήκειν σε μια κοινότητα, της ταύτισης δηλαδή του ατόμου με μια ορισμένη κατηγορία ή τάξη ανθρώπων ή ένα έθνος ή ένα λαό, που του παρέχει ασφάλεια και δύναμη τόσο σε ατομικό όσο και ψυχοκοινωνικό επίπεδο²⁰³. Κάθε κοινωνία και κοινωνική ομάδα διαθέτει ένα σύστημα πεποιθήσεων και αναπαραστάσεων που συνδέει τα μέλη της και δίνει σ' αυτά την αίσθηση μιας ταυτότητας και μιας κοινής μοίρας και περιλαμβάνει όχι μόνον τις πολιτισμικές εκδηλώσεις αλλά και τα σύμβολα, τα αισθήματα και την αντίληψη που έχει το κοινωνικό σύνολο για τον εαυτό του. Τη βάση της συνείδησης του εμείς, τη συνείδηση μιας ταυτότητας, αποτελεί ο πολιτισμός της εκάστοτε κοινωνίας που διοχετεύεται στο άτομο μέσω της οικογένειας. Στους κόλπους αυτής διαμορφώνει την πολιτισμική του ταυτότητα, η οποία αργότερα μέσω ανάληψης κοινωνικών ρόλων συγχωνεύεται με την κοινωνική ταυτότητα, και όχι μόνον ενισχύει την αίσθηση του ανήκειν σε μια κοινότητα ή σε μια ομάδα, αλλά ξεπερνά και τις διαφορές, τόσο στο επίπεδο αφομοίωσης των πολιτιστικών στοιχείων όσο και τις επί

²⁰¹ Όπως παραπάνω, σελ. 18-19

²⁰² Δημ. Τσαρδάκη, *Η γένεση του κοινωνικού ανθρώπου (διαδικασίες κοινωνικοποίησης)*, εκδ. «Βιβλία για όλους», Αθήνα 1987, σελ. 23-25

²⁰³ Β. Φίλια, *Όψεις της Διατήρησης και της Μεταβολής του Κοινωνικού συστήματος*, τόμος Α', εκδ. Νέα Σόνορα, Αθήνα 1979, σελ. 15-16

μέρους αντιθέσεις ταξικού , ιδεολογικού και πολιτικού χαρακτήρα στο επίπεδο του έθνους²⁰⁴ .

Η αντίληψη αυτή του ανήκειν σε μια κοινότητα από την οποία αντλεί το άτομο την ικανοποίηση των αναγκών και των επιδιώξεών του , είναι συνάρτηση της ικανότητας προσαρμογής που το ίδιο διαθέτει , η οποία σε κοινωνίες μαζικού τύπου μπορεί να οδηγήσει στην πλήρη ομοιομορφία , ενώ οποιαδήποτε μορφή απόκλισης από την απλή αμφισβήτηση έως και την ανομία , να εμφανιστεί ως απειλή με συνέπεια την κοινωνική απομόνωση²⁰⁵ .

Ως διαδικασία μάθησης με την ευρεία έννοια του όρου , επιτυγχάνεται σύμφωνα με τις συμπεριφοριστικές θεωρίες²⁰⁶ με τη μέθοδο αμοιβών ποινών ή της μίμησης προτύπου ενώ η ικανοποίηση της λίκμπαντο προβάλλεται από τις ψυχαναλυτικές θεωρίες , ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ομαλή κοινωνικοποίηση του ατόμου . Ο βασικός εκπρόσωπος της ψυχοσωματικής ανάπτυξης ο Piaget²⁰⁷ , θεωρεί βασικό στοιχείο της κοινωνικοποίησης του ανθρώπου την ανάπτυξη της ευφυίας , αλλά περισσότερο καθοριστικές της αυτής διαδικασίας θεωρούν οι εκπρόσωποι της ψυχο-οικολογίας (Bronfenbrenner-Lewin) τις σχέσεις του ατόμου με τον περιβάλλοντα χώρο ζωής και την επιρροή που αυτός ασκεί στο άτομο²⁰⁸ . Οι κοινωνιολογικές θεωρίες θεωρούν την κοινωνικοποίηση αποτέλεσμα εσωτερίκευσης κανόνων και αξιών , εκμάθησης και ανάληψης κοινωνικών ρόλων , όπως αυτές προσδιορίζονται μέσω της αμοιβαίας επικοινωνίας με γλωσσικά και μη γλωσσικά σύμβολα (θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης-G.Mead) καθώς το παιδί μεταβαίνει από ένα σύστημα κατώτερου (οικογένεια) σ' ένα άλλο ανώτερου επιπέδου (σχολείο) καθοδηγούμενο από τους φορείς κοινωνικοποίησης έως ότου εσωτερικευτούν οι κανόνες ολόκληρου του κοινωνικού συστήματος με παράλληλες

²⁰⁴ Όπως παραπάνω , σελ . 75

²⁰⁵ Όπως παραπάνω , σελ . 75

²⁰⁶ Bronfenbrenner , U . Die Oekologie der menschlichen Entwicklung . Klett-Verlag . Stuttgart 1981 , Habermas , J . , Theorie des kommunikativen Handelns , Frankfurt/Main 1981 , Mead G . , Geist , Identitaet und Gesellschaft . Suhrkamp . Frankfurt/M . 1968 , Parsons , T . , Die Schulklasse als soziales System . In . Muehlbauer , K . Sozialisation , Muenchen , 1980 , Piaget , J . Psychologie der Intelligenz . Walter - Verlag . AG Olten , 1971 , I- XXXI , 1-21 στο Αθ . Τσιλιπτόρης , *Η Κοινωνικοποίηση του Παιδιού : Μια Ψυχοκοινωνιολογική Προσέγγιση στα Πλαίσια της Οικογένειας και του Σχολείου* , εκδ . Ατραπός , Αθήνα 2001 , σελ . 199 , 200

²⁰⁷ Όπως παραπάνω , σελ 201

²⁰⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 202

κυρώσεις της συμπεριφοράς του (συστημική θεωρία-T.Parson)²⁰⁹. Οι ιδεώδεις συνθήκες της γλωσσικής έκφρασης αποτελούν κατά τον Habermas βασική προϋπόθεση και απαίτηση της κοινωνικοποίησης του ατόμου που απαιτούν όμως και τις αντίστοιχες ιδεώδεις συνθήκες ζωής –κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής για όλους (κοινωνικο-δομική θεωρία)²¹⁰.

Υποβαθμίζεται όμως, όπως παρατηρούμε, από την παρσονική και την φονκτιοναλιστική κοινωνιολογία καθώς και από τις ερμηνευτικές μικροκοινωνιολογίες της αλληλεπίδρασης, ο καθοριστικός ρόλος που επιτελεί στη διαδικασία κοινωνικοποίησης και ένταξης στο εκάστοτε κοινωνικό σύστημα, η διαστάση του Habitus²¹¹. Κατά τον P. Bourdieu το habitus ως ατομικό σύστημα εσωτερικευμένων δομών, σχημάτων αντίληψης και δράσης κοινών σε όλα τα μέλη μιας ομάδας ή τάξης²¹² που σχηματίζεται κατά την πρώτη ηλικία στην οικογένεια, αποτελεί τη βάση της σύστασης κάθε κατοπινού habitus²¹³ και συνιστά μια πρακτική λογική που εγείρει διάφορες πρακτικές επικοινωνίας στα πλαίσια της αλληλεπίδρασης κατά τη διάρκεια της οποίας οι προδιαθέσεις μας αποκτούν συγκεκριμένες μορφές²¹⁴. Στην πρωτογενή κοινωνικοποίηση «οι σημαίνοντες άλλοι» (πρόσωπα του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος) καθιστούν τον κόσμο πλήρως αποδεκτό στην αδιαμόρφωτη ακόμα συνείδηση του παιδιού, η οποία σταδιακά αποσπάται από τους ρόλους που αυτοί του υποβάλλουν και οδηγείται στην εσωτερικοποίηση του θεσμικού κόσμου και των εξειδικευμένων ρόλων που απορρέουν από την κατανομή της εργασίας, χωρίς να παύουν να είναι οι κύριοι μηχανισμοί διατήρησης της υποκειμενικής ταυτότητας σε περιπτώσεις ανεπιτυχούς δευτερογενούς κοινωνικοποίησης, αναντιστοιχίας ανάμεσα στην αντικειμενική και υποκειμενική πραγματικότητα²¹⁵.

²⁰⁹ Όπως παραπάνω, σελ. 203-204

²¹⁰ Όπως παραπάνω, σελ. 204-205

²¹¹ Νικ. Μουζέλης, «Habitus: Η Συμβολή του Bourdieu στην Κοινωνιολογία της δράσης», στο Pierre Bourdieu, *Κοινωνιολογία της Παιδείας*, εκδ. Καρδαμίτσα-Δελφίνι, Αθήνα 1995, σελ. 54

²¹² Όπως παραπάνω, σελ. 54

²¹³ Όπως παραπάνω, Θεοδ. Μυλωνάς, «Εισαγωγικές Επισημώσεις πάνω στη θεωρία του Pierre Bourdieu», στο Pierre Bourdieu, *Κοινωνιολογία της Παιδείας*, εκδ. Καρδαμίτσα-Δελφίνι, Αθήνα 1995, σελ. 78

²¹⁴ Όπως παραπάνω, Νικ. Μουζέλης, σελ. 60

²¹⁵ Βασίλης Καραποστόλης, *Μορφές της κοινωνικής δράσης*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σελ. 54-55

Συμπερασματικά , η γλώσσα –πραγματιστική και συμβολική-κατέχει πρωτεύουσα θέση στα συστήματα σήμανσης μέσω των οποίων επιτυγχάνεται το εγχείρημα της αντικειμενικοποίησης της θεσμικής τάξης στη συνείδηση του ατόμου . Ο θεσμικός αυτός κόσμος εσωτερικοποιείται κατόπιν από το ίδιο το άτομο μέσω της λειτουργίας της νομιμοποίησης . Τη λειτουργία της νομιμοποίησης επιτελεί η γλώσσα με απλές (ονοματολογίες) , σύνθετες (ιστορίες-μύθοι) γλωσσικές αντικειμενικοποιήσεις , θεωρίες και τέλος , με τη δημιουργία ενός συμβολικού σύμπαντος και δικαιώνει τη θεσμική τάξη καλύπτοντας τα αντικειμενικοποιημένα της νοήματα με γνωστική εγκυρότητα ώστε να εσωτερικευτούν επιτυχώς από το άτομο μέσω της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης . Το άτομο μαθαίνει έτσι όχι μόνον να ζει στον ίδιο κόσμο με τους άλλους αλλά και να εισβάλλει στους ορισμούς τους και να τον ορίζει από κοινού²¹⁶ .

4.2 Το σχολείο : πεδίο συνεχούς κοινωνικοποίησης των μαθητών

Στο σχολείο λαβαίνουν χώρα δυο παράλληλες διαδικασίες : της αγωγής (σκόπιμες παιδαγωγικές ενέργειες) και της κοινωνικοποίησης (ασυνείδητες επιδράσεις του περιβάλλοντος) κατά τις οποίες ο μαθητής παράλληλα με την πολιτισμική του κληρονομιά εξελίσσει την κοινωνική του συνείδηση και διαμορφώνει την κοινωνική του ταυτότητα²¹⁷ .

Η εκπαιδευτική λειτουργία του σχολείου συνίσταται στις αξίες και τους κανόνες της κοινωνίας που εγγυώνται την περαιτέρω διατήρηση και εξέλιξη του συστήματος . Επίσης και στους νόμους , τις ικανότητες και τις δεξιότητες που μεταδίδει στα ανήλικα άτομα επιδιώκοντας μια ορισμένη κοινωνική ομοιογένεια με στόχο την επιτυχή ένταξη αυτών στο εκάστοτε κοινωνικο-πολιτιστικό σύστημα και ως τέτοια διαφοροποιείται κατά βαθμίδα ως προς την πειθαρχία , το εσωτερικό λειτουργικό και την οργάνωση του χρόνου του εκπαιδευόμενου²¹⁸ . Παράλληλα με

²¹⁶ Όπως παραπάνω , σελ . 52-54

²¹⁷ Δημ . Τσαρδάκη , *Η γένεση του κοινωνικού ανθρώπου (διαδικασίες κοινωνικοποίησης)* , εκδ . «Βιβλία για όλους » , Αθήνα 1987 , σελ . 88

²¹⁸ Γ . Μπλιός , *Εκπαίδευση και Εξουσία* , εκδ . Κριτική , Αθήνα 1993 , σελ . 73

τη διαδικασία ενσωμάτωσης επιτελεί και μια λειτουργία εξειδίκευσης άρα και επιλογής κατά την προετοιμασία ειδικά εκπαιδευμένων ατόμων «κατάλληλων» να αναλάβουν τους θεσμοθετημένους από την κοινωνία κοινωνικών και επαγγελματικών ρόλων που εξασφαλίζουν πρωτίστως τη διατήρηση και της συνέχιση της κοινωνίας και δευτερευόντως την ικανοποίηση των υλικών του αναγκών και την τελική του θέση στην κοινωνική ιεραρχία²¹⁹. Κάθε εκπαιδευτικό σύστημα με διαφορετικές πρακτικές και μεθόδους επιδιώκει δηλαδή να εντάξει και να αφομοιώσει τα νέα μέλη της κοινωνίας στη δεδομένη οικονομική και κοινωνική δομή και να εφοδιάσει την αγορά με επιστημονικό, τεχνικό και εργατικό δυναμικό. Γι' αυτό πρωταρχικό ρόλο πρέπει να κατέχει η παροχή μιας γενικής εκπαίδευσης -ορθολογικά ταξινομημένης γνώσεως - η ποιότητα της οποίας έχει μεγάλη σημασία για την κοινωνική άνοδο και την τελική θέση του ατόμου στην κοινωνία και την κοινωνική ιεραρχία²²⁰.

Η ενοποίηση και συγκρότηση «αντικειμενικά σωστής» γνώσης που εγγυάται η εκπαιδευτική λειτουργία ως στοιχείο της κρατικής λειτουργίας, θεμελιώνει την ενότητα του έθνους, της εθνικής συνείδησης και του εθνικού πολιτισμού. Οι εθνικοί στόχοι και ανάγκες καθορίζονται από τα συστήματα εκπαίδευσης σε συνεργασία με τις πολιτικές εξουσίες των κρατών και περιγράφονται στα αναλυτικά προγράμματα σπουδών (curricula) τα οποία αν και προϊόντα κοινωνικής αλλαγής και εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που όμως γίνεται ετεροχρονισμένα, έχουν περισσότερο συντηρητικό χαρακτήρα παρά ανοίγουν προοπτικές για κοινωνικές αλλαγές²²¹. Ο ρόλος του σχολείου είναι διττός: η μετάδοση και εκμάθηση γνώσεων διαμέσου του αναλυτικού προγράμματος και της διδασκείας ύλης, και η πειθάρχηση σ' ένα σύνολο ιδεών, κανόνων και αξιών σχολικής, πολιτικής και κοινωνικής τάξης διαμέσου κοινωνικών και πολιτικών μηνυμάτων που διαχέουν και διαποτίζουν την καθημερινότητα της σχολικής

²¹⁹ Δημ. Τσαρδάκη, *Μια Ανατομία της Ιδεολογίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1987, σελ. 155

²²⁰ Winfried Sommer-Θεόδωρο Κωνσταντινίδη, *Εκπαίδευση και Κοινωνία*, Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 135-136

²²¹ Γ. Μηλιός, *Εκπαίδευση και Εξουσία*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1993, σελ. 73-74

ζωής μέσω ρητών ή άρρητων πρακτικών²²². Συγκεκριμένα η κατώτερη υποχρεωτική εκπαίδευση στοχεύει να εγχαραίξει στους εκπαιδευόμενους τους βασικούς κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς που συνδέονται με τις ιδέες της πειθαρχίας, της τάξης αλλά και της ηθικής, της εργατικότητας και οπωσδήποτε της φιλοπατρίας και της θρησκευτικής πίστης ενώ οποιαδήποτε αντίσταση στους ηθικούς αυτούς κανόνες εκμηδενίζεται, απαγορεύεται ή τιμωρείται. Το περιεχόμενο του εκπαιδευτικού λόγου δένεται άρρηκτα με τη σχολική πειθαρχία, διαμεσολαβεί και αποτυπώνει την ηθική και εθνική συνείδηση του μελλοντικού εργαζόμενου και πολίτη²²³. Γλώσσα και πειθαρχία καθορίζουν τη δυνατότητα αντιστοιχίας ή μη, της σχολικής κουλτούρας με την οικογενειακή, στα πλαίσια των οποίων λαμβάνει χώρα η διαδικασία της κοινωνικοποίησης του εκπαιδευομένου και εξαρτάται ο υψηλός ή χαμηλός βαθμός απόδοσης αυτού, γεγονός που καθιστά την κατοχύρωση της θεσμικής εκπαιδευτικής ισοπολιτείας ελλιπή²²⁴.

Το σχολείο λοιπόν ως παιδαγωγική πράξη εγχάραξης και επιβολής ενός «νόμιμου» πολιτιστικού αυθαιρέτου (habitus) που απορρίπτει τη νομιμότητα του πολιτιστικού κεφαλαίου των εκπαιδευομένων, αναδεικνύει την παιδαγωγική εργασία και πράξη, σε άσκηση συμβολικής βίας μέσω της παιδαγωγικής επικοινωνίας, η οποία παραλλάσσεται χάρη στην προσωπική ικανότητα επιβολής και γοητείας του ειδικού, σε παιδαγωγική εξουσία και αναγάγει σε μύθους τις ιδεολογίες που εμφανίζουν την παιδαγωγική πράξη ως πράξη μη βίας, φυσική και αβίαστη²²⁵.

²²² Ιωσήφ Σολομών, Εκπαιδευτική δράση και κοινωνική ρύθμιση των υποκειμένων: γνώση, πειθαρχία και το πεδίο του σχολείου στο *Πειθαρχία και Γνώση*, τοπικά α', Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, Αθήνα 1994, σελ. 115

²²³ Γ. Μηλιός, *Εκπαίδευση και Εξουσία*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1993, σελ. 73-74

²²⁴ Όπως παραπάνω, σελ. 82-83

²²⁵ Θεόδ. Μυλωνάς, «Εισαγωγικές Επισημάνσεις πάνω στη θεωρία του Pierre Bourdieu», στο *Pierre Bourdieu, Κοινωνιολογία της Παιδείας*, εκδ. Καρδαμίτσα-Δελφίνι, Αθήνα 1995, σελ. 82

4.3 Η διαδικασία της πολιτικής κοινωνικοποίησης

Μέρος της ευρύτερης διαδικασίας της κοινωνικοποίησης η πολιτική κοινωνικοποίηση του ανθρώπου λαμβάνει χώρα πρωτογενώς στην οικογένεια και το σχολείο (και δευτερογενώς σε πολιτικές οργανώσεις και κόμματα κ.ά) και χαρακτηρίζεται από τη βαθιά συναισθηματική , άτυπη και προσωπική επαφή μεταξύ των μελών της²²⁶ . Συνίσταται δε στην εσωτερίκευση των κανόνων και της συμπεριφοράς που διαμορφώνουν τη στάση του μελλοντικού πολίτη απέναντι στους πολιτικούς θεσμούς , την πολιτική ηγεσία και τα άλλα έθνη και επηρεάζουν αποφασιστικά τη δομή (φυσικούς παράγοντες – νόμους – ήθη και έθιμα) , τη λειτουργία και την στήριξη του εκάστοτε πολιτικού συστήματος²²⁷ . Αποτελεί διαδικασία μεταβίβασης της πολιτικής κουλτούρας μιας ομάδας ή ενός ολόκληρου έθνους από γενιά σε γενιά , που εφοδιάζει το άτομο με το «πολιτικό του εγώ» και διαμορφώνει την πολιτική του προσωπικότητα χρόνια στην κρίσιμη ηλικία μεταξύ 3 και 13 /14 ετών οπότε σταθεροποιούνται και οι βασικοί του προσανατολισμοί όσον αφορά στα όργανα , τους θεσμούς και τα σύμβολα²²⁸ .

Ήδη από το τρίτο έτος της ηλικίας το παιδί , χάρη στη νοητική ικανότητα του να ταξινομεί τις φυσικές ομάδες σε κοινωνικές κατηγορίες προκειμένου να ενταχτεί στον κόσμο των ενηλίκων , εμφανίζει πρόωρη αντίληψη και χρήση της κοινωνικής κατηγορίας φύλο και φυλή και θετική στάση απέναντι στην ομάδα υπαγωγής . Στην ηλικία δε των οχτώ χρόνων κατά τον Piaget και Weill όχι απλώς κατανοούν τη φύση κάθε χώρας ως κοινωνική κατηγορία , αλλά είναι ήδη δεμένα με την πολιτική τους κοινότητα , και εκδηλώνουν θετική στάση για τη χώρα προέλευσής τους και αρνητική στάση για τις άλλες χώρες και τους πολίτες τους . Η ενδοομαδική αυτή εύνοια υποχωρεί στην προεφηβική περίοδο κατά την οποία στερεοτυπικές

²²⁶ Πανταζής Γερλεξής , *Πολιτική Κοινωνικοποίηση: Η γένεση του πολιτικού ανθρώπου* , εκδ . Gutenberg , Αθήνα 1975 , σελ . 35-36

²²⁷ Όπως παραπάνω , σελ . 45 , 22

²²⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 23 , 52

αντιλήψεις για το φύλο , τη φυλή και την εθνικότητα , γίνονται ευάλωτες στις μη επιβεβαιούμενες πληροφορίες²²⁹ .

Η έως τότε συγκινησιακή αοριστία που αφορά στην έννοια του έθνους , της πατρίδας και της πολιτικής κοινότητας και η ταύτιση της κρατικής εξουσίας με το πρόσωπο του Προέδρου , του Πρωθυπουργού ή του βασιλιά , συνοδεύεται με φιλικά συναισθήματα και προς τους φορείς εξουσίας εν γένει . Η εξιδανίκευση αυτή της εξουσίας που καλλιεργείται πρωτίστως από το οικογενειακό περιβάλλον προς αποφυγήν πολιτικού αμοραλισμού των ανήλικων μελών της οικογένειας , αποτελεί κατά μία μεγάλη μερίδα ψυχολόγων αυθόρμητη μετάθεση των αισθημάτων σεβασμού και δέους του παιδιού από το φορέα της πατρικής εξουσίας προς το φορέα της πολιτικής εξουσίας που προνοεί , και προστατεύει όπως και η πρώτη²³⁰ . Προκειμένου δηλαδή το παιδί να ικανοποιήσει βασικές βιολογικές και ψυχολογικές του ανάγκες αποδέχεται και υποτάσσεται στις επιταγές οποιασδήποτε εξουσίας -πανταχού παρούσας περιοριστικής δύναμης που μετατρέπεται σε πηγή αγάπης και ασφάλειας . Ασφάλεια και προστασία καθίσταται πρωταρχικός παράγοντας κοινωνικοποίησης²³¹ .

4.4 Το σχολείο : πεδίο πολιτικής και θρησκευτικής κοινωνικοποίησης των μαθητών

Αν η οικογένεια καλλιεργεί στα ανήλικα μέλη της συναισθήματα υπακοής και σεβασμού προς την πατρίδα και την εξουσία , το σχολείο επιδρά άμεσα στον πολιτικό προσανατολισμό και τη διαμόρφωση της πολιτικής ταυτότητας του μαθητή και καθίσταται κατεξοχήν πεδίο πολιτικής κοινωνικοποίησης²³² . Διδάσκει στάσεις , ιδέες και πίστεις που αφορούν στο

²²⁹ Piaget J. and Weil A. (1951) . The development in children of the idea of the homeland and of relations to other countries . *International Social Science Journal* , 3 , 361-378 στο Brown , R . (2000) , *Prejudice its social psychology* . Blackwell Publishers Ltd , Oxford , UK : Blackwell p. 119-154 στο φάκελο σημειώσεων του μεταπτυχιακού μαθήματος της Κοινωνικής Ψυχολογίας

²³⁰ Πανταζής Τερλεξής , *Πολιτική Κοινωνικοποίηση : Η γένεση του πολιτικού ανθρώπου* , εκδ . Gutenberg , Αθήνα 1975 , σελ . 65 , 69 , 71

²³¹ Όπως παραπάνω , σελ . 71 -73

²³² Όπως παραπάνω , σελ . 125

πολιτικό σύστημα και κυρίως παρέχει έννοιες που ενισχύουν και σταθεροποιούν τα αισθήματα συμπάθειας προς αυτό και διαμέσου της διδακτέας ύλης , των διαφόρων τελετουργικών διαδικασιών και βεβαίως του δασκάλου ως φορέα πολιτικών γνώσεων και προτύπων συμπεριφοράς επιδιώκει να φέρει σε πέρας την αποστολή του : τη δημιουργία υπεύθυνων πολιτών με εθνική συνείδηση και αισθήματα σεβασμού προς το έθνος²³³.

Οι εθνικοί σκοποί και οι εθνικιστικές ιδέες που είναι διάχυτοι σε όλη τη διδακτέα ύλη και η παράλειψη ή απόκρυψη πράξεων και γεγονότων που αμαυρώνουν την εικόνα των προγόνων παράλληλα με τις ιδιαίτερες ικανότητες της εθνικής ομάδας που προβάλλονται με στόχο να εγείρουν φιλικά συναισθήματα προς το καθεστώς και τα σύμβολα που το εκφράζουν²³⁴ , σε συνδυασμό πάντα με την προσωπικότητα του δασκάλου και το δημοκρατικό ή αυταρχικό κλίμα που επικρατεί στην τάξη μπορεί να μετατρέψει τη διαδικασία της πολιτικής κοινωνικοποίησης αποτέλεσμα :

α) πολιτικής προπαγάνδας και κατήχησης που αποβλέπει στην εδραίωση μιας συγκεκριμένης ιδεολογίας , ενός συστήματος αξιών που αποσκοπεί στη διατήρηση του πολιτικού καθεστώτος εκθειάζοντας τα πλεονεκτήματα του συστήματος , την πολιτιστική κληρονομιά του έθνους , τις αρετές της φυλής , τ' ανδραγαθήματα των ηρώων χάρη στην πίστη στο Θεό και την πατρίδα , με κίνδυνο την ανάπτυξη αισθημάτων υπεροψίας και δυσμενών διακρίσεων απέναντι σε κάθε είδους διαφορετικότητα ή²³⁵

β) καθαρά πολιτικής μάθησης η οποία συνίσταται στη διδαχή και ελεύθερη αποδοχή γενικών και παραδεδεδεγμένων πολιτικών αρχών και αξιών , η μεταβίβαση των οποίων πραγματοποιείται μόνον σε δημοκρατικό κλίμα που ευνοεί την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης του μαθητή ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή αυτού στην τάξη κατά τη διαδικασία λήψεως

²³³ Όπως παραπάνω , σελ . 137-138

²³⁴ Όπως παραπάνω , σελ . 139

²³⁵ Όπως παραπάνω , σελ . 140

αποφάσεων σε θέματα που αφορούν το άμεσο περιβάλλον του και αργότερα την πολιτική του κοινότητα²³⁶.

Οι τελετουργικές διαδικασίες στο χώρο του σχολείου, αποσκοπούν στην ισχυροποίηση των αισθημάτων σεβασμού προς την ιδέα του έθνους και του πολιτεύματος. Διδάσκουν τους μαθητές κοινωνικούς κανόνες και αξίες, στάσεις και πεποιθήσεις που μεταδίδονται από τη μια γενιά στην άλλη και επιβάλλονται στον καθένα χωρίς τη δική του συνειδητή συγκατάθεση. Η σημασία τους διαφαίνεται στις λειτουργίες που επιτελούν: στη λειτουργία αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της και στη λειτουργία της διάκρισης βάσει της οποίας ρυθμίζεται η τήρηση της τάξης και της πειθαρχίας μέσω των οποίων προβάλλονται οι αξίες που πρέπει ν' αποδεχτεί ο μαθητής, οι κανόνες που πρέπει να τηρήσει και οι δομές της εξουσίας στις οποίες πρέπει να υποτάσσεται ως κοινωνικό ον²³⁷. Είναι εμφανές ότι η τελετουργική κοινωνικοποίηση τείνει ν' αντικαταστήσει την παραδοσιακή θρησκεία με την πολιτική θρησκεία.

Η συμμετοχή των μαθητών στις ίδιες τελετές: έπαρση σημαίας, καθημερινή ομαδική προσευχή στον προαύλιο χώρο, ομαδική εκτέλεση πατριωτικών και θρησκευτικών ύμνων, παρελάσεις, εορτές εθνικών επετείων, κατάθεση στεφάνων στα μνημεία ηρώων, ανάρτηση ηρώων πατριωτικών συμβόλων ρητών και φράσεων και ο συλλογικός χαρακτήρας των αναπαραστάσεων αυτών υπερβαίνει κατά τον Durkheim την αυστηρά ιδιοσυγκρασιακή βάση των ατομικών προσλήψεων και αποδικωποίησης της πραγματικότητας και επιτρέπει τις δραστηριότητες επικοινωνίας και την πρόβλεψη πράξεων και συμπεριφορών του εαυτού μας και των άλλων, σ' ένα κοινωνικό περιβάλλον που έχει ή επιδιώκει να έχει μια πολιτιστική ενότητα και μια κοινωνία δομημένη σε μια αρχή ομοιογενούς τάξης²³⁸. Στοχεύει στην τόνωση του αισθήματος της ταυτίσεως του παιδιού με την ομάδα – πολιτική κοινότητα και την ενίσχυση των συναισθηματικών δεσμών με τα εθνικά σύμβολα. Και καθώς το περιεχόμενο

²³⁶ Όπως παραπάνω, σελ. 141, 146-147

²³⁷ Αθ. Φ. Τυπλητάρης, *Η Κοινωνικοποίηση του Παιδιού: Μια Ψυχοκοινωνιολογική Προσέγγιση στα Πλαίσια της Οικογένειας και του Σχολείου*, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2001, σελ. 231-232

²³⁸ Durkheim E., 1895, *Les regles de la method sociologique*, nouv. ed., Paris, PUF, 1956, στο Στάμου Παπασιτίμου, *Κοινωνικές Αναπαραστάσεις*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1995, σελ. 307

της πολιτικής εικόνας , όπως διαπιστώθηκε ως τώρα , που μεταβιβάζεται κατά την ηλικιακή αυτή περίοδο είναι ανάμικτο με αισθήματα που έχουν σχέση με θρησκευτικές ιδέες ,πίστεις και σύμβολα , χορηγός του κράτους στη διαδικασία πολιτικής κοινωνικοποίησης εμφανίζεται η θρησκεία²³⁹ . Ασκεί ρόλο νομιμοποιητικό της πολιτικής εξουσίας και βοηθά το παιδί να ταυτιστεί θετικά με την πολιτική κοινότητα , το πολίτευμα ή την κυβέρνηση . Κι αυτό παρατηρείται όχι μόνον σε παραδοσιακά περιβάλλοντα , αλλά και σε χώρες όπου θρησκεία και πολιτεία είναι πλήρως διαχωρισμένες . Το θρησκευτικό στοιχείο επηρεάζει την πολιτική συμπεριφορά των νεαρών ατόμων και παρατηρείται πλήρης ταύτιση των εννοιών του Θεού και της Πατρίδας : Όταν αντί της προσευχής εκφράζουν την πίστη τους προς το έθνος , στην πραγματικότητα επιζητούν τη φώτιση και την προστασία του Θεού²⁴⁰ . Ακόμα κι όταν γίνεται αντιληπτή η πολιτική σημασία της εκδήλωσης , η θρησκευτική χροιά δεν αποβάλλεται . Μέχρι να διαχωρίσει την πολιτική με τη θρησκευτική εξουσία το παιδί , έχει υιοθετήσει συνήθειες και πρακτικές –συναισθηματικές κοινωνικές αναπαραστάσεις που δύσκολα αποβάλλονται στην ενήλικη ζωή²⁴¹ .

Διαπιστώνουμε ότι η ιδιοποίηση των αυθόρμητων φιλικών συναισθημάτων που εκφράζουν τα παιδιά ηλικίας 6 -13/14 ετών προς τους θεσμούς –φορείς εξουσίας , εξασφαλίζει , στην περίπτωση του κράτους την κοινωνική συνοχή και συναίνεση και όσον αφορά στην κυρίαρχη – επικρατούσα θρησκεία , την ανάπτυξη της θρησκευτικότητας των νεαρών μαθητών σύμφωνα με το δόγμα που αυτή πρεσβεύει . Στην περίπτωση της Ελλάδας , το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα .

²³⁹ Πανταζή Τερλεξή , *Πολιτική Κοινωνικοποίηση: Η γένεση του πολιτικού ανθρώπου* , εκδ . Gutenberg , Αθήνα 1975 , σελ . 59 , 60

²⁴⁰ Όπως παραπάνω , σελ . 60

²⁴¹ Όπως παραπάνω , σελ . 61

Β' ΜΕΡΟΣ

1. Η ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ Η ΜΕΘΟΔΟΣ

1.1 Η βασική παραδοχή της έρευνας :

Οι γενικοί και ειδικοί στόχοι του μαθήματος της Χ.Ο.Α επιδιώκουν την ανάπτυξη της θρησκευτικότητας , την καλλιέργεια της πίστης και τη συμμετοχή των μαθητών στους κανόνες και τις μορφές λατρείας της Ορθοδοξίας , μέσω της προβλεπόμενης από το αναλυτικό πρόγραμμα διδακτέας ύλης . Η βασική παραδοχή ότι :

- Το περιεχόμενο των διδακτικών βιβλίων ιδιοποιείται τα φιλικά συναισθήματα των παιδιών προς την κρατική , και τη θρησκευτική εξουσία δια της μεταθέσεως των αισθημάτων δέους και σεβασμού προς την πατρική εξουσία , ως οι μόνες ικανές να ικανοποιήσουν τις βασικές βιολογικές και ψυχολογικές ανάγκες των ανηλίκων και να εγείρουν επιθυμητές στάσεις και συμπεριφορές μέσω των αντίστοιχων κοινωνικών ρόλων που υιοθετούνται , οδηγεί στις παρακάτω υποθέσεις :

1.2 Οι υποθέσεις της έρευνας :

- Η Ορθοδοξία παρουσιάζεται ως απαραίτητο συστατικό στοιχείο της διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων και της συνοχής της ελληνικής κοινωνίας . Κρατική και εκκλησιαστική εξουσία συμπορεύονται , ταυτίζονται και νομιμοποιούνται στη συνείδηση των μαθητών , οι οποίοι αυθόρμητα και ασυνείδητα ευθυγραμμίζονται με τις προσταγές αυτών , αφού κοινωνικό και προσωπικό όφελος φαίνονται να συμπίπτουν .

- Το εκπαιδευτικό σύστημα αναπαράγει και διδάσκει στους μαθητές τις αρχές και τους κανόνες του χριστιανικού δόγματος , το οποίο οργανώνεται σε κοινωνικές αναπαραστάσεις , όσον αφορά στο περιεχόμενο του όρου «άνθρωπος» σε αντιδιαστολή πάντα με εκείνο του όρου «Θεός» , μέσω του οποίου ο άνθρωπος νοηματοδοτεί τις σχέσεις του με το Δημιουργό του βάσει του σχήματος «εξουσία – υποταγή» με το αντίστοιχο «Πατέρας-παιδιά» , τον εαυτό του , τη φύση και τους άλλους και στοχεύει στη δημιουργία κοινών αντιλήψεων και στάσεων , ικανών να σφραγίσουν τόσο τις αναπαραστάσεις όσο και τις συμπεριφορές της εν λόγω κοινωνικής ομάδας . Και μέσω του άκαμπτου και επαναληπτικού ύφους της κατηχήσεως , που δε χωρά αμφιβολίες ούτε έχει ρωγμές , προβάλλει - εδραιώνει ένα συγκεκριμένο τρόπο αντίληψης , σκέψης και πράξης-καθημερινής πρακτικής που οδηγεί σε στερεοτυπικές αντιλήψεις όσον αφορά στην έννοια του «άλλου» εντός και εκτός εκκλησιαστικής κοινότητας .
- Ως μοναδικός προορισμός του ανθρώπου προτείνεται η παραδοσιακή οικογένεια που διαμορφώνεται με βάση τη ζωή της Εκκλησίας – Αγίας Οικογένειας και προβάλλεται ως αδιαμφισβήτητο πρότυπο μίμησης και μύησης των υποκειμένων σε κοινωνικούς ρόλους , που εξασφαλίζουν και συντηρούν ταυτόχρονα με την ορθόδοξη πίστη και τον εκάστοτε κοινωνικό σχηματισμό .
- Η αντίληψη του «άλλου» -εκτός εκκλησιαστικής κοινότητας - που εμπεριέχει τη διάσταση του εαυτού , στη βάση του σχήματος ανωτερότητας-κατωτερότητας βρίσκει έρεισμα στα στερεότυπα που αναπαράγονται στο σχολείο κατά τη διαδικασία της συγκρότησης του «εμείς» σε διάκριση με τους «άλλους» , δίνοντας έμφαση στις διαφορές κι όχι στις ομοιότητες , αλλά κυρίως εφαρμόζοντας την πολιτική της «αποσιώπησης» όσον αφορά στην ύπαρξη , θέση και δράση οποιασδήποτε μορφής ετερότητας .

- Η εξουσία που ασκεί η Ορθόδοξη ιδεολογία έγκειται στην εξαγωγή εκείνων των γνώσεων πάνω στα υποκείμενα , γνώσεων που καθώς επανέρχονται σ' αυτά , συγκροτούν (μελλοντικούς ενήλικες) άτομα εθνοκεντρικά , αδύναμα και ενδοτικά απέναντι στην κρατική όσο και τη θρησκευτική εξουσία , δογματικά και μη ανεχτικά απέναντι σε κάθε είδους διαφορετικότητα , θρησκευτική ή μη , η οποία εκλαμβάνεται ως απειλή για τη δόμηση της εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας των εκπαιδευομένων , που εν προκειμένω ταυτίζονται , καθώς της κοινωνικής συνοχής και ενότητας , και αυτομάτως περιθωριοποιείται .

1.3 Ο στόχος της έρευνας :

Στόχος της έρευνας είναι να διερευνήσει :

- α) Τις κοινωνικο-ιστορικές συνθήκες που κατέστησαν το χριστιανισμό επίσημη θρησκεία του κράτους και τους λόγους για τους οποίους το περιεχόμενο «της θρησκευτικής συνείδησης» του γενικού σκοπού της παιδείας απέκτησε τον ομολογιακό χαρακτήρα του αυτού δόγματος .
- β) τον τρόπο με τον οποίον εδραιώνεται η χριστιανική ηθική ως σύστημα αξιών , κανόνων αντίληψης , σκέψης και «ορθής» πράξης , στη συνείδηση των μαθητών του δημοτικού σχολείου , μέσω του μαθήματος της Χ.Ο.Α .
- γ) να συγκεντρώσει και ν' αναλύσει-ερμηνεύσει τους «λόγους» που προβάλλουν τη θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας όσον αφορά στην αντίληψη , στάση και συμπεριφορά του ανθρώπου απέναντι στο Θεό , τον εαυτό του , τη φύση και τους «άλλους» στα πλαίσια της σύγχρονης ελληνικής κοινωνικής πραγματικότητας και
- δ) το είδος των κοινωνικών υποκειμένων που παράγουν οι «λόγοι» της ορθοδοξίας .

1.4 Η μέθοδος της έρευνας :

Ως προσφορότερη μέθοδος για την παρούσα έρευνα θεωρήθηκε η ανάλυση περιεχομένου ώστε να επιτύχουμε αντικειμενική , συστηματική και ποσοτική περιγραφή του έκδηλου περιεχομένου των επικοινωνιακών μηνυμάτων που ερευνούμε με τελικό στόχο την ερμηνεία τους²⁴² . Η ανάλυση περιεχομένου συνιστά τη μόνη μέθοδο η οποία προσφέρει ικανοποιητικές εγγυήσεις αντικειμενικότητας και πιστότητας²⁴³ και ταυτοχρόνως μας δίνει τη δυνατότητα να επεξεργαστούμε τη μέθοδο και να την προσαρμόσουμε στους στόχους που επιδιώκουμε²⁴⁴ .

Μπορούμε επίσης να χρησιμοποιήσουμε τη συγκεκριμένη μέθοδο και με ποσοτική και με ποιοτική μορφή , εφόσον το ζητούμενο είναι η διεξαγωγή από το κείμενο ποιοτικών και ποσοτικών συμπερασμάτων που προκύπτουν από τη διερεύνηση σε βάθος του περιεχομένου των μηνυμάτων αυτών²⁴⁵ . Αρκεί ο σκοπός της έρευνας να είναι σαφώς προσδιορισμένος ώστε και το σύστημα των κατηγοριών ανάλυσης να προσδιοριστεί με σαφήνεια και να διασφαλιστεί έτσι η επιτυχία της έρευνας²⁴⁶ .

Το δείγμα που υποβλήθηκε σε ανάλυση αποτελείται από 953 σελίδες οι οποίες αντιστοιχούν στα τέσσερα βιβλία της Χ.Ο.Α που διδάσκονται στις τέσσερις τελευταίες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου . Συγκεκριμένα , 182 σελίδες αντιστοιχούν στο βιβλίο της Γ΄ Δημοτικού «Η ζωή με το Χριστό» , 203 σελίδες αντιστοιχούν στο βιβλίο της Δ΄ Δημοτικού «Ο δρόμος του Χριστού» , 214 σελίδες αντιστοιχούν στο βιβλίο της Ε΄ Δημοτικού «Με το Χριστό στον Αγώνα» , και 254 σελίδες που αντιστοιχούν στο βιβλίο της ΣΤ΄ Δημοτικού «Ο

²⁴² Berelson B . , *Content Analysis in communicate research* , Hafner Publishing Company , New York , 1984 , p.p. 26-113 and p.p. 15-18 στο Παύλου Εφραιμίδη , *Η Οικογένεια στα Νέα Διδακτικά Βιβλία «Η Γλώσσα μου» του Δημοτικού Σχολείου (1982-1985)* , εκδ . Αδελφών Κυριακίδη , Αθήνα 2003 , σελ . 150

²⁴³ Μ . Σακαλάκη , *Κοινωνικές ιεραρχίες και σύστημα αξιών (ιδεολογικές δομές στο Νεοελληνικό Μυθιστόρημα, 1900-1980)* , εκδ . Κέδρος , Αθήνα 1984 , σελ . 61

²⁴⁴ Όπως παραπάνω , σελ 62

²⁴⁵ Όπως παραπάνω , σε . 61

²⁴⁶ Κυριαζή Ν . , *Η Κοινωνιολογική Έρευνα :Κριτική επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών* , εκδ . Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα 2000 , σελ . 284 και Berelson B . , *Content Analysis in communication research* , Hafner Publishing Company , New York , 1984 , p. p. 147 στο Π . Εφραιμίδη , *Η Οικογένεια στο Νέα Διδακτικά Βιβλία «Η Γλώσσα μου» του Δημοτικού Σχολείου (1982-1985)* , εκδ . Αδελφών Κυριακίδη , Αθήνα 2003 , σελ . 150

Χριστός είναι η Αλήθεια» (πίν.1) . Από τις παραπάνω σελίδες αφαιρέθηκαν συνολικά 78 , καθώς αντιστοιχούσαν στα περιεχόμενα , τη βιβλιογραφία , και το γλωσσάριο των βιβλίων . Από αυτές 18 σελίδες αντιστοιχούσαν στο βιβλίο της Γ΄ Δημοτικού , 18 σελίδες στο βιβλίο της Δ΄ Δημοτικού , 19 σελίδες στο βιβλίο της Ε΄ Δημοτικού , και 23 σελίδες στο βιβλίο της ΣΤ΄ Δημοτικού . Οι σελίδες που αποτελούν το υπό ανάλυση υλικό ανέρχονται συνολικά στις 875 .

ΤΑΞΗ / ΤΙΤΛΟΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	ΣΕΛΙΔΕΣ
Γ΄ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	Α. Βαρελλά	
« Η ζωή με το Χριστό »	Ε. Γκανούρη	182
	Στ. Ντάντης	
	Ι. Σωτηρόπουλος	
Δ΄ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	Ε. Γκανούρη	
« Ο δρόμος του Χριστού »	Δ. Θερμός	
	Α. Κάσδαγλη	203
	Στ. Ντάντης	
	Ζ. Πλιάκου –Νίκα	
	Ι. Σωτηρόπουλος	
Ε΄ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	Γ. Δάμπρης	
« Με το Χριστό στον Αγώνα »	Στ. Ντάντης	
	Ζ. Πλιάκου-Νίκα	214
	Ευ. Στοφόρος	
	Ιω. Σωτηρόπουλος	
	Κ. Τσούγλος	
ΣΤ΄ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	Αγγ. Βαλλιανάτος	
« Ο Χριστός είναι η Αλήθεια »	Στ. Ντάντης	
	Ζ. Πλιάκου –Νίκα	254
	Ιω. Σωτηρόπουλος	
	Κ. Χιωτέλλη	

Τα διδακτικά βιβλία των θρησκευτικών κατά τάξη , συγγραφέα και αριθμό σελίδων

1.5 Αποδελτίωση – κωδικοποίηση των δεδομένων : «Η μονάδα καταγραφής» και η «μονάδα συμφραζομένων»

Ως μονάδα καταγραφής ορίζεται το τμήμα του κειμένου που αποτελεί τη βάση για την κατηγοριοποίηση²⁴⁷ και αντιστοιχεί σε κάθε επιμέρους νόημα το οποίο πρέπει να κωδικοποιηθεί ώστε να ενταχθεί σε μια κατηγορία.²⁴⁸

Ανάλογα με τους σκοπούς της έρευνας και το υπό ανάλυση υλικό, η μονάδα καταγραφής μπορεί να είναι : η λέξη, η φράση, η πρόταση, η παράγραφος, το θέμα του κειμένου ή ακόμη και το συνολικό κείμενο, τα γεγονότα (όταν αναλύουμε π.χ μύθους ή άρθρα του τύπου) ή τα πρόσωπα (όταν αναλύουμε π.χ παραμύθια, μυθιστορήματα ή διηγήματα)²⁴⁹ τα οποία διευκολύνουν την κατηγοριοποίηση λόγω του σαφούς προσδιορισμού τους στα κείμενα²⁵⁰. Είναι όμως δυνατό να γίνει και συνδυασμός μονάδων καταγραφής.

Όταν όμως διερευνώνται οι αξίες, η συμπεριφορά, τα κίνητρα, οι απόψεις ή οι στάσεις, χρησιμοποιείται ως μονάδα καταγραφής το θέμα²⁵¹ εφόσον το ζητούμενο είναι η βασική ιδέα που αναπτύσσεται σε μέρος του κειμένου ή σε ολόκληρο το κείμενο²⁵². Η κατάτμηση του περιεχομένου κατά θέμα –τμήμα του κειμένου που αντιστοιχεί σε κάθε νόημα που καλύπτουν και οι αντίστοιχες κατηγορίες - γίνεται σε σημασιολογικό επίπεδο για τη σωστή κατανόηση και καταγραφή των ερευνόμενων στοιχείων.

Για τη συγκεκριμένη έρευνα καταλληλότερη μονάδα καταγραφής θεωρήθηκε το θέμα, καθώς αντικείμενο διερεύνησης είναι οι σχέσεις του ανθρώπου με το Θεό, τον εαυτό του και τους «άλλους» διαμέσου των αναπαραστάσεων του Θεού και του ανθρώπου που καλλιεργεί η

²⁴⁷ Ν. Κυριαζή, *Η Κοινωνιολογική Έρευνα : Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ. 289

²⁴⁸ Μ. Σακαλάκη, *Κοινωνικές ιεραρχίες και σύστημα αξιών (ιδεολογικές δομές στο Νεοελληνικό Μυθιστόρημα 1900-1980)*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1984, σελ. 68

²⁴⁹ Όπως παραπάνω, σελ. 68

²⁵⁰ Ν. Κυριαζή, *Η Κοινωνιολογική Έρευνα : Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ. 289-291

²⁵¹ Μ. Σακαλάκη, *Κοινωνικές ιεραρχίες και σύστημα αξιών (ιδεολογικές δομές στο Νεοελληνικό Μυθιστόρημα 1900-1980)*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1984, σελ. 68

²⁵² Όπως παραπάνω, Ν. Κυριαζή, σελ. 291

ορθόδοξη παράδοση μέσω του μαθήματος της Χ.Ο.Α , παραπέμποντας σ' ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής και αναπαραγωγής υποκειμένων , κύρια έκφραση του οποίου αποτελεί το χριστιανικό πρότυπο της Οικογένειας , καθώς και η αξιολόγηση κάθε είδους ετερότητας , όπως αυτή διατυπώνεται ή σκοπύμως αποσιωπάται στα θρησκευτικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου .

Οι κατηγορίες με τις υποκατηγορίες τους , προέκυψαν από την ανάλυση των κειμένων καθώς και τα θέματα (κρίσεις –απόψεις-στάσεις) που εντάχτηκαν σ' αυτές . Όσον αφορά στα παραθέματα , ποιήματα ή αποσπάσματα διηγημάτων θρησκευτικού περιεχομένου , που είτε προηγούνται , είτε έπονται , είτε ακόμα παρεμβάλλονται σε κάθε διδακτική ενότητα , μέρος αυτών που κρίθηκαν σχετικά με το θέμα που ερευνούμε , χρησιμοποιήθηκαν ως μονάδα καταγραφής . Οι εμπεδωτικές ασκήσεις που παρατίθενται στο τέλος κάθε διδακτικής ενότητας εξαιρέθηκαν από το υπό ανάλυση υλικό . Τα δεδομένα που αντιστοιχούν σε κάθε κατηγορία , παρατίθενται με τη μορφή παραπομπών : ο τίτλος του βιβλίου , η τάξη και η σελίδα από την οποία έχει ληφθεί η μονάδα καταγραφής , ώστε να είναι δυνατόν ο έλεγχος του νοήματος που της αποδώσαμε , και της κατάταξής της σε μια από τις κατηγορίες , από οποιονδήποτε ερευνητή .

Η *μονάδα συμφραζομένων* είναι το εκτενέστερο τμήμα του περιεχομένου που συντελεί στην ακριβή σύλληψη των νοημάτων και την κωδικοποίηση των μονάδων καταγραφής²⁵³ . Μπορεί να είναι ολόκληρο το κείμενο , οπότε ελαχιστοποιούνται και οι πιθανότητες παρανόησης , ή μία παράγραφος ή σελίδα που θεωρείται από τους μελετητές πιο πρακτικότερη και πιο οικονομική²⁵⁴ . Στη δική μας έρευνα , ως μονάδα συμφραζομένων ορίστηκε η κάθε διδακτική ενότητα από την οποία προήλθε και η αντίστοιχη μονάδα καταγραφής .

²⁵³ Όπως παραπάνω , Ν . Κυριαζή , σελ . 291

²⁵⁴ Όπως παραπάνω , Μ . Σακαλάκη , σελ . 72

1.6 Η επιλογή των κατηγοριών :

Η επιτυχία της ανάλυσης περιεχομένου εξαρτάται από την τελική και οριστική μορφή των κατηγοριών ως αποτέλεσμα συνεχούς διαπλοκής θεωρίας και δεδομένων²⁵⁵ γι' αυτό θα πρέπει να πληρούν τους παρακάτω μεθοδολογικούς όρους . Να είναι²⁵⁶ :

- ομοιογενείς , αντικειμενικές και πιστές , ώστε κάθε ερευνητής που τις χρησιμοποιεί να καταλήγει στην ίδια κατάταξη των θεμάτων ,
- εξαντλητικές , ώστε όλα τα θέματα να μπορούν να ταξινομηθούν σε μια από τις κατηγορίες ,
- αλληλοαποκλειόμενες ώστε κάθε θέμα να μην μπορεί να καταταγεί σε περισσότερες από μία κατηγορίες ,
- προσαρμοσμένες στο αναλυόμενο υλικό και στο θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας ,
- παραγωγικές , δηλαδή ικανές να μας δώσουν πλούσια πληροφόρηση ,
- ο αριθμός τους να είναι συνάρτηση των στόχων της έρευνας ,
- να μην είναι υπερβολικά αναλυτικές και πολυάριθμες γιατί καθιστούν δύσκολη την ερμηνεία των αποτελεσμάτων , ούτε και ολιγάριθμες , ώστε η ερμηνεία να είναι λεπτομερής και πλουσιότερη σε νοήματα , ερμηνεία και ανάλυση

Οι κατηγορίες της αυτής έρευνας επιλέχτηκαν ύστερα από μελέτη του περιεχομένου των παραπάνω βιβλίων της Χ.Ο.Α και ορίστηκαν με βάση τα παραπάνω κριτήρια , τις υποθέσεις και το θεωρητικό υπόβαθρο του υπό διερεύνηση θέματος καθώς και τ' αντίστοιχα δεδομένα , τα οποία αναλύθηκαν και οδήγησαν σε συμπεράσματα με τη συνδρομή επιβεβαιωτικών στοιχείων προς αποφυγή παρερμηνείας τους . Κατά την ανάλυση των δεδομένων και τη

²⁵⁵ Όπως παραπάνω , Ν . Κυριαζή , σελ . 292

²⁵⁶ Όπως παραπάνω , Μ . Σακαλάκη , σελ .126

διατύπωση των συμπερασμάτων , όπου δεν σημειώνονται παραπομπές , ο σχολιασμός και η ερμηνεία ανήκουν στη γράφουσα . Οι κατηγορίες της έρευνάς μας παρατίθενται στη συνέχεια .

I . Ο ΤΡΙΑΔΙΚΟΣ ΘΕΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

II . Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

III . ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

- α) Οι σχέσεις του ανθρώπου με το Θεό
- β) τον εαυτό του
- γ) τους άλλους εντός εκκλησιαστικής κοινότητας
- δ) και τους άλλους εκτός εκκλησιαστικής κοινότητας

IV . ΤΑΥΤΙΣΗ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ / ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

V . Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ - ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ : Ο ΚΥΡΙΟΣ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

2. ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

2.1 Η Ιδεολογική λειτουργία του «μύθου» :

Πριν προβούμε στην «ανάλυση περιεχομένου» , θεωρήσαμε απαραίτητο ν' αναφερθούμε στους «μύθους» , με τους οποίους τα σχολικά εγχειρίδια στοχεύουν να μεταδώσουν και να μυήσουν τους εκπαιδευόμενους στους κανόνες , τις αρχές και τις αξίες του χριστιανικού δόγματος . Οι μύθοι ως παραδοσιακές μορφές νομιμοποίησης της θεσμικής τάξης αποτελούν παραδοσιακές διηγήσεις με πλούσια φαντασία και βάθος ιδεών που εγγίζουν τις οριακές εμπειρίες της ανθρώπινης ύπαρξης (ζωή-θάνατο-ατομικότητα-θείον)²⁵⁷ . Έχουν , κατά τον Cl. Levi-Strauss²⁵⁸ , ασυνείδητο στόχο τους , να συμφιλιώνουν τις αντιφάσεις που συναντά ο πρωτόγονος άνθρωπος μέσω ενός συστήματος διαμεσολαβήσεων που επιλύει συμβολικά τα προβλήματα που τον ταλανίζουν , στοιχεία που εξασκούν τον άνθρωπο στον ορθό λόγο και τη διαλεκτική σκέψη .

Κι ενώ ο μύθος εδραιώνει τόσο τον ψυχισμό όσο και την ίδια την κοινωνία , συχνά και για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας χρησιμοποιείται ως εργαλειακός λόγος προκειμένου να «εξηγήσει» διάφορα φαινόμενα της φύσης , της κοινωνίας και του ψυχισμού . Η δύναμή του βρίσκεται ακριβώς στο ότι επαναλαμβάνει ορισμένα λανθάνοντα σχήματα-μοντέλα που προέρχονται από τις βασικές ανάγκες του ψυχισμού , επαναλήψεις των οποίων η κατανόηση δεν απαιτεί κόπο και Ορθό Λόγο και σε πρακτικό επίπεδο ωθεί τον δέκτη να ταυτίσει την επιθυμία του με αυτήν του πομπού και να την εκπληρώσει όπως θέλει εκείνος . Ως λόγος στερεότυπος , ο μύθος , σημαίνει μια συμπύκνωση-μεταφορά που το άτομο κατανοεί ως κυριολεξία και μετατρέπεται αυτόματα σε θύμα της ιδεολογικής του λειτουργίας που τον

²⁵⁷ Θ . Λίποβατς-Ν . Δεμερτζής , *Δοκίμιο για την Ιδεολογία : Ένας διάλογος της κοινωνικής θεωρίας με την ψυχανάλυση* , εκδ. Οδυσσέας , Αθήνα 1994 , σελ . 52

²⁵⁸ Cl. Levi-Strauss , *Anthropologie structurale I* , Paris , 1974 , σ. 277, στο Θ . Λίποβατς-Ν . Δεμερτζή , *Δοκίμιο για την Ιδεολογία : Ένας διάλογος της κοινωνικής θεωρίας με την ψυχανάλυση* , εκδ. Οδυσσέας , Αθήνα 1994 , σελ . 53

υποβάλλει σε κατάσταση αγωνίας και άγχους από την οποία διαφεύγει μόνον όταν επεξεργαστεί κριτικά και κατανοήσει-αποκωδικοποιήσει το περιεχόμενο του μηνύματος της κυρίαρχης ιδέας του μύθου . Ιδιαίτερα δε , όταν πολιτικά συμφέροντα αποκτούν θεμελιακό και υπαρξιακό χαρακτήρα και εθνικά , ταξικά ή πολιτιστικά θέματα γίνονται θέματα «ζωής ή θανάτου» λόγω όχι πραγματικού κινδύνου αλλά φαντασιακών απειλών και κινδύνων , που οφείλουν την ύπαρξή τους στο ότι τα υποκείμενα έχουν την τάση να ταυτίζουν φαντασιακά την ατομική τους ταυτότητα και τα άγχη τους με τη συλλογική ταυτότητα και τα άγχη , και αντιστρόφως . Ο εγγενής αυτός εθνοκεντρισμός οδηγεί σε μια οριοθέτηση και τον αποκλεισμό του διαφορετικού , του άλλου , του ξένου έως και το ρατσισμό²⁵⁹ . Ο μύθος είναι ένας κόσμος δραματικός , διαποτισμένος με σαφή συναισθήματα²⁶⁰ που διαμορφώνουν στάσεις και προκαλούν συμπεριφορές που διαιώνίζουν παγιωμένες , παραδοσιακές μορφές ζωής και πρακτικές που πρέπει να επαναλαμβάνονται με πάγιους άκαμπτους και απαραβίαστους κανόνες περί σωστού-λάθους , καλού και κακού . Το μοναδικό σημείο στο οποίο επικεντρώνεται ο χριστιανισμός ως μονοθεϊστική θρησκεία , και «θείας φύσεως μίμηση» κατά τον Γρηγόριο Νύσση²⁶¹ .

2.2 Η ποιητική λειτουργία του «μύθου»:

Ο μύθος ως ποιητικό φαινόμενο εκφράζεται με μια «υπερσημασιοδότηση» της γλώσσας ή αλλιώς με μια γλώσσα που μιλά στην ψηλότερη δυνατή ένταση όπως συμβαίνει γενικά στη λογοτεχνία , και κυρίως στην ποίηση . Τα ποιήματα που συνοδεύουν τους μύθους στα σχολικά εγχειρίδια , αποτελούν γνήσια προϊόντα της συγκινησιακής χρήσης της γλώσσας (με κύρια χαρακτηριστικά της : το ρυθμό , το μέτρο , τις παρηχήσεις , ετυμολογικά σχήματα ,

²⁵⁹ Όπως παραπάνω , σελ . 54-60

²⁶⁰ ΥΠΕΠΘ , *Αεζικό Λογοτεχνικών Όρων* , ΟΕΔΒ , σελ . 125

²⁶¹ Γρηγ. Νύσσης , *Προς Αρμόνιον* 4 , PG 45 , 244 D , στο Γεώργιος Ι . Μαντζαρίδης , *Εισαγωγή στην Ηθική : Η Ηθική στην κρίση του παρόντος και την πρόκληση του μέλλοντος* , εκδ . Π . Πουρναρά -Θεσσαλονίκη 1988 , σελ . 65

ομοιοκαταληξίες , μεταφορές και παρομοιώσεις) που δεν απευθύνονται μόνο στο λογικό αλλά και στο ά-λογο μέρος της ψυχής μας και μας συνεπαίρνουν συναισθηματικά , χωρίς ωστόσο οι λέξεις να χάνουν το νόημά τους . Ο στόχος – το μήνυμα- παραμένει διάχυτο σ' όλο το ποίημα χάρη στη συνειρμική έκφραση και την άλογη , ψυχολογική ή συναισθηματική αλληλουχία των ιδεών και των εικόνων . Στην ποίηση το προηγούμενο βήμα δε χάνεται στο επόμενο , αλλά αντίθετα μένει καρφωμένο στη μνήμη μας ως το τέλος και ακέραιο μέσα στο σύνολο του ποιήματος . Απώτερος σκοπός του ποιήματος δεν είναι να «πει» αυτό που θέλει να μεταδώσει , αλλά με τη σαφήνεια των λέξεων και των εικόνων να μπορεί να μεταδώσει την ειδική συγκίνηση που θέλει να εκφράσει . Στην πραγματικότητα το ποίημα επιδιώκει να αποκοιμήσει το λογικό μας μ' ένα συγκεκριμένο μύθο , για να είμαστε ελεύθεροι στο εξής να λειτουργήσουμε συναισθηματικά²⁶² .

2.3 Εισαγωγή - Καταγραφή των δεδομένων κατά κατηγορία – Τα δεδομένα της ανάλυσης :

Η ουσία της θρησκείας έγκειται στην υποταγή και την τυφλή εμπιστοσύνη στο Θείο . Το θρησκευτικό συναίσθημα γεννάται στον άνθρωπο όταν συνειδητοποιήσει την αδυναμία και την περατότητά του και αναγνωρίσει τα λάθη του ως αποτέλεσμα αυτών , έναντι μιας ανώτερης δύναμης που τον πλημμυρίζει σεβασμό και ιερό δέος²⁶³ . Την αίσθηση αυτή της αδυναμίας του ανθρώπου , έναντι του Θεού , επιδιώκει να καλλιεργήσει και να εδραιώσει στην ψυχή των νεαρών μαθητών η διδασκαλία της Χ.Ο.Α στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση , με τη χρήση μύθων με επαναλαμβανόμενο περιεχόμενο και συγκεκριμένο μήνυμα μέσω μιας λυρικής γλώσσας συναισθηματικά φορτισμένης (κυριαρχούν επίθετα και ρήματα που

²⁶² Θανάσης Νάκας , *Γλωσσοφιλολογία* , Α' : *Μελέτηματα για τη Γλώσσα και τη Λογοτεχνία* , εκδ . Παρουσία , Αθήνα 1998 , σελ . 7-27

²⁶³ Διονυσίου Γ' . Λιάκουρα , *Θρησκεία και Μαγεία* (από θρησκευολογική άποψη) , Αθήνα 1996 , σελ . 42

εκφράζουν έντονα συναισθήματα) που ιδιοποιείται τα συναισθήματα των παιδιών προς το σκοπό αυτό , καλλιεργώντας ένα σύστημα σκέψης , αντίληψης και νοηματοδότησης του κόσμου που εκφράζει ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής προς όφελος της κοινωνικής συνοχής πρωτίστως και δευτερευόντως των παιδιών . Κι αυτό , από την τρυφερή κιόλας ηλικία των οχτώ χρόνων κατά την οποία ως γνωστόν τα παιδιά εξαρτώνται άμεσα και στενά από τους «οικείους άλλους» ως άτομα εν εξελίξει και πρόσκεινται φιλικά προς τους θεσμούς , αφού μόνον διαμέσου αυτών μπορούν να ικανοποιήσουν πρωτίστως την ανάγκη τους για ασφάλεια και προστασία και να εξελιχθούν ως ολοκληρωμένες προσωπικότητες , ώστε να ενταχθούν ομαλά σε μια ομάδα ή στην ευρύτερη κοινωνία ως ικανά μέλη της . Το ζητούμενο εμφανίζεται να είναι πρωτίστως η εσωτερίκευση του κόσμου και η ταυτόχρονη εξωτερίκευση αυτού μέσω της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης και δευτερευόντως , μέσω αυτής και της συνεχούς αλληλεπίδρασής τους με τους άλλους και το περιβάλλον τους , η ισόρροπη ανάπτυξη των σωματικών , ψυχικών και νοητικών ικανοτήτων και δεξιοτήτων τους σε καθεστώς ελευθερίας , ώστε να καταστούν πράγματι «ελεύθεροι και υπεύθυνοι πολίτες» προς όφελος και των ίδιων και της κοινωνίας στην οποία καλούνται να ενταχθούν .

Οι λόγοι της Ορθοδοξίας «διδάσκουν» τους μαθητές μια συγκεκριμένη αντίληψη για το Θεό και τον άνθρωπο τη μία ως απόρροια της άλλης . Ο Θεός καθίσταται αυτόματα το νοηματικό ενδιάμεσο²⁶⁴ , ο τρόπος με τον οποίον καθορίζει και ερμηνεύει ο άνθρωπος τη στάση και τη συμπεριφορά του και εν γένει τις σχέσεις του με τον εαυτό του , το Θεό , τη φύση και τους άλλους .

Ο Θεός είναι ο Λόγος . Διαμέσου του λόγου ο Θεός εν σοφία ποιεί τα πάντα . Χαρακτηριστική είναι η εξίσωση της αρχής του κατά Ιωάννην ευαγγελίου : «εν αρχή ήν ο Λόγος , και ο λόγος ην προς τον Θεόν , και ο Θεός ην ο λόγος²⁶⁵» . Η αναφορά αυτή στο λόγο που παρατηρείται στη χριστιανική διδασκαλία σημαίνει αφενός μια απόπειρα εκλογίκευσής

²⁶⁴ Α. Παπαρίζος , *Θεός , Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση* , εκδ. Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα 2001 , σελ.33

²⁶⁵ Μιχάλης Γ. Μερικλής , *Ελληνική Λαογραφία – Ήθη και Έθιμα* , εκδ. Οδυσσέας , Αθήνα 1998 , σελ . 133

της και αφετέρου την αφομοίωση του λόγου αυτού από τα κυρίαρχα στοιχεία της αυτής θρησκείας με σκοπό να γεφυρώσει το προχριστιανικό παράλογο με το χριστιανικό υπέρλογο²⁶⁶.

ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Ι. Ο ΤΡΙΑΔΙΚΟΣ ΘΕΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

Ο Θεός είναι Άγιος, Αθάνατος και Ισχυρός²⁶⁷. Είναι αυτός που εγγυάται με τη χάρη και την ευλογία του την επιτυχή έκβαση κάθε προσπάθειας του ανθρώπου-πιστού για πρόοδο και εξέλιξη. Χωρίς τη δική του παρέμβαση κανένα εγχείρημα του ανθρώπου δε στέφεται με επιτυχία.²⁶⁸

Είναι ο σοφός δημιουργός του σύμπαντος. Το μαρτυρούν εξάλλου και τα έργα του. Είναι ο δημιουργός της πρωταρχικής πηγής της ζωής - των υδάτων²⁶⁹, της πλούσιας σε καρπούς γης με τα βουνά και τα λαγκαδία, των ζώων, ακόμα και αυτών των ίδιων των ανθρώπων. Είναι ο δημιουργός του κόσμου κι όλων όσων υπάρχουν σ' αυτόν. Δεν έχει ανάγκη στέγης και τροφής όπως ο άνθρωπος, αφού ο ίδιος δίνει ζωή σ' όλα²⁷⁰.

Και για όλα τα πλάσματα Του φροντίζει και νοιάζεται ο Θεός. Αυτός τα τρέφει και τα συντηρεί²⁷¹, χωρίς αυτόν δε θα υπήρχε ζωή στη γη. Η ζωή είναι το μεγάλο δώρο του Θεού στον άνθρωπο²⁷².

Ο Θεός είναι παντού²⁷³. Βλέπει τα πάντα, άρα γνωρίζει τα πάντα. Γνωρίζει την πορεία, την αρχή και το τέλος καθενός μας. Επομένως γνωρίζει και το τι πρόκειται να πράξουμε,

²⁶⁶ Όπως παραπάνω, σελ. 133

²⁶⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ, *Η ζωή με το Χριστό*, Γ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ-Αθήνα, σελ. 9

²⁶⁸ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ, *Η Ζωή με το Χριστό*, Γ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ - Αθήνα, σελ. 9

²⁶⁹ Όπως παραπάνω, σελ. 9, 33, 34

²⁷⁰ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο δρόμος του Χριστού*, ΟΑΔΒ, Δ' Δημοτικού, Αθήνα, σελ. 82,

²⁷¹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ, *Η ζωή με το Χριστό*, Γ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 30

²⁷² Όπως παραπάνω, σελ. 36, 48

²⁷³ Όπως παραπάνω, σελ. 31 και ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο δρόμος του Χριστού*, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, Αθήνα, σελ. 26-27

ακόμα και τα κίνητρα των πράξεών μας²⁷⁴. Και όταν έρθει η ώρα θα κρίνει την οικουμένη με δικαιοσύνη²⁷⁵.

Ο Θεός, αιώνιος, πάνσοφος και παντοδύναμος ελέγχει τους πάντες και τα πάντα, ανά πάσα στιγμή, και σε όλα τα επίπεδα. Ο Θεός είναι αληθινός και τρισυπόστατος. Στη βάπτιση του Ιησού φανερώνεται σ' όλη του τη δόξα: Πατέρας, Υιός και Άγιο Πνεύμα. Είναι αληθινός, γιατί τηρεί πάντα τις υποσχέσεις του προς τους ανθρώπους ακόμα κι όταν αυτοί χάνουν την εμπιστοσύνη τους σ' εκείνον. Οι υποσχέσεις του καθίστανται εντολές οι οποίες υλοποιούνται «δια του λόγου» του και ανακοινώνονται στους ανθρώπους διαμέσου κυρίως των «αντιπροσώπων» του, προφητών και αγγέλων. Χαρίζει έτσι στον Αβραάμ και τη Σάρα το πολυπόθητο παιδί τον Ισαάκ του οποίου οι απόγονοι αποτέλεσαν τον ισραηλιτικό λαό. Σώζει το μικρό Μωυσή ο οποίος αργότερα οδηγεί το λαό του Ισραήλ στην ελευθερία. Χορταίνει το λαό του - τους Ισραηλίτες - με το μάννα εξ' ουρανού και πραγματοποιεί την επιθυμία του ηλικιωμένου ζεύγους Ζαχαρία και Ελισάβετ να γίνουν γονείς εκείνου που θα προετοιμάζε στο μέλλον το ανθρώπινο γένος για τον ερχομό Κυρίου, του επονομαζόμενου αργότερα Ιωάννη του Προδρόμου²⁷⁶.

Ο Θεός είναι αγάπη. Αγαπά και τιμά τους ανθρώπους. Τους έχει προικίσει με χαρίσματα τέτοια, ώστε μόνον αυτοί να μπορούν ν' απολαμβάνουν, να χαίρονται και να προστατεύουν τον όμορφο κόσμο που αυτός τους χάρισε. Αγαπά τον άνθρωπο και τον οδηγεί με τις εντολές του στον ένα και μοναδικό, σωστό δρόμο της ζωής. Διαμέσου των προφητών- υπενθυμίζει «τα καλά» που έχει ως τώρα προσφέρει στο ανθρώπινο γένος, τα βάσανα και τις συμφορές που πλήττουν τους ανθρώπους όταν επιλέγουν να ζήσουν παρά το θέλημά του και τους κινδύνους που ελλοχεύουν αν δεν αποφασίσουν στο μέλλον να μετανοήσουν. Γι' αυτό και μεταξύ Θεού και ανθρώπων έχει συναφθεί μια συμφωνία: Οι άνθρωποι ν' ακολουθούν τις

²⁷⁴ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ, *Η ζωή με το Χριστό*, Γ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 110 και *Ο δρόμος του Χριστού*, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 26

²⁷⁵ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: *Ο δρόμος του Χριστού*, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, Αθήνα, σελ. 82

²⁷⁶ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: *Ο δρόμος του Χριστού*, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 37, 54 - *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια*, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, Αθήνα, σελ. 44 - *Με το Χριστό στον Αγώνα*, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 76

εντολές του και εκείνος να τους αγαπά και να τους προστατεύει²⁷⁷. Όσοι αποδειχτούν άνομοι, και ιδιαίτερα οι άρχοντες που δε φοβούνται το Θεό και δεν προστατεύουν τις χήρες και τα ορφανά, αυτοί θα τιμωρηθούν²⁷⁸. Ο Θεός αγαπά και καθοδηγεί τους ανθρώπους αλλά και ταυτόχρονα δοκιμάζει και «μετρά» την αντοχή, την υπομονή και την επιμονή τους και ανταμείβει αυτούς που μένουν σταθεροί στην πίστη τους²⁷⁹. Γι' αυτό μπορεί και δαμάζει τις ψυχές των ανυπότακτων κι όσων τον κατατρέχουν, φέρνοντάς τους στον ίδιο δρόμο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Σαούλ, αιχμαλωτίζεται από την αγάπη του Θεού και από φανατικός διώκτης του χριστιανισμού μεταστρέφεται σε φοβερός κήρυκας της αλήθειας του Χριστού και επονομάζεται Απόστολος των εθνών²⁸⁰.

Ο Θεός απαιτεί απόλυτη αγάπη, εμπιστοσύνη και από τους ανθρώπους ώστε να τους αγαπά κι αυτός, και να συγχωρεί τα λάθη και τα σφάλματά τους²⁸¹. Διότι με τη χάρη του Θεού πρώτα και με οδηγό τις εντολές του και κατόπιν με τη δική τους αγωνιστικότητα, η ζωή παρά τις δυσκολίες, τα βάσανα, τις στενοχώριες, τη φτώχεια, τις αρρώστιες και τους θανάτους αγαπημένων προσώπων, φωτίζεται καθώς πολλές από τις αντιξοότητες ξεπερνιούνται. Ο Θεός δεν απαλλάσσει τον άνθρωπο από τον πόνο και τη δυστυχία, του δίνει όμως τη δύναμη να ζει και να τον υπομένει και να αποδέχεται τις άσχημες πλευρές της ζωής²⁸². Γιατί τον ήλιον αυτού ανατέλλει επί πονηρούς και αγαθούς και βρέχει επί δικαίους και αδίκους²⁸³.

Γιατί η μόνη αλήθεια είναι ο Θεός²⁸⁴. Ένας Θεός υπάρχει, μία πίστη, ένα βάπτισμα²⁸⁵. Μακριά από αυτόν υπάρχει μόνον δυστυχία²⁸⁶, γιατί ο Θεός είναι γιατρός και των ψυχών και των σωμάτων²⁸⁷. Αυτός μόνον δίνει νόημα και ουσία στη ζωή του ανθρώπου²⁸⁸.

²⁷⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ, *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια*, Στ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ 114

²⁷⁸ Όπως παραπάνω, σελ 40

²⁷⁹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: *Με το Χριστό στον Αγώνα*, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, Αθήνα, σελ. 25 και *ο Χριστός είναι η Αλήθεια*, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ 114

²⁸⁰ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: *Ο δρόμος του Θεού*, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, Αθήνα, σελ. 74

²⁸¹ Όπως παραπάνω, σελ. 18

²⁸² ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: *Με το Χριστό στον Αγώνα*, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, 11, 21 και 148

²⁸³ Όπως παραπάνω, σελ. 176

²⁸⁴ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια*, Στ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ 12

²⁸⁵ Όπως παραπάνω, σελ. 53

²⁸⁶ Όπως παραπάνω, σελ. 36

Ο Θεός είναι ένας , κατοικεί στην ψυχή όλων και φανερώνεται στα έργα τέχνης των ανθρώπων²⁸⁹ . Γνωρίζει τι συμβαίνει στην καρδιά κάθε ανθρώπου και ζητά τα ειλικρινή του συναισθήματα γιατί η αγάπη του είναι τέλεια²⁹⁰ γι' αυτό και μετουσιώνεται σε άνθρωπο σε πραγματικό και ιστορικό πρόσωπο²⁹¹ με μοίρα προκαθορισμένη από τον Ουράνιο Πατέρα του²⁹² .

Ο προαιώνιος Θεός γεννάται με τη μορφή του Χριστού . Ως Υιός του Θεού και μέρος της Αγίας Τριάδας , της αδιαχώριστης ενότητας Πατέρα-Υιού και Αγίου Πνεύματος , και πλήρως υποταγμένος στον Πατέρα , ο οποίος έχει καθορίσει από πριν την πορεία και το τέλος της ζωής του στη γη²⁹³ , γεννιέται ταπεινά , από άνθρωπο . Η Παρθένος γεννά εκείνον που είν' αδύνατο να χωρέσει ο νους , αυτόν που δεν μπορεί κανείς ποτέ να πλησιάσει²⁹⁴ . Είναι ο Υιός του Θεού , ο Μεσσίας , ο Σωτήρας του κόσμου που ήρθε να βάλει τέλος στην έως τότε απόλυτη κυριαρχία του κακού . Ως Θεός εξουσιάζει τη φύση και τα φυσικά φαινόμενα²⁹⁵ . Είναι κυρίαρχος της ζωής και του θανάτου , χορταίνει πεινασμένους και θεραπεύει αρρώστους , ανασταίνει νεκρούς . Νικά το θάνατο²⁹⁶ .

Είναι η πρωταρχική πηγή της αγάπης εκείνης που δίνει για πρώτη φορά αξία στην ανθρώπινη ζωή σ' ένα κόσμο που ζει στα σκοτάδια της αδικίας και στην παγωνιά της μοναξιάς²⁹⁷ . Ο Χριστός είναι αυτός που θα απαλλάξει τον άνθρωπο από τη θλίψη και τα βάσανα που ο ίδιος προξένησε στον εαυτό του φεύγοντας από το δρόμο του Θεού²⁹⁸ . Είναι ο Σωτήρας του Κόσμου , το φως της γνώσης , της αληθινής γνώσης , της μίας και μοναδικής αλήθειας , αυτής

²⁸⁷ Όπως παραπάνω , σελ . 170

²⁸⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 101

²⁸⁹ Όπως παραπάνω , σελ . 54

²⁹⁰ Όπως παραπάνω , σελ . 94

²⁹¹ Όπως παραπάνω , σελ . 139

²⁹² Όπως παραπάνω , σελ . 70 , 41

²⁹³ Όπως παραπάνω , σελ . 41

²⁹⁴ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , Αθήνα , σελ . 142 και *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 63 71 , 77

²⁹⁵ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ 57

²⁹⁶ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 42 , 54 και *Ο δρόμος του Χριστού* , Δ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 40 48 , 62 , 133 και *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 23

²⁹⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 64 , 66

²⁹⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 66

του χριστιανισμού²⁹⁹. Της δίχως όρια αγάπης , που φτάνει ως το θάνατο , τη θυσία . Ο Χριστός θυσιάζεται για να σώσει τους ανθρώπους . Είναι αυτός που εξυβρίζεται , βασανίζεται και εξευτελίζεται χωρίς να διαμαρτύρεται . Ήρσος και υπομονετικός οδηγείται σαν πρόβατο στη σφαγή . Καταδικάζεται σε σταυρικό θάνατο σαν κοινός εγκληματίας αλλά συγχωρεί τους φονιάδες του για αυτόν τον άδικο θάνατο που και η ίδια η φύση ακόμη , θρηνεί³⁰⁰. Στο τέλος όμως δικαιώνεται . Νικά το θάνατο και ανασταίνεται . Η Ανάστασή του είναι το μεγαλύτερο θαύμα που έζησε και γιόρτασε ποτέ , και γιορτάζει η ανθρωπότητα . Είναι η ελπίδα των ανθρώπων που στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού βλέπουν τη δικαίωση , νικούν (συμβολικά) το θάνατο και προσδοκούν την αιώνια ζωή³⁰¹. Είναι η πραγματική οδός , ο προορισμός και ο μόνος δρόμος που οδηγεί τον άνθρωπο στο χαμένο παράδεισο , σ' έναν κόσμο ωραίο και ειρηνικό³⁰².

Είναι αλιεύς ψυχών , γι' αυτό και οι μαθητές του είναι απλοί , φτωχοί και με καθαρή συνείδηση αγράμματοι ψαράδες . Ζητά να κυριεύσει τις ψυχές των ανθρώπων γιατί ο λόγος του Χριστού δε ζει στο σώμα και στο νου , αλλά στην ψυχή του ανθρώπου , τρέφεται και συντηρείται από τα συναισθήματά του³⁰³. Γι' αυτό παίρνει τη μορφή ανθρώπου . Μιλά , τρώει , ντόνεται όπως οι άνθρωποι , γιατί θέλει να κερδίσει τις καρδιές τους , και να γίνει φίλος τους³⁰⁴. Είναι ο μόνος που μπορεί να νικήσει τον ένα και μοναδικό εχθρό του , το διάβολο , που αποδεικνύει τη δύναμή του κάνοντας τους ανθρώπους κακούς , εγωιστές και ψεύτες³⁰⁵. Είναι ο μόνος αναμάρτητος³⁰⁶ και ο δικός του δρόμος , είναι ο δρόμος που οδηγεί στην αιωνιότητα³⁰⁷ και σύμβολο της νίκης του πάνω στο κακό και το θάνατο είναι ο

²⁹⁹ Όπως παραπάνω , σελ 74 , 76 , 77 ,

³⁰⁰ Όπως παραπάνω , σελ. 136-137, 142, 144 , και *Ο δρόμος του Χριστού* , Δ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ 184 , και *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 20

³⁰¹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ. 150 , 153 , 155

³⁰² ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο δρόμος του Χριστού* , Δ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 21

³⁰³ Όπως παραπάνω , σελ . 36

³⁰⁴ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ , *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 75

³⁰⁵ Όπως παραπάνω , σελ . 80

³⁰⁶ Όπως παραπάνω , σελ . 82

³⁰⁷ Όπως παραπάνω , σελ . 114

Σταυρός³⁰⁸ . Είναι αυτός που θεραπεύει το σώμα και την ψυχή των ανθρώπων σε αδιαχώριστη ενότητα με τον Πατέρα και το Άγιο Πνεύμα . Ο Χριστός είναι αυτός που θα κρίνει ξανά ζωντανούς και νεκρούς και η βασιλεία του δε θα τελειώσει ποτέ³⁰⁹ .

Ο Ιησούς είναι η αλήθεια³¹⁰ . Τα λόγια , τα έργα του , ολόκληρη η ζωή του είναι η αλήθεια³¹¹ . Δεν έκανε καμιά αμαρτία , δε βρέθηκε στα λόγια του η παραμικρή δολιότητα . Ποτέ κανείς άνθρωπος δε μίλησε όπως αυτός . Μόνον αυτός μπορεί να πει ότι είναι η αλήθεια και η ζωή³¹² . Και ήρθε στον κόσμο για να φανερώσει αυτήν την αλήθεια³¹³ γιατί γνωρίζει τα πάντα . Και τα γεγονότα της ζωής μας και τις σκέψεις μας³¹⁴ και κυβερνά τη ζωή μας . Είναι το αληθινό διαμάντι , το φως που οδηγεί στη ζωή³¹⁵ , η μία και μοναδική αληθινή πίστη . Ο Χριστός είναι η οδός , η αλήθεια , η ζωή³¹⁶ .

II . Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Ο άνθρωπος σε κάθε του βήμα , σε κάθε του νέο ξεκίνημα ζητά τη βοήθεια , τη χάρη του Θεού για να πετύχει τους στόχους του³¹⁷ . Δε φοβάται κανένα κακό όταν έχει δίπλα του το Θεό³¹⁸ . Πιστεύει σ ' αυτόν και σώζεται³¹⁹ . Η ζωή που ζει , είναι δώρο του Θεού και ο ίδιος δημιουργημά Του , το ωραιότερο στολίδι της δημιουργίας³²⁰ . Δεν υπόκειται σε κανένα κτίσμα

³⁰⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 116

³⁰⁹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Ο Χριστός είναι η Αλήθεια , Στ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ 34 , 100

³¹⁰ Όπως παραπάνω , σελ . 15

³¹¹ Όπως παραπάνω , σελ . 30

³¹² Όπως παραπάνω , σελ . 31

³¹³ Όπως παραπάνω , σελ . 32

³¹⁴ Όπως παραπάνω , σελ . 57

³¹⁵ Όπως παραπάνω , σελ . 84 , 100

³¹⁶ Όπως παραπάνω , σελ . 213

³¹⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Η ζωή με το Χριστό , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 9

³¹⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 35

³¹⁹ Όπως παραπάνω , σελ . 42-43

³²⁰ Όπως παραπάνω , σελ . 42 , 48

αλλά στο μοναδικό Κτίστη του , Πατέρα και Κύριο³²¹ . Είναι του Θεού³²² . Ζει στον Παράδεισο, στην αγκαλιά του Θεού , συντροφιά με το Θεό³²³ . Είναι ο μόνος από τα πλάσματα που μπορεί να επικοινωνεί με το Θεό³²⁴ . Είναι προικισμένος με ξεχωριστά χαρίσματα³²⁵ : σώμα , ψυχή , νοῦ κι όλα δώρα του Θεού στον άνθρωπο³²⁶ , φτιαγμένος από το Δημιουργό του λίγο κατώτερος από τους αγγέλους³²⁷ . Μόνον αυτός απ' όλα τα πλάσματα του Θεού μπορούσε να απολαμβάνει τα θαυμαστά έργα του Δημιουργού του , να χαίρεται για όλα αυτά και να τον δοξάζει³²⁸ .

Έως ότου αποφασίζει να ζήσει μόνος του , μακριά από το Θεό . Και στηριζόμενος στις δικές του δυνάμεις διαπιστώνει ότι η ζωή που τον περιμένει στο μέλλον είναι πολύ σκληρή και «πώς θα τα έβγαζε πέρα έτσι αδύναμος που ήταν ;»³²⁹ . Μόνη ελπίδα αυτού και των απογόνων του στα δύσκολα χρόνια που ακολούθησαν , η υπόσχεση-αγάπη του Θεού : ο ερχομός στη γη του Ιησού Χριστού και Υιού του Θεού που θα τους οδηγήσει ξανά κοντά στο Θεό³³⁰ .

Αδύναμος πλέον ο άνθρωπος μακριά από το Δημιουργό του , συχνά κυριεύεται από τα δαιμόνια και χάνει την ομορφιά της ζωής³³¹ . Αναζητά την αλήθεια , αλλά μπερδεύει το αληθινό με το ψεύτικο . Είναι έρμαιο της φύσης γιατί τα έργα του δεν τον προστατεύουν από τη μανία της³³² . Θεοποιεί το χρήμα , την εξουσία , τη βία και παραπλανάται από εφήμερους παράδεισους³³³ . Γίνεται σκληρός , άπληστος και επιρρεπής στο κακό³³⁴ . Επιδιώκει την πολυτέλεια , τη χλιδή , το χρήμα και γίνεται εύκολη λεία για τον διάβολο³³⁵ . Η αδικία , η

³²¹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια* , ΣΤ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 192

³²² Όπως παραπάνω , σελ . 97

³²³ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 48 , 49 , 62

³²⁴ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια* , ΣΤ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 36

³²⁵ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Ι' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 50

³²⁶ Όπως παραπάνω , σελ . 50 , 51

³²⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια* , ΣΤ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 47

³²⁸ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 63

³²⁹ Όπως παραπάνω , σελ . 62

³³⁰ Όπως παραπάνω , σελ . 62

³³¹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 79

³³² ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 104

³³³ Όπως παραπάνω , σελ . 12

³³⁴ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 100

³³⁵ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια* , ΣΤ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 12

πλεονεξία και η ασέβεια χαρακτηρίζει τους περισσότερους ανθρώπους³³⁶ , γιατί δεν είναι όλοι ικανοί να καταλάβουν την μόνη αλήθεια , την αλήθεια του Χριστού³³⁷ .

Μόνον όταν ο άνθρωπος ντύνεται την πανοπλία του Θεού μπορεί και αντιστέκεται σθεναρά στις επιθέσεις του πονηρού διαβόλου , γιατί είναι φτιαγμένος ώστε να εξελιχθεί κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση του Θεού³³⁸ . Άνθρωποι που στο παρελθόν αγωνίστηκαν ενάντια στο κακό και υπερασπίστηκαν μέχρι θανάτου την πίστη τους στον Κύριο , περιήλθαν σε κατάσταση αγιότητας και κατέκτησαν μια θέση στη βασιλεία των Ουρανών και την επίσημη Εκκλησία³³⁹ . Κι όσοι ακολουθούν το δρόμο του Θεού πλημμυρίζουν από αιώνια χαρά , νιώθουν ευτυχία και αγαλλίαση , ζουν χωρίς πόνο , στεναγμούς και λύπη και αυτό φαίνεται στα έργα τους³⁴⁰ . Τα έργα του ανθρώπου που είναι προϊόντα θεϊκής έμπνευσης και πνοής , είναι έργα τέχνης . Η αγάπη του ανθρώπου στο Θεό είναι πάντα πηγή έμπνευσης και δημιουργίας του καλού και του ωραίου : η ανάπτυξη των ψηφιδωτών , της μικροτεχνίας , της διακοσμητικής , της αγιογραφίας , της μουσικής , αρχιτεκτονικής και της ζωγραφικής τέχνης κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας το αποδεικνύει περίτρανα³⁴¹ .

Ο άνθρωπος μεγαλουργεί και πετυχαίνει τον θεάρεστο τρόπο ζωής μόνο μέσα στους κόλπους της Εκκλησίας , ως μέλος αυτής , της οποίας γνήσια έκφραση αποτελεί η πατροπαράδοτη οικογένεια³⁴² . Γι' αυτό παραδέχεται μόνο ένα βάπτισμα και απαλλάσσεται από το προπατορικό αμάρτημα που κληρονομεί από τους προπάτορές του , Αδάμ και Εύα³⁴³ και βαραίνει τον ίδιο και τους απογόνους του .

Όσοι σέβουν μέσα στην Εκκλησία , συγχωρούνται όταν αμαρτάνουν και δεν πνίγονται από τα σφάλματά τους³⁴⁴ . Ξαναζούν τα Πάθη του Χριστού και τιμούν εκείνον που σταυρώθηκε

³³⁶ Όπως παραπάνω , σελ . 44 , 191

³³⁷ Όπως παραπάνω , σελ . 30

³³⁸ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Με το Χριστό στον Αγώνα , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 70

³³⁹ Όπως παραπάνω , σελ . 82

³⁴⁰ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Ο Χριστός είναι η Αλήθεια , ΣΤ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 42

³⁴¹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Με το Χριστό στον Αγώνα , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 114 -147

³⁴² ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Με το Χριστό στον Αγώνα , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 83

³⁴³ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Ο Χριστός είναι η Αλήθεια , ΣΤ' Δημοτικού , σελ . 127

³⁴⁴ Όπως παραπάνω , σελ . 141

και για να τους δείξει το δρόμο της Αγάπης και της Αλήθειας³⁴⁵ προσδοκώντας ανάσταση νεκρών και αιώνια ζωή και δικαίωση στη βασιλεία των Ουρανών³⁴⁶.

III . ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

A) Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΜΕ ΤΟ ΘΕΟ

Η σχέση του ανθρώπου με το Θεό πρέπει να είναι όπως η σχέση του παιδιού με τους γονείς του³⁴⁷.

Ο άνθρωπος πρέπει να ζητά την ευλογία και τη χάρη του Θεού ώστε κάθε νέο του ξεκίνημα να στέφεται με επιτυχία³⁴⁸. Να επικοινωνεί καθημερινά με το Θεό . Να προσεύχεται , να ευχαριστεί και να δοξάζει αυτόν που τον στέργει σε κάθε δύσκολη στιγμή του , γιατί αλλιώς κινδυνεύει να δειχτεί αγάριστος³⁴⁹.

Να πραγματοποιεί το θέλημά Του στη γη , όπως αδιαμαρτύρητα έπραξε η μητέρα του Χριστού , η Παναγία³⁵⁰, και να ζητά συγχώρεση καθημερινά από το Δημιουργό του αλλά και τη βοήθεια όλων των Αγίων ώστε να μην υποπέσει σε σφάλματα³⁵¹. Προπαντός να έχει απόλυτη εμπιστοσύνη στο Θεό για να ζει σωστά και δίκαια³⁵² απαλλαγμένος από το άγχος και την αγωνία για το αύριο , αφού ο Θεός αγαπά και φροντίζει ακόμα και τα πιο ασήμαντα από τα πλάσματά του πόσο μάλλον τον άνθρωπο που είναι και το πιο θαυμαστό απ' όλα³⁵³.

Να παρακαλεί το Θεό και να ζητά τη βοήθειά του καθώς και τη συμπαράσταση των Αγίων και όλων των μελών της Ουράνιας Βασιλείας να γλιτώσουν αυτόν και τ' αγαπημένα του

³⁴⁵ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Η ζωή με το Χριστό , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 141

³⁴⁶ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Ο Χριστός είναι η Αλήθεια , ΣΤ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 127

³⁴⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Όπως παραπάνω , σελ . 36

³⁴⁸ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Η ζωή με το Χριστό , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 9

³⁴⁹ Όπως παραπάνω , σελ . 21

³⁵⁰ Όπως παραπάνω , σελ . 68

³⁵¹ Όπως παραπάνω , σελ . 22-23

³⁵² Όπως παραπάνω , σελ . 66

³⁵³ Όπως παραπάνω , σελ . 33 , 34

πρόσωπα από μεγάλες συμφορές , τα πάθη και την οργή των άλλων³⁵⁴ . Γι' αυτό πρέπει ν' αγαπά το Θεό με όλη την καρδιά του³⁵⁵ και να πιστεύει δυνατά σ' Αυτόν και στον Υιό του , τον Ιησού Χριστό³⁵⁶ και να μην ξεχνά να τον ευχαριστεί για το δώρο της ζωής που ο ίδιος απολαμβάνει³⁵⁷ . Ο Θεός αν και δεν απαλλάσσει τον άνθρωπο από τον πόνο και τη δυστυχία , του δίνει όμως δύναμη σωματική και ψυχική , να υπομένει , να συμφιλιώνεται και να ζει με τον πόνο και πολλές φορές να τον ξεπερνά³⁵⁸

Να ομολογεί ένα βάπτισμα , μία πίστη³⁵⁹ και να μετέχει αδιαλείπτως και με καθαρή καρδιά³⁶⁰ στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας που τρέφει , μεταμορφώνει και αναγεννά τους πιστούς³⁶¹ . Ν' ακολουθεί το παράδειγμα της ζωής –προσφοράς και θυσίας- του Χριστού και των Αγίων³⁶² των οποίων η πίστη στο Θεό τους , τους αξίωσε να κάνουν θαύματα³⁶³ καθώς και της θυσίας των Μαρτύρων και Νεομαρτύρων³⁶⁴ επιδιώκοντας το καλό και αποτινάζοντας το κακό που ασχημίζει τη ζωή³⁶⁵ και είναι πηγή πολλών κακών που ταλανίζουν την ανθρωπότητα .

Ν' ακολουθεί το δρόμο του Θεού με οδηγό τα Ευαγγέλια³⁶⁶ και να μην ξεχνά τα βάσανα που έζησε , όταν βρισκόταν μακριά από Εκείνον , και τους κινδύνους που τον περιμένουν αν δε μετανοήσει και με καθαρή καρδιά , ταχθεί στο πλευρό Του³⁶⁷ . Γιατί με τη συνεχή αναζήτηση της αλήθειας ο άνθρωπος ανακαλύπτει το Θεό³⁶⁸ και όταν η καρδιά του

³⁵⁴ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια* , ΣΤ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 161-162

³⁵⁵ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο δρόμος του Χριστού* , Δ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 18

³⁵⁶ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 42 , 55 και *Ο δρόμος του Χριστού* , Δ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 42

³⁵⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 45

³⁵⁸ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με τον Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 21

³⁵⁹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 91-93

³⁶⁰ Όπως παραπάνω , σελ . 104

³⁶¹ Όπως παραπάνω , σελ . 103 , και *Ο δρόμος του Χριστού* , Δ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 104 , 106

³⁶² Όπως παραπάνω , σελ . 163 , 164 , 169 και *Ο δρόμος του Χριστού* , Δ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 80 , 88 , 91 και *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 40

³⁶³ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 170 και *Ο δρόμος του Χριστού* , Δ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 12

³⁶⁴ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 46 , 51 , 53

³⁶⁵ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 118

³⁶⁶ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο δρόμος του Χριστού* , Α' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 55

³⁶⁷ Όπως παραπάνω , σελ . 22

³⁶⁸ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια* , ΣΤ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 67

προσφέρεται σ' Αυτόν , δεν φοβάται ούτε το διάβολο³⁶⁹ , ούτε κινδυνεύει ανά πάσα στιγμή να αδικήσει , να κλέψει , να φτάσει ακόμα και στο φόνο .

Για να ζήσει όμως ο άνθρωπος κοντά στο Θεό πρέπει να τηρεί πιστά τις εντολές του³⁷⁰ . Να δηλώνει ακούραστα την πίστη του σ' Εκείνον και να είναι σίγουρος ότι θα τον επιβραβεύσει και θα ικανοποιήσει τις επιθυμίες του³⁷¹ . Όταν ο άνθρωπος πιστεύει στο Θεό , κάθε του επιθυμία πραγματοποιείται ακόμα κι όταν αυτό φαίνεται αδύνατον³⁷² . Ο άνθρωπος δεν πρέπει , όπως ο διάβολος , να βάζει σε δοκιμασία την αγάπη του Θεού . Μόνον ο Θεός έχει δικαίωμα να δοκιμάζει την πίστη του ανθρώπου³⁷³ , να είναι ο κριτής του , και να επιβραβεύει εκείνους που επιδιώκουν και αγωνίζονται για την καλοσύνη , την αγάπη , την αρετή και τη δικαιοσύνη επί της γης με τον τρόπο που δίδαξε ο Χριστός³⁷⁴ . Οι άνθρωποι πρέπει να είναι μαστορόπουλα στη δούλεψη του πρωτομάστορα Θεού³⁷⁵ . Όποιος ακολουθεί το Θεό , μένει για πάντα μαζί του³⁷⁶ και έρχεται κάθε μέρα και πιο κοντά σ' Αυτόν αγαπώντας , υμνώντας και δοξάζοντάς τον³⁷⁷ . Προσφέρει την αγάπη και τη λατρεία του στον Ιησού Χριστό προσκυνώντας τον σαν βασιλέα³⁷⁸ , έχοντας εναποθέσει όλες του τις ελπίδες του σε Αυτόν³⁷⁹ .

Ο Θεός όρισε τον άνθρωπο επιστάτη των δημιουργημάτων του³⁸⁰ . Επομένως η σχέση του ανθρώπου με το Θεό πρέπει να είναι σχέση εμπιστοσύνης και συνεργασίας³⁸¹ , σχέση παιδιού -γονέα³⁸² .

Ο άνθρωπος πρέπει συνεχώς να ομολογεί με συντριβή τα λάθη του και να ζητά το έλεος του Θεού³⁸³ . Δεν πρέπει να καυχείται αλλά να ταπεινώνεται μπροστά στο Θεό και να ζητά

³⁶⁹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Με το Χριστό στον Αγώνα , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 88

³⁷⁰ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Ο δρόμος του Χριστού , Δ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 125

³⁷¹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Με το Χριστό στον Αγώνα , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 23 , 25

³⁷² Όπως παραπάνω , σελ . 94 , 95

³⁷³ Όπως παραπάνω , σελ . 86 , 87

³⁷⁴ Όπως παραπάνω , σελ . 104

³⁷⁵ Όπως παραπάνω , σελ . 114

³⁷⁶ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Ο Χριστός είναι η Αλήθεια , ΣΤ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 17

³⁷⁷ Όπως παραπάνω , σελ . 21 , 46

³⁷⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 51

³⁷⁹ Όπως παραπάνω , σελ . 54

³⁸⁰ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Η ζωή με το Χριστό , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 49

³⁸¹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Ο Χριστός είναι η Αλήθεια , ΣΤ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ 36

³⁸² Όπως παραπάνω , σελ . 36

διαρκώς συγχώρεση σαν αμαρτωλός που είναι³⁸⁴ . Να μην ορκίζεται στο όνομα του Θεού ούτε και στον εαυτό του , γιατί όλοι «είμαστε» του Θεού³⁸⁵ . Χαρά λοιπόν σ' αυτόν που νιώθει τη φτώχεια του μπροστά στο Θεό και του εμπιστεύεται απόλυτα τον εαυτό του³⁸⁶ .

Ο άνθρωπος πρέπει να ευγνωμονεί το Θεό ως Πατέρα και Κύριο Του και μοναδικό υπερασπιστή της ζωής του³⁸⁷ . Να τον υπηρετεί ως μοναδικό Κτίστη του³⁸⁸ και να υποφέρει υπομονετικά ύβρεις , ταπείνωση , εξευτελισμούς , μέχρι και θάνατο αν χρειαστεί , για το Χριστό και την Αλήθεια . Χρέος του ακόμα είναι να είναι σπορέας του λόγου του Θεού μιμούμενος το έργο του Χριστού και των Αποστόλων³⁸⁹ .

B) Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΤΟΥ

Για να κερδίσουν οι μεγάλοι μια θέση στη Βασιλεία των Ουρανών πρέπει να γίνουν σαν τα παιδιά , γιατί αυτά είναι τα μόνα άξια να μπουν στη Βασιλεία του Θεού , όπου βασιλεύουν η χαρά , η ειρήνη και η αγάπη³⁹⁰ . Γι ' αυτό ο άνθρωπος έχει χρέος να ξεριζώνει συνεχώς από μέσα του κάθε κακία³⁹¹ , και ντυμένος την πανοπλία του Θεού να δαμάζει την ψυχή και να σκληραγωγεί το σώμα του³⁹² ώστε ν' αντιστέκεται σθεναρά σε κάθε επίθεση του πονηρού διαβόλου³⁹³ και να αποδεικνύεται χρήσιμος στην κοινωνία³⁹⁴ .

³⁸³ Όπως παραπάνω , σελ . 44

³⁸⁴ Όπως παραπάνω , σελ . 69

³⁸⁵ Όπως παραπάνω , σελ . 97

³⁸⁶ Όπως παραπάνω , σελ . 89

³⁸⁷ Όπως παραπάνω , σελ . 192

³⁸⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 192

³⁸⁹ Όπως παραπάνω , σελ . 201

³⁹⁰ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Η ζωή με το Χριστό , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 18

³⁹¹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Με το Χριστό στον Αγώνα , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 30-31

³⁹² Όπως παραπάνω , σελ . 9

³⁹³ Όπως παραπάνω , σελ . 70 , 9

³⁹⁴ Όπως παραπάνω , σελ . 30-31

Έχει χρέος να θέτει τον εαυτό του συχνά σε «νηστεία», άσκηση ψυχής πρώτα και ύστερα σώματος, μετατρέποντας τις κακές συνήθειες και τις πονηρές επιθυμίες σε πράξεις καλοσύνης και αγιασμού³⁹⁵. Και επειδή δεν υπάρχει κανείς αναμάρτητος, εκτός από τον Χριστό, πρέπει να πηγαίνει στον ιερέα-πνευματικό του, να ομολογεί τα σφάλματά του και να αλλάζει πορεία³⁹⁶.

Πρέπει να υπομένει αδιαμαρτύρητα τον πόνο, τη δυστυχία και την ταπείνωση³⁹⁷, να σηκώνει το Σταυρό του³⁹⁸. «Να πέφτει, να σηκώνεται», και να συνεχίζει την πορεία του³⁹⁹: ν' αναγνωρίζει και να ομολογεί με συντριβή τα λάθη του⁴⁰⁰, να θυσιάζει τη ζωή του για τους άλλους⁴⁰¹ να είναι ταπεινός πρῶτος και υπομονετικός⁴⁰², δίκαιος και ευσεβής, εάν θέλει να σωθεί⁴⁰³ και κυρίως να μην περιμένει επαίνους και ανταμοιβή αλλά γαλήνη, ηρεμία και δικαίωση στη Βασιλεία του Θεού⁴⁰⁴. Γιατί πρώτος αναδεικνύεται αυτός, που στη γη υπηρετεί και θυσιάζεται για τους άλλους, κι όχι αυτός που αναζητά τιμές και δόξα⁴⁰⁵.

Γ/1. ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΜΕ ΤΟΥΣ «ΑΛΛΟΥΣ» – ΕΝΤΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Το μυστήριο της Βάπτισης καθιστά τους πιστούς γνήσια μέλη της χριστιανικής κοινότητας – Εκκλησίας. Καθαροί πια και Φωτισμένοι με το Άγιο Πνεύμα γίνονται «Πολίτες της Ουράνιας Βασιλείας»⁴⁰⁶, και δούλοι του Θεού, και ως τέτοιοι, θα είναι στο μέλλον συνεπείς στις

³⁹⁵ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια*, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 193

³⁹⁶ Όπως παραπάνω, σελ. 165

³⁹⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα*, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 20

³⁹⁸ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο δρόμος του Χριστού*, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 110

³⁹⁹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα*, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 89

⁴⁰⁰ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια*, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 44

⁴⁰¹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα*, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 160-161

⁴⁰² ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια*, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 53, 89

⁴⁰³ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό*, Γ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 58

⁴⁰⁴ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια*, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 91-92 και *Με το Χριστό στον Αγώνα*, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 21

⁴⁰⁵ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα*, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 13

⁴⁰⁶ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο δρόμος του Χριστού*, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 108

εντολές και τις προσταγές του και συνεχιστές του έργου του κάτω στη γη⁴⁰⁷. Με αδερφό τον Ιησού Χριστό, Πατέρα και Δημιουργό τους, το Θεό, ανεξάρτητα σε ποια φυλή και εθνότητα κι αν ανήκουν⁴⁰⁸ - μικροί, τρανοί, πλούσιοι και φτωχοί - είναι όλοι αδέρφια και ίσοι μεταξύ τους⁴⁰⁹. Όλα τα παιδιά του κόσμου έχουν μητέρα την Παναγία. Μαύροι, κίτρινοι, άσπροι, όλοι οι χριστιανοί του κόσμου δεν είναι ξένοι μεταξύ τους αλλά συμπολίτες των αγίων και φίλοι του Θεού, ένα σώμα - μια ψυχή⁴¹⁰.

Ζουν - πρέπει να ζουν - σύμφωνα με το παράδειγμα των πρώτων χριστιανών. Μοιράζονται ό,τι έχουν γιατί τίποτα δεν είναι δικό τους, δεν ανήκει σ' αυτούς αλλά στο Θεό⁴¹¹ και θυσιάζονται για το καλό της κοινότητας με πρότυπο τη ζωή προσφοράς και θυσίας των Αγίων⁴¹² προστατεύοντας πρωτίστως τις χήρες και τα ορφανά⁴¹³.

Αγαπούν - πρέπει ν' αγαπούν - τον πλησίον τους ακόμα και τον εχθρό τους⁴¹⁴. Να συγχωρούν τα λάθη των άλλων⁴¹⁵. Να καταλαβαίνουν δηλαδή τα δικά τους λάθη τους ώστε να είναι επεικεείς ακόμα και με τους εχθρούς τους⁴¹⁶. Ο Χριστός αντικατέστησε το «οφθαλμόν αντί οφθαλμού και οδόντα αντί οδόντος» της Παλαιάς Διαθήκης με το «αγαπάτε αλλήλους» με την τέλεια αγάπη του Ουράνιου Πατέρα τους⁴¹⁷ που σημαίνει: Να συγχωρούν χωρίς να προσδοκούν αντάλλαγμα⁴¹⁸, εάν θέλουν να περιέλθουν σε κατάσταση αγιότητας⁴¹⁹ και να προσεύχονται να έχει ο Θεός κάτω από τη σκέπη του τ' αδέρφια τους όπου κι αν βρίσκονται, ιδιαίτερα όσους, μικροί - μεγάλοι, υποφέρουν από τη φρίκη του πολέμου, τη φτώχεια ή

⁴⁰⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: *Η ζωή με το Χριστό*, Γ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 90-94

⁴⁰⁸ Όπως παραπάνω, σελ. 39

⁴⁰⁹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: *Ο δρόμος του Χριστού*, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 66

⁴¹⁰ Όπως παραπάνω, σελ. 155-156

⁴¹¹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: *Η ζωή με το Χριστό*, Γ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 112, *Με το Χριστό στον Αγώνα*, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 27 και *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια*, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 147

⁴¹² ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: *Η ζωή με το Χριστό*, Γ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 124, 126, 163, 164 και *Ο δρόμος του Χριστού*, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 162-171, 174

⁴¹³ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: *Ο δρόμος του Χριστού*, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 66

⁴¹⁴ Όπως παραπάνω, σελ. 119-120

⁴¹⁵ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια*, ΣΤ' Δημοτικού, σελ. 53

⁴¹⁶ Όπως παραπάνω, σελ. 58

⁴¹⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: *Με το Χριστό στον Αγώνα*, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 16

⁴¹⁸ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: *Η ζωή με το Χριστό*, Γ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 121-122

⁴¹⁹ Όπως παραπάνω, σελ. 19 και *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια*, σελ. 105, 110

πλήττονται από τις φοβερές συνέπειες των φυσικών καταστροφών⁴²⁰. Να συμμερίζονται τον πόνο των άλλων να βοηθούν αυτούς κρυφά και χωρίς δόλο⁴²¹. Προπάντων να μην είναι αγνώμονες στους ευεργέτες τους, γιατί ο Θεός θα τους τιμωρήσει, ώστε κάποια στιγμή να πληρώσουν το χρέος τους⁴²².

Τη ζωή τους – πρέπει να – διέπει η ειλικρίνεια⁴²³, η συμπόνοια, η καλοσύνη, η ευγένεια και η διάθεση φιλανθρωπίας- στήριξης αγράμματων, φτωχών και αρρώστων⁴²⁴ ενώ το μεταξύ τους αδερφικό δεσμό⁴²⁵ και ενότητα να ενισχύει η δημόσια συγγνώμη⁴²⁶ το συναίσθημα της φιλίας, της εμπιστοσύνης και της ασφάλειας που αποπνέει η αίσθηση της παρουσίας του διπλανού –αδερφού που πορεύεται κι αυτός στο δρόμο του Θεού⁴²⁷. Γιατί οι άνθρωποι που δεν έχουν φίλους είναι δυστυχημένοι ακόμα κι αν είναι πλούσιοι⁴²⁸. Χρέος των τελευταίων είναι να μοιράζονται την περιουσία τους με τους φτωχούς⁴²⁹. Γιατί οι χριστιανοί είναι καλοδεχτικοί και χαρούμενοι, φτωχοί σε υλικά αγαθά αλλά πλούσιοι σε αισθήματα⁴³⁰. Και ο Θεός προτιμά και βρίσκεται πλάι σε απλούς και άξιους και σ' αυτούς που είναι καθαροί στη συνείδηση⁴³¹. Εξάλλου το χρήμα δεν έλυσε ποτέ τα μεγάλα προβλήματα των ανθρώπων⁴³².

Οι άνθρωποι οφείλουν ν' αγαπούν και ν' ανέχονται τους άλλους⁴³³. Να συμπεριφέρεται ο ένας στον άλλον όπως θα επιθυμούσε οι άλλοι να συμπεριφέρονται σ' αυτόν⁴³⁴. Να υιοθετούν συμπεριφορά όμοια μ' εκείνη που έχουν τ' αδέρφια μέσα στην οικογένεια και να συγχωρούν ο

⁴²⁰ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό*, Γ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 41

⁴²¹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια*, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 89

⁴²² Όπως παραπάνω, σελ. 73

⁴²³ Όπως παραπάνω, σελ. 84

⁴²⁴ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό*, Γ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 124, 126

⁴²⁵ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα*, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 91

⁴²⁶ Όπως παραπάνω, σελ. 91

⁴²⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο δρόμος του Χριστού*, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 11

⁴²⁸ Όπως παραπάνω, σελ. 43

⁴²⁹ Όπως παραπάνω, σελ. 46

⁴³⁰ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα*, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 173

⁴³¹ Όπως παραπάνω, σελ. 191

⁴³² ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια*, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 13

⁴³³ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα*, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 148

⁴³⁴ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο δρόμος του Χριστού*, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 18

έναν τα λάθη του άλλου , εάν θέλουν κι ο Θεός να συγχωρεί τα δικά τους⁴³⁵. Και να μην ξεχνούν ποτέ πως ό,τι κακό κάνει κάποιος , αυτό και θα του κάνουν οι άλλοι⁴³⁶.

Πρέπει να - εκκλησιάζονται κάθε Κυριακή και να είναι η Εκκλησία τόπος συνάντησης και συναναστροφής των πιστών , στους κόλπους της οποίας κανείς δε νιώθει μοναξιά⁴³⁷. Να μετέχουν στο μυστήριο της Θείας Κοινωνίας⁴³⁸ με καθαρή την καρδιά και νηστικοί , καθαροί και σιωπηλοί , και να στέκονται όρθιοι με χέρια σταυρωμένα κάθε φορά που ακούν το «Σοφία ορθήν»⁴³⁹.

Οι χριστιανοί , παιδιά του Θεού - πρέπει να - εργάζονται και να φροντίζουν την υπόλοιπη δημιουργία⁴⁴⁰. Πρέπει να - αγωνίζονται με τιμότητα και αρετή , δικαιοσύνη και επιμονή και σύμφωνα πάντα με τους κανόνες⁴⁴¹ , για έναν κόσμο χωρίς φόβο⁴⁴² και μίσος αλλά ειρηνικό⁴⁴³ , θέτοντας αδιαμαρτύρητα τον εαυτό τους σε δοκιμασίες και στερήσεις⁴⁴⁴ , ανταποδίδοντας καλό στο κακό⁴⁴⁵ προκειμένου να ακολουθήσουν το δρόμο που οδηγεί στο Χριστό .

Την ημέρα που συμβολίζει την Ανάσταση του Κυρίου , οι άνθρωποι - πρέπει να - εργάζονται , να κοπιάζουν , αλλιώς δε θα έχουν το δικαίωμα να τρώνε⁴⁴⁶ , ενώ τη νύχτα που συμβολίζει το θάνατο και την ταφή Αυτού , να αναπαύονται και ν' αναλαμβάνουν δυνάμεις⁴⁴⁷. Πρέπει να - βρίσκονται διαρκώς σε εγρήγορση και να καταγγέλλουν οποιαδήποτε παρανομία αντιληφθούν⁴⁴⁸ ακόμα και μέσα στην Εκκλησία , γιατί υπάρχουν «πιστοί» , λαϊκοί και μη , που δε μιμούνται τον τρόπο ζωής του Χριστού ή δεν υπηρετούν το σκοπό για τον οποίον

⁴³⁵ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Όπως παραπάνω , σελ . 57 , *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 92 και *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια* , ΣΤ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 73

⁴³⁶ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 201

⁴³⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο δρόμος του Χριστού* , Δ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 98

⁴³⁸ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 104

⁴³⁹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο δρόμος του Χριστού* , Δ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 96

⁴⁴⁰ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια* , ΣΤ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , 36

⁴⁴¹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 8

⁴⁴² Όπως παραπάνω , σελ . 13 και 170

⁴⁴³ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια* , ΣΤ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 90

⁴⁴⁴ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 8

⁴⁴⁵ Όπως παραπάνω , σελ . 20

⁴⁴⁶ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 52

⁴⁴⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια* , ΣΤ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 156

⁴⁴⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 134

έχουν ταχθεί⁴⁴⁹. Ιδιαίτερα οι πλούσιοι και όσοι πάσχουν από μεγαλομανία και επιδιώκουν τον πλούτο και τη γλιδή⁴⁵⁰ και προπάντων οι αιρετικοί, οι ψευτομεσσίες και ψευδοπροφήτες που απειλούν την ενότητα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, και παραπλανούν τους χριστιανούς, σαν λύκοι αρπαχτικοί απομακρύνοντάς τους από τη Μεγάλη Οικογένεια⁴⁵¹.

Όσα νομοθέτησαν οι Άγιοι Πατέρες είναι καλά και Άγια, ψυχικά και σωματικά⁴⁵². Ο Θεός της Ορθοδοξίας είναι Θεός αληθινός, τέλειος, σωστός και η πίστη των ευσεβών ορθοδόξων χριστιανών καλή και αγία⁴⁵³. Όλοι οι ορθόδοξοι απανταχού της γης λένε το ίδιο Πιστεύω και τελούν αιώνες τώρα την ίδια λειτουργία. Οι ακολουθίες και οι γιορτές είναι ίδιες, ίδια πίστη, ίδια διδασκαλία. Κανείς δεν επιτρέπεται να προσθέσει ή ν' αφαιρέσει κάτι⁴⁵⁴.

Όλοι οι χριστιανοί - πρέπει να - ζουν σύμφωνα με το λόγο του Θεού, να γιορτάζουν τη γέννηση και τα πάθη και την Ανάσταση του Θεανθρώπου, να προσεύχονται και να τηρούν την αργία της Κυριακής και των εορτών⁴⁵⁵. Σύμβολό τους ο Σταυρός, σημάδι ιερό και άγιο. Από τότε, που πάνω του σταυρώθηκε ο Χριστός, έγινε η προστασία και το φυλαχτό των χριστιανών⁴⁵⁶.

Γ/2 ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ - ΕΚΤΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Όσοι δε σέβονται τα ιερά σύμβολα της χριστιανοσύνης, προσβάλλουν τους χριστιανούς και δεν έχουν θέση ανάμεσά τους⁴⁵⁷ δεν αξίζουν ανοχής και συγχώρεσης όπως τ' αδέρφια τους⁴⁵⁸.

⁴⁴⁹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα*, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 173

⁴⁵⁰ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια*, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 12

⁴⁵¹ Όπως παραπάνω, σελ. 132

⁴⁵² Όπως παραπάνω, σελ. 140

⁴⁵³ Όπως παραπάνω, σελ. 141

⁴⁵⁴ Όπως παραπάνω, σελ. 188

⁴⁵⁵ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό*, Γ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 80, 155, και *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια*, ΣΤ' Δημοτικού, σελ. 178-179

⁴⁵⁶ Όπως παραπάνω, σελ. 14 και *Με το Χριστό στον Αγώνα*, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 116

⁴⁵⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό*, Γ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 16

⁴⁵⁸ Όπως παραπάνω, σελ. 22

Όσοι δεν πιστεύουν στο Θεό είναι τυφλοί μέχρι να δουν τον φως το αληθινό⁴⁵⁹. Διώκουν το Χριστό γιατί εκείνος ξεσκεπάζει την κακία και την υποκρισία που κρύβουν στην καθημερινή τους ζωή⁴⁶⁰. Γι αυτό και η Ορθόδοξη Εκκλησία διώκεται από τα αθεϊστικά καθεστώτα⁴⁶¹.

Ο Θεός δέχεται τον καθένα σ' όποιον λαό κι αν ανήκει, αρκεί να τον σέβεται και να ζει σύμφωνα με το θέλημά του⁴⁶². «Τις κληματοβέργες» που δε δίνουν καρπό ο Θεός τις κόβει⁴⁶³, γιατί όσα υπάρχουν και γίνονται εκτός Εκκλησίας είναι του διαβόλου και πρέπει να τ' αποφεύγουμε, γιατί μας βλάπτουν σωματικά και ψυχικά⁴⁶⁴. Όλοι πρέπει να πουν το ύδωρ το ζων και οι Έλληνες πρέπει να προσέχουν να μην τους ξεραίνει ο λίβας της ξενομανίας, οι ξένες δηλαδή επιδράσεις και επιρροές που επαγγέλλονται έναν τρόπο ζωής έξω από αυτόν που προτείνει η Εκκλησία, η οποία εκφράζει τη μόνη αλήθεια, αυτήν του Τριαδικού Θεού της Ορθοδοξίας. Η μόνη αληθινή και αγία πίστη, είναι η πίστη των ευσεβών ορθόδοξων χριστιανών. Όλες οι άλλες πίστεις είναι ψεύτικες και κάλπικες⁴⁶⁵.

Υπάρχουν άνθρωποι που με υπομονή κουβαλούν στην καρδιά τους πάντοτε τα λόγια του Θεού, υπάρχουν κι αυτοί που πιστεύουν λίγο και με την πρώτη δυσκολία απομακρύνονται από το Θεό και αυτοί που έχουν στο νου τους μόνον τον πλούτο και τις απολαύσεις⁴⁶⁶. Όσοι όμως δε δοξολογούν σήμερα το Θεό και δεν έμαθαν να προσεύχονται, είναι εκείνοι που δεν τον γνώρισαν ακόμη αλλά τον λαχταρούν και τον περιμένουν⁴⁶⁷.

Όλες οι φυλές θα δοξάσουν κάποτε τον αληθινό Θεό και τον Υιό Του⁴⁶⁸.

⁴⁵⁹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Ο δρόμος του Χριστού, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 74-76

⁴⁶⁰ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Η ζωή με το Χριστό, Γ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 88-91, 132 και Ο δρόμος του Χριστού, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 34

⁴⁶¹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Ο δρόμος του Χριστού, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 66-68

⁴⁶² ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Με το Χριστό στον Αγώνα, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 174 και Ο Χριστός είναι η Αλήθεια, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 141

⁴⁶³ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Ο Χριστός είναι η Αλήθεια, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 82

⁴⁶⁴ Όπως παραπάνω, σελ. 142

⁴⁶⁵ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Με το Χριστό στον Αγώνα, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 179 και Ο Χριστός είναι η Αλήθεια, ΣΤ' Δημοτικού, σελ. 142

⁴⁶⁶ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Ο Χριστός είναι η Αλήθεια, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 198

⁴⁶⁷ Όπως παραπάνω, σελ. 182

⁴⁶⁸ Όπως παραπάνω, σελ. 28

IV . ΤΑΥΤΙΣΗ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ / ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ - ΚΡΑΤΟΥΣ

Το παρελθόν έχει δείξει ότι Ελληνισμός και Ορθοδοξία μαζί , κατόρθωναν το ακατόρθωτο . Επί Βυζαντινής Αυτοκρατορίας οι αυτοκράτορες κινήθηκαν με επιτυχία εναντίον των πολυάριθμων εχθρών τους χάρη στη βοήθεια του Θεού και την παρέμβαση της Παναγίας , της οποίας η παρουσία έκτοτε καθίσταται αναγκαία σε κάθε αγώνα τους έθνους μας⁴⁶⁹ . Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας , ο Κοσμάς ο Αιτωλός , συμβουλεύει τους σκλαβωμένους Έλληνες να μένουν πιστοί στο Θεό και γρήγορα θα δουν την πατρίδα τους ελεύθερη από τον τουρκικό ζυγό⁴⁷⁰ . Ιδρύει σχολεία γιατί θέλει τους Έλληνες φτωχούς και γραμματισμένους παρά πλούσιους και αγράμματους . Διατηρεί την πίστη και την παράδοση των Ελλήνων ακέραιη , ενισχύοντας τη συνοχή του ελληνισμού⁴⁷¹ . Ο αγνός επαναστάτης και ήρωας Μακρυγιάννης αγαπά την πατρίδα και πιστεύει στην εκκλησία απ' όπου και αντλεί τη δύναμη να πολεμά έναν αριθμητικά και στρατιωτικά ανώτερο εχθρό⁴⁷² . Με σύμμαχο το Χριστό και το ιερό σύμβολο του Σταυρού , οι χριστιανοί νίκησαν σε μάχες εναντίον των ειδωλολατρών και των απίστων⁴⁷³ . Άγιοι έγιναν υπερασπιστές των πόλεων τους⁴⁷⁴ . Κι από τότε ο Σταυρός έγινε το όπλο σε κάθε αγώνα που δίνουν οι χριστιανοί⁴⁷⁵ .

Τα μοναστήρια και οι βιβλιοθήκες τους , φανερώνουν την προσφορά της Εκκλησίας στην παιδεία του έθνους σε καιρούς πολέμου , καθώς ήταν το καταφύγιο των κατατρεγμένων Ελλήνων και οι θεματοφύλακες της πίστης και της λαϊκής παράδοσης του έθνους⁴⁷⁶ . Οι Νεομάρτυρες που θυσιάστηκαν για την πίστη τους στα χρόνια της Τουρκοκρατίας σφράγισαν

⁴⁶⁹ Όπως παραπάνω , σελ . 215 και *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 98

⁴⁷⁰ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με τον Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 12

⁴⁷¹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο Χριστός είναι η Αλήθεια* , ΣΤ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 195

⁴⁷² ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 16 και *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 98

⁴⁷³ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 98

⁴⁷⁴ Όπως παραπάνω , σελ . 183

⁴⁷⁵ Όπως παραπάνω , σελ . 98

⁴⁷⁶ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Ο δρόμος του Χριστού* , Δ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 116

τη συμπόρευση του ελληνισμού και της ορθοδοξίας , ως αντίσταση σε αλλόθρησκο δυνάστη⁴⁷⁷ , ο οποίος αποδείχτηκε στην ιστορική πορεία ότι δε σέβεται τα ιερά και τα όσια των λαών καθώς η μανία καταστροφής του εκφράστηκε σ' όλο της το μεγαλείο στη Μικρασιατική καταστροφή⁴⁷⁸ .

Γι' αυτό Εκκλησία και Πολιτεία πρέπει να συμπορεύονται , γιατί και οι δυο επιθυμούν το γενικό καλό των πιστών –πολιτών⁴⁷⁹ .

Ο Δαβίδ , ο σοφός βασιλιάς , που κυβέρνησε με σοφία και δικαιοσύνη , οδήγησε το λαό του στην πρόοδο και τη δόξα έχοντας στο πλευρό του πάντοτε το Θεό και ικανούς συμβούλους⁴⁸⁰ όπως και ο Θεός είχε τους Προφήτες κάτω στη γη⁴⁸¹ και στη Βασιλεία των Ουρανών τους Αγγέλους . Τους μεν , για να προετοιμάσουν τους ανθρώπους για τον ερχομό του Χριστού Σωτήρα τους στη γη και τους δε , για να τον υμνούν και να τον δοξάζουν , να μεταφέρουν το θέλημά του στους ανθρώπους και να προστατεύουν αυτούς από κάθε κακό⁴⁸² .

Η Εκκλησία στηρίζει το έργο των δασκάλων , την πρόοδο και την εξέλιξη των μαθητών . Με τον αγιασμό που τελείται στο προαύλιο χώρο στην αρχή κάθε σχολικής χρονιάς δάσκαλοι , μαθητές και γονείς , ζητούν τη χάρη και την ευλογία του Θεού , ώστε το διδακτικό έργο και οι προσπάθειες των παιδιών να στεφθούν με επιτυχία⁴⁸³ . Με την καθιερωμένη δε σχολική αργία και γιορτή Τριών Ιεραρχών στις 30 του Γενάρη κάθε έτους , τιμώνται οι μεγάλοι αυτοί Πατέρες και δάσκαλοι της Εκκλησίας⁴⁸⁴ . Μεγαλύτερος όλων όμως δάσκαλος του κόσμου είναι ο Χριστός . Γι αυτό πρέπει να τον εμπιστευόμαστε όπως εμπιστευόμαστε τους γονείς μας και τους δασκάλους μας , τον παπά της ενορίας μας αλλά και κάθε αρχηγό που ξέρει από μονοπάτια και κακοτοπιές και αποφασίζει αν η ομάδα θα προχωρήσει ή όχι , ώστε να μην

⁴⁷⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Με το Χριστό στον Αγώνα , Ε' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 60-66

⁴⁷⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 68

⁴⁷⁹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Η ζωή με το Χριστό , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ. 28

⁴⁸⁰ Όπως παραπάνω , σελ. 28

⁴⁸¹ Όπως παραπάνω , σελ . 66

⁴⁸² Όπως παραπάνω , σελ. 77-79

⁴⁸³ Όπως παραπάνω , σελ. 8

⁴⁸⁴ Όπως παραπάνω , σελ. 106

κινδυνέψει κανείς⁴⁸⁵. Στο σχολείο μαθαίνουμε τι είναι ο Θεός, η Αγία Τριάδα, οι άγγελοι, ο Παράδεισος, η Κόλαση, η αμαρτία, η αρετή και τα μυστήρια. Χωρίς το σχολείο περπατούμε στο σκοτάδι. Το σχολείο ποτίζει την ψυχή, ανοίγει εκκλησίες και μοναστήρια⁴⁸⁶. Ο Θεός θέλει οι άνθρωποι να ακολουθούν πιστά τις εντολές του⁴⁸⁷ όπως υπακούν στους νόμους της Πολιτείας γιατί η Εκκλησία προστατεύει την ενότητα του έθνους και την πίστη του λαού καταπολεμώντας τις αιρέσεις⁴⁸⁸.

Οι ιερείς προσεύχονται πάντα για όλους τους ενορίτες, την πατρίδα, τους στρατιώτες για όλους τους πιστούς που είναι ταυτόχρονα και πολίτες του Κράτους αλλά και της Βασιλείας του Θεού⁴⁸⁹. Η Εκκλησία αγαπά τους πιστούς και το αποδεικνύει έμπρακτα στην πορεία των χρόνων. Ασκεί φιλανθρωπικό έργο: ιδρύει σχολεία, μαιευτήρια, χτίζει ξενοδοχεία και πανδοχεία για τους ταξιδιώτες, περιθάλπει φτωχούς και δυστυχημένους σε εποχές που δεν υπάρχει οργανωμένο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας. Εξακολουθεί όμως ακόμα και σήμερα να φροντίζει φτωχούς, αστέγους και πεινασμένους⁴⁹⁰. Στενή σύνδεση επίσης Πολιτείας και Εκκλησίας παρατηρούμε και στον τομέα της Δικαιοσύνης. Το μαρτυρούν η εικόνα του Χριστού πάνω από την έδρα των δικαστών και το Ευαγγέλιο στο οποίο ορκίζονται οι μάρτυρες πριν καταθέσουν για να βεβαιώσουν την αλήθεια των λόγων τους⁴⁹¹.

⁴⁸⁵ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: Ο δρόμος του Χριστού, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 38

⁴⁸⁶ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: Ο Χριστός είναι η Αλήθεια, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 205

⁴⁸⁷ Όπως παραπάνω, σελ. 34

⁴⁸⁸ Όπως παραπάνω, σελ. 133

⁴⁸⁹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: Ο δρόμος του Χριστού, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 184

⁴⁹⁰ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ: Με το Χριστό στον Αγώνα, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 150

⁴⁹¹ Όπως παραπάνω, σελ. 150

V. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ - ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ : Ο
ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Η Εκκλησία προστατεύει την ενότητα του έθνους⁴⁹². Παρά τους διωγμούς που υπέστη όχι μόνο δεν αποδυναμώθηκε, χάρη στην πίστη των ανθρώπων στη μία και μοναδική αλήθεια του Χριστού, αλλά εξακολούθησε και εξακολουθεί να επιτελεί το ιεραποστολικό της έργο⁴⁹³. Οδηγεί όπως και η οικογένεια τα πρώτα βήματα του παιδιού στην πίστη⁴⁹⁴. Είναι η μάνα που μαζεύει τα παιδιά της όταν αυτά σφάλουν. Το καταφύγιο των πιστών όταν αυτοί βγαίνουν από το δρόμο του Χριστού⁴⁹⁵ και ο καλός ποιμένας που επαναφέρει στον ίσιο δρόμο εκείνον τον πιστό που χάθηκε⁴⁹⁶.

Η Εκκλησία δίνει χαρά στην καρδιά των ανθρώπων και νόημα στη ζωή τους⁴⁹⁷. Είναι η κιβωτός, η μάνα που συγχωρεί διαρκώς τις αμαρτίες και τα λάθη των παιδιών της, για να μην πνιγούν από τα σφάλματά τους και εξακολουθεί να τ' αγαπά⁴⁹⁸. Η Εκκλησία είναι η Οικογένεια των χριστιανών. Πατέρας μας ο Ουράνιος Θεός και αδερφός μας ο Χριστός⁴⁹⁹ ο οποίος υπακούει – υποτάσσεται πλήρως στη μοίρα που έχει ορίσει γι' αυτόν ο Θεός και Ουράνιος Πατέρας του, και σέβεται τους επίγειους γονείς του⁵⁰⁰. Βαπτίζομαστε και όλοι μας, από όποια φυλή κι αν προερχόμαστε έχοντας κοινό στοιχείο την αγάπη μας στο Χριστό, αποκτούμε δεσμούς συγγένειας⁵⁰¹. Και η Εκκλησία ακόμα κι αν δεν μπορούμε να είμαστε συνεπείς στις υποχρεώσεις μας σαν χριστιανοί, να είμαστε παρόντες στις λειτουργίες που τελεί, μας συμπεριλαμβάνει πάντοτε στις προσευχές της⁵⁰².

⁴⁹² ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Ο Χριστός είναι η Αλήθεια, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 133

⁴⁹³ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Ο δρόμος του Χριστού, Δ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 136-139, 141-152

⁴⁹⁴ Όπως παραπάνω, σελ. 10

⁴⁹⁵ Όπως παραπάνω, σελ. 100

⁴⁹⁶ Όπως παραπάνω, σελ. 124, 136

⁴⁹⁷ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Με το Χριστό στον Αγώνα, Ε' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 14

⁴⁹⁸ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Ο Χριστός είναι η Αλήθεια, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 141

⁴⁹⁹ Όπως παραπάνω, σελ. 146

⁵⁰⁰ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Η ζωή με το Χριστό, Γ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 134

⁵⁰¹ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : Ο Χριστός είναι η Αλήθεια, ΣΤ' Δημοτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 146

⁵⁰² Όπως παραπάνω, σελ. 156

Οι πιστοί πρέπει να ζουν σύμφωνα με το παράδειγμα των πρώτων χριστιανών . Όλοι μαζί σαν μια οικογένεια , να μοιράζονται μεταξύ τους ό,τι έχουν⁵⁰³ όπως άλλωστε πράττουν όλες οι οικογένειες καθώς τα μέλη τους χαίρονται και απολαμβάνουν από κοινού , τα αγαθά που τους προσφέρει ο Θεός⁵⁰⁴ .

Ο άνθρωπος πρέπει να ζει μαζί με τους άλλους και ιδιαίτερα μέσα σε οικογένεια , να έχει τη δική του οικογένεια δομημένη στο πρότυπο της οικογένειας της Ναζαρέτ του Χριστού⁵⁰⁵ . Οι γονείς πρέπει να μοιράζονται χαρές και λύπες και να μένουν ενωμένοι στις όποιες δυσκολίες συναντούν και τα παιδιά από την πλευρά τους να υπακούουν και να κάνουν ό,τι μπορούν για να ευχαριστούν και να ξεκουράζουν τους γονείς τους⁵⁰⁶ .

Η οικογένεια είναι ιερή και πρέπει να την τιμάμε γιατί μας προετοιμάζει για τη ζωή όπως και ο Χριστός μας δείχνει το σωστό δρόμο με τον οποίο πρέπει να πορευθούμε στη ζωή⁵⁰⁷ . Γι' αυτό και η Εκκλησία ευλογεί και προστατεύει την οικογένεια⁵⁰⁸ . Ο Χριστός ευλογεί το Γάμο⁵⁰⁹ και τη γέννηση κάθε νέου μέλους στους κόλπους αυτής⁵¹⁰ , ως τον κύριο προορισμό του ανθρώπου .

⁵⁰³ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 112

⁵⁰⁴ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Με το Χριστό στον Αγώνα* , Ε' Δημοτικού , σελ . 27

⁵⁰⁵ Όπως παραπάνω , σελ . 162

⁵⁰⁶ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ : *Η ζωή με το Χριστό* , Γ' Δημοτικού , ΟΕΔΒ , σελ . 115 , 113

⁵⁰⁷ Όπως παραπάνω , σελ . 114

⁵⁰⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 115

⁵⁰⁹ Όπως παραπάνω , σελ . 115

⁵¹⁰ Όπως παραπάνω , σελ . 36

2.4 Ανάλυση των δεδομένων κατά κατηγορία

I. Ο ΤΡΙΑΔΙΚΟΣ ΘΕΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

Ο Τριαδικός Θεός της Ορθοδοξίας , Άγιος και Αθάνατος , Ισχυρός και πάνσοφος δημιουργός των πάντων : της φύσης και όλων των έμβιων όντων , αστείρευτη πηγή της ζωής άρα και του αντίθετου που αυτή εμπεριέχει , αιώνιος και απόλυτος , παντοδύναμος και μεταφυσικός , καθοδηγεί⁵¹¹ και ελέγχει όλα τα πεδία ζωής όλων των όντων και κατ' επέκταση και των κοινωνιών αλλά και του κάθε ανθρώπου ξεχωριστά . Αποδοκιμάζει όσους προβαίνουν σε πράξεις ελευθερίας - μη νοηματοδοτούμενες από τη μία και μοναδική αλήθεια που αυτός ενσαρκώνει ενώ αντίθετα όσοι τηρούν τις εντολές του με απόλυτη αφοσίωση , πίστη και υπακοή προς το πρόσωπό του , τίθενται αυτομάτως υπό την προστασία του και κρίνονται άξιοι να συμπεριληφθούν στους κόλπους της Ουράνιας Κοινωνίας – Βασιλείας .

Ο Θεός είναι η «υπό όρους» αγάπη – δύναμη - εξουσία , που ασκείται στο σώμα και την ψυχή των ανθρώπων και δοκιμάζει την αντοχή τους , μετρά την πίστη τους και αμείβει όσους δηλώνουν πλήρη υποταγή στο Λόγο του και πράττουν επακριβώς το θέλημά του επί της γης . Με κριτήριο τις πράξεις και τα έργα τους οι άνθρωποι κρίνονται και αξιολογούνται καλοί ή κακοί , άξιοι ή ανάξιοι , να προσλάβουν την αλήθεια και τη μοναδικότητά του νοήματος που εμπεριέχει άρα και της ευτυχίας (ατομικής και συλλογικής) που αυτός επαγγέλλεται .

Στην πραγματικότητα η αγάπη- προστασία του Θεού δεν απαλλάσσει τους ανθρώπους από τον πόνο , τις δυσκολίες και τα βάσανα – καταστάσεις που η ύπαρξή του Θεού και μόνον εμφανίζει άρρηκτα συνδεδεμένες και σύμφυτες της ανθρώπινης φύσης και των κοινωνιών που οι άνθρωποι θεσπίζουν - αλλά συνίσταται στην πλήρη αποδοχή οποιασδήποτε μορφής δυστυχίας και αδικίας ως καταστάσεις και γεγονότα θεόσταλτα γι' αυτό και αναπόφευκτα .

⁵¹¹ Αντώνης Παπαρίζος , *Θεός , Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση* , εκδ . Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα 2001 , σελ . 63

Οι χαρακτηρισμοί «γεγονότα θεόσταλα – άρα αναπόφευκτα» δεν εκφράζουν παρά τα στερεότυπα που αφορούν στην αδυναμία και την άρνηση των ανθρώπων , τη μία ως απόρροια της άλλης , να επεμβαίνουν δυναμικά στο περιβάλλον τους και ως ενεργοί πολίτες να δημιουργούν κοινωνίες κάθε φορά δικαιότερες . Θεωρώντας υπεύθυνο το Θεό για όσα δεινά υποφέρουν σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο οι άνθρωποι , αποποιούνται των ευθυνών τους και καθίστανται αυτόματα παθητικοί δέκτες των όσων διαδραματίζονται γύρω τους και απλοί θεατές της ζωής τους .

Στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού , ο Θεός παραμένει απρόσιτος , παντογνώστης και κυρίαρχος της ζωής και του θανάτου , μελλοντικός κριτής ζωντανών και νεκρών , αλλά και ταυτόχρονα και η πρωταρχική πηγή αγάπης στη μέγιστη μορφή και απόδειξή της⁵¹² : τη θυσία του ίδιου του Θεού , γεγονός που συμφιλιώνει τον άνθρωπο με τις δυστυχίες και τις θυσίες της ζωής του , ως άνωθεν επιβεβλημένες και μη ανατρεπόμενες , στο όνομα της αιώνιας σωτηρίας και δικαίωσής του στη Βασιλεία των Ουρανών και όχι στους κόλπους της επίγειας κοινωνίας του. Η τελευταία λαμβάνεται ως μη έχουσα τη δυνατότητα βελτίωσης - τελείωσης λόγω της φθαρτής άρα αδύναμης και αμαρτωλής φύσης του ανθρώπου , στερεότυπα που αφορούν στον άνθρωπο και τις κοινωνίες αυτού κατά την ορθόδοξη παράδοση και τον καταδικάζουν σε απαισιόδοξη αντίληψη και στάση απέναντι στη ζωή εγείροντας από μέρους του και τις αντίστοιχες συμπεριφορές στις σχέσεις του με τον εαυτό του , τη φύση και τους άλλους , «διαγράφοντας⁵¹³» στην ουσία , την πρόοδο και την εξέλιξη των κοινωνιών στην πορεία των χρόνων .

Ο Χριστός είναι ο αυθεντικός άνθρωπος και δη ταπεινός , επειδή είναι ταυτόχρονα και Θεός . «Ουκ ανθρωπίνως έπραττε τα ανθρώπινα ου γάρ άνθρωπος μόνον , αλλά και Θεός ουδέ θεϊκώς ενήργει τα θεία ου γάρ Θεός μόνον , αλλά και άνθρωπος⁵¹⁴ » . Άσπιλος και

⁵¹² Όπως παραπάνω , σελ . 43-44

⁵¹³ Όπως παραπάνω , σελ . 156-157

⁵¹⁴ Γ . Ι . Μαντζαρίδη , *Εισαγωγή στην Ηθική : Η ηθική στην κρίση του παρόντος και την πρόκληση του μέλλοντος* , εκδ . Πουρνάρα , Θεσσαλονίκη 1988 , σελ . 24-26

αμόλυντος , ο μόνος αναμάρτητος και παντελώς αμέτοχος των αμαρτωλών παθών – των επιθυμιών , της ηδονής , της λύπης , του φθόνου , της αιδούς , της αγωνίας , της οργής , του μίσους και της μνησικακίας- που χαρακτηρίζουν και ταλανίζουν τον άνθρωπο , αποτελεί τη μοναδική δυνατότητα του ανθρώπου να θεωθεί , να τελειωθεί ως άνθρωπος , να νικήσει δηλαδή συμβολικά το θάνατο και να ξαναγεννηθεί μέσω της απάθειας , της απόσβεσης του εαυτού και να υπάρξει αγαπώντας ολοκληρωτικά⁵¹⁵ με την τέλεια αγάπη του Χριστού που αγκαλιάζει τους πάντες και τα πάντα . Με μια αγάπη που έχει τη δύναμη να συγχωρεί όλους όσοι σφάλουν , είτε είναι φίλοι είτε εχθροί , αλλά προϋποθέτει την απάλειψη του «κακού εαυτού» και των «παθών» που αυτός συνεπάγεται , ως προϊόν βούλησης – σώματος , νου , ψυχής - του ανθρώπου σε συνθήκες απόλυτης αυτονομίας και ελευθερίας .

Η αντίφαση που διαφαίνεται στο σημείο αυτό , συνίσταται στο ότι ο Τριαδικός Θεός - Αγάπη- της Ορθοδοξίας δεν απελευθερώνει τους ανθρώπους από τα πάθη και τις αδυναμίες τους , αλλά αντίθετα τρέφεται και συντηρείται από τα στερεότυπα που αφορούν στην αδυναμία του ανθρώπου και αναπαράγονται διαμέσου των λόγων του με έρεισμα την προσωρινότητα και φθαρτότητα της φύσης του . Και ιδιοποιούμενος στη συνέχεια τα συναισθήματα φόβου και ενοχής που απορρέουν από την πεποίθηση αυτή , εμφανίζεται ως πανάκεια και μόνη οδός προς τη σωτηρία της ψυχής , που συνίσταται σ' ένα συγκεκριμένο τρόπο αντίληψης , σκέψης και καθημερινής πρακτικής που ταυτόχρονα απωθεί , περιθωριοποιεί και αποκλείει οποιονδήποτε άλλο τρόπο ζωής ως ενδεχόμενο στη ζωή του ανθρώπου . Η αγάπη που εκδηλώνουν - ή μαθαίνουν να εκδηλώνουν - οι άνθρωποι προς το Θεό τους - πηγή της απόλυτης ευτυχίας ή δυστυχίας τους - από τη νεαρή τους κιόλας ηλικία , δεν είναι αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης αλλά απόρροια φόβου και ενοχών σε συνθήκες απόλυτης εξάρτησης και υποταγής που συνιστά η σχέση του ανθρώπου με τον Δημιουργό του , η οποία στην περίπτωση που εξετάζουμε παρεμποδίζει την ισόρροπη ανάπτυξη όλων των

⁵¹⁵ Βασίλειος Μπετσάκος , Τα πάθη της φύσης και του προσώπου στον Αριστοτέλη και τον Μάξιμο Ομολογητή , στο *Σύναξη* – Τριμηνιαία έκδοση σπουδής στην Ορθοδοξία , *Παιδείας Παιδέματα* , Ιανουάριος-Μάρτιος 2005 , τεύχ. 93 , σελ. 16-30

ικανοτήτων και δυνατοτήτων των νεαρών μαθητών άρα και την εξέλιξή τους σε ελεύθερες και αυτόνομες προσωπικότητες .

II .Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Ο άνθρωπος κατά την Ορθόδοξη παράδοση , σε αντιδιαστολή πάντα με το Θεό , ως δημιουργήμα ενός υπερφυσικού όντος , τέλειου , απόλυτου και μεταφυσικού , αναδεικνύεται μόνιμα φύσει αδύναμος και κατώτερος του Δημιουργού του αλλά ανώτερος- στολίδι της Δημιουργίας - από τη Φύση που του προσφέρθηκε και θέλει να δαμάσει προς όφελός του , ενώ οποιοδήποτε έργο τέχνης και πράξη δημιουργίας , εξέλιξης και προόδου από μέρους του ανθρώπου εκλαμβάνεται ως προϊόν θεϊκής βούλησης⁵¹⁶ .

Μόνος τρόπος θέωσης του ανθρώπου είναι να ενδυθεί την πανοπλία του Θεού και μιμούμενος τη ζωή του Χριστού και των Αγίων να περιέλθει σε κατάσταση αγιότητας ειδάλλως θα παραμείνει έρμαιο της μανίας της φύσης και των εφήμερων παράδεισων που αυτός έχει εφεύρει , ασεβής , σκληρός , άπληστος και κακός . Και για να το επιτύχει αυτό πρέπει να ενταχθεί μέσω του βαπτίσματος στους κόλπους της Εκκλησίας ώστε να απαλλαγεί από το στίγμα του προπατορικού αμαρτήματος που βαραίνει τον ίδιο και τους απογόνους του και να μετέχει τακτικά του μυστηρίου της Θείας Κοινωνίας , του σώματος και του αίματος του Χριστού-της συμβολικής επανάληψης του θείου δράματος άρα και της ενοχής⁵¹⁷ που εγείρει το γεγονός της θυσίας και αποτελεί πηγή αναζωογόνησης της πίστης που συνέχει τις χριστιανικές κοινωνίες .

Η εξέγερση του ανθρώπου στο όνομα της ελευθερίας και της γνώσης (προπατορικό αμάρτημα)⁵¹⁸ τον έστρεψε συνειδητά από την αγαθότητα στην κακία , από την αιωνιότητα στη

⁵¹⁶ Αντώνης Παπαρίζος , *Θεός , Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση* , εκδ . Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα 2001 , σελ . 29-32

⁵¹⁷ Όπως παραπάνω , σελ .327

⁵¹⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 43

φθορά και το θάνατο που δε μόλυνε μόνον τον υπαίτιο άνθρωπο , αλλά αλλοίωσε και τη φύση των όντων εν γένει . Και ή ακολουθεί την οδό της μοναδικής Αλήθειας του Χριστού που οδηγεί στον Κτίστη και Δημιουργό του , στην αιώνια ζωή και σωτηρία της ψυχής του ή αφήνεται να πλανάται εγκλωβισμένος στους αδιέξοδους δρόμους που διαπλέκουν τα πάθη της φύσεως και της ψυχής του ως αποτέλεσμα της πτώσης του ⁵¹⁹ .

III . ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

A) ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΜΕ ΤΟ ΘΕΟ

Η σχέση του ανθρώπου με το Θεό οικοδομείται στη βάση της σχέσεως παιδιού και γονέα και είναι στην ουσία της , σχέση πλήρους υποταγής και εξάρτησης εφόρου ζωής , και εγείρει ενδοτικές στάσεις και συμπεριφορές από την πλευρά του πιστού-παιδιού προς το Δημιουργό-Πατέρα του αφού διαμέσου αυτού καθορίζει ο άνθρωπος τη σχέση του με τον εαυτό του και τον περιβάλλοντα κόσμο .

Έτσι ο άνθρωπος μονίμως υπόχρεος , απέναντι στο Θεό-Πατέρα και Δημιουργό του , για το δώρο της ζωής και τ' αγαθά που απολαμβάνει , οφείλει να τον υμνεί και να τον δοξάζει , να δηλώνει καθημερινά απόλυτη πίστη και αφοσίωση στο πρόσωπό του , να τηρεί επακριβώς τις εντολές του και κυρίως να μη θέτει σε δοκιμασία και αμφισβήτηση την τέλεια αγάπη του , αν θέλει να απαλλαγεί οριστικά από το στίγμα του προπατορικού αμαρτήματος και να κερδίσει την αιώνια ζωή .

⁵¹⁹ Βασίλειος Μπετσάκος , Τα πάθη της φύσης του και του προσώπου στον Αριστοτέλη και τον Μάξιμο Ομολογητή , στο Σύναξη -Τριμηνιαία έκδοση σπουδής στην ορθοδοξία - Παιδείας Παιδέματα , τεύχ . 93 , Ιανουάριος-Μάρτιος 2005

Αντίθετα ως αμαρτωλός , αιώνια ένοχος και καταδικασμένος στη συνείδησή του και συνεπώς δούλος⁵²⁰ , πρέπει να ταπεινώνεται μπροστά του και να παραδέχεται με συντριβή τα λάθη του , να ζητά διαρκώς συγχώρεση και τη βοήθεια τη δική του και όλων των Αγίων , ώστε να μην καταντήσει υποχείριο του διαβόλου και έρμαιο των παθών του (ψεύτης , κλέφτης ή και δολοφόνος ακόμα) .

Και ως δούλος του Θεού να ανανεώνει την πίστη του μετέχοντας ανελλιπώς στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας και να υπηρετεί τη μία και μοναδική αλήθεια του Χριστού και ως σπορέας του λόγου του να είναι έτοιμος , υπερασπιζόμενος αυτήν , να υποφέρει ύβρεις , ταπείνωση , εξευτελισμούς , μέχρι και θάνατο αν χρειαστεί , μιμούμενος το παράδειγμα της ζωής και της θυσίας του Ιησού Χριστού και των Αγίων .

Διαρκώς απολογούμενος ο άνθρωπος έναντι του Θεού , προβαίνει άκριτα σε συγκεκριμένες σκέψεις και πράξεις που του στερούν κάθε δυνατότητα αυτόνομης και ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του και ολοκλήρωσής του ως άνθρωπος .

B) ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΤΟΥ

Η σχέση του ανθρώπου με τον εαυτό του καθορίζεται από την αίσθηση της αδυναμίας και της προσωρινότητάς του σε σύγκριση πάντα με τον αιώνιο και πάνσοφο , ισχυρό και αθάνατο Δημιουργό του . Εναποθέτοντας ο άνθρωπος την ευτυχία και τη δυστυχία του στη βούληση του Θεού , υποβάλλει τον εαυτό του σε συνεχείς δοκιμασίες και στερήσεις προκειμένου να ξεριζώσει από μέσα του κάθε ίχνος κακίας , βλαβερές συνήθειες και πονηρές σκέψεις ώστε ν' απαλλαγεί από το προπατορικό αμάρτημα και να αποκτήσει εκ νέου την καθαρότητα της ψυχής και την αθωότητα της παιδικής του ηλικίας , απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη

⁵²⁰ Αντώνης Παπαρίζος , Θεός , Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση , εκδ . Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα 2001 , σελ 43, 44

του τελικού του σκοπού : τη σωτηρία της ψυχής του και (αν είναι δυνατόν) την εξίσωση⁵²¹ του με το Θεό .

Γι' αυτό μάχεται ως ξένο , αλλότριο και εχθρικό τον ίδιο του τον εαυτό , τις σκέψεις και τις επιθυμίες του . Βασανίζεται⁵²² και υποφέρει , αγωνίζεται διαρκώς να υπερβεί τις δυνάμεις του και να αναδειχθεί πραγματικά τέλειος στο πρότυπο ζωής του Χριστού και των Αγίων και οδηγείται σε ακρότητες : άλλοτε υιοθετεί αυταρχικές και δογματικές συμπεριφορές⁵²³ απέναντι σε κάθε είδους ετερότητα που φαντάζει ως απειλή , και άλλοτε θυσιάζεται -υποτάσσεται⁵²⁴ άνευ όρων σε κάποια μορφή εξουσίας που υπηρετεί παράλληλα με το ατομικό και το γενικό καλό , το όραμα δηλαδή μιας τέλειας κοινωνίας επί της γης , αντάξια της Ουράνιας .

Γι' αυτό και υπομένει αδιαμαρτύρητα τη μοίρα του - ως «άνωθεν» προκαθορισμένη – και θυσιάζεται για τους άλλους για να «λάβει⁵²⁵» και από το Θεό και από τους ανθρώπους , να διακριθεί και ν' αναδειχθεί πρώτος ανάμεσα σε ίσους , και με την αναγνώριση των αδελφών του και την εύνοια του Δημιουργού του , να «εξασφαλίσει» τη γαλήνη και τη δικαίωση στη Βασιλεία των Ουρανών .

Και δεν έχει άλλη επιλογή από το να φέρει το ασήκωτο φορτίο της συνεχούς αναζήτησης εκείνης της οδού , που οδηγεί μέσα από ατέλειωτες μάχες και νίκες ενάντια στα πάθη της ψυχής και του σώματος⁵²⁶ –ενάντια στον εαυτό του , σε συνάντηση και όχι ταύτιση , με τον Τριαδικό Θεό της Αγάπης .

⁵²¹ Όπως παραπάνω , σελ . 167

⁵²² Όπως παραπάνω , σελ . 73

⁵²³ Όπως παραπάνω , σελ . 36

⁵²⁴ Όπως παραπάνω , σελ . 134

⁵²⁵ Όπως παραπάνω , σελ . 242 υποσημείωση 15

⁵²⁶ Βασίλειος Μπειτσάκος , Τα πάθη της φύσης και του προσώπου στον Αριστοτέλη και τον Μάξιμο Ομολογητή , Σύναξη , Παιδείας Παιδέματα , Τριμηνιαία έκδοση σπουδής στην Ορθοδοξία , τεύχ 93 , Ιανουάριος-Μάρτιος 2005

Γ) ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ -- ΕΝΤΟΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Οι πιστοί ως γνήσια μέλη της χριστιανικής κοινότητας μέσω του μυστηρίου του Βαπτίσματος οδηγούνται διαμέσου του Λόγου του Θεού σε ένα συγκεκριμένο τρόπο σκέψης και πράξης με ιδεολογικό-νοηματικό , πολιτικό και οικονομικό περιεχόμενο⁵²⁷ που εκφράζει τις αρχές του χριστιανικού δόγματος , πυρήνας του οποίου αποτελεί η φράση «Αγαπάτε αλλήλους» που φορτίζει συναισθηματικά το περιεχόμενο όλων των σχέσεων των πιστών μεταξύ τους και καθιστά αυτές , σχέσεις πλήρους αγαπητικής ένωσης⁵²⁸ και ενότητας κατά το πρότυπο των πρωτοχριστιανικών κοινοτήτων – εκκλησιών .

Όλοι οι πιστοί , ως αδέρφια του Χριστού και παιδιά του Ουράνιου Πατέρα τους , μετέχοντες στην κοινωνία του σώματος και αίματος του Χριστού , ανεξάρτητα σε ποια φυλή ή εθνότητα κι αν ανήκουν , είναι ίσοι μεταξύ τους , συμπολίτες των αγίων , ένα σώμα - μια ψυχή και - πρέπει να - υπακούουν στην εντολή – νόμο που απορρέει από αυτήν την κοινωνία : την αγάπη . Πρέπει να - αγαπούν ο ένας τον άλλον με την τέλεια αγάπη του Τριαδικού Θεού , της δίχως όρια αγάπης που φτάνει στην προσφορά –θυσία του εαυτού για τους αδελφούς και εξασφαλίζει στους πιστούς τη σωτηρία της ψυχής τους . Πρέπει να - αγαπούν ακόμα και τους εχθρούς τους , να συγχωρούν τα λάθη των αδελφών τους και να βοηθούν κρυφά , όσους έχουν ανάγκη , γιατί δεν προέχει το όφελος ή το κέρδος κάποιου ή κάποιων αλλά το γενικό καλό της κοινότητας και ιδιαίτερα των μελών που πλήττονται και υποφέρουν από κάθε είδους κοινωνική αδικία και φυσική συμφορά . Γι' αυτό και ως συγγενείς εξ αίματος , εφόσον κοινωνούν το σώμα και το αίμα του Κυρίου και Σωτήρα τους⁵²⁹ , και αδέρφια της ίδιας οικογένειας , δε (πρέπει να) βλάπτουν ο ένας τον άλλον –όχι όμως από αγάπη αλλά από

⁵²⁷ Αντώνης Παπαρίζος , *Θεός , Θρησκεία και Θρησκευτική Συνείδηση* , εκδ. Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα 2001 , σελ . 246

⁵²⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 330-332

⁵²⁹ Όπως παραπάνω , σελ . 328

φόβο , το δεύτερο συναίσθημα υπερισχύει και αποκλείει το πρώτο - γιατί την ίδια αδικία θα υποστούν κι αυτοί αργότερα -και μοιράζονται ό,τι έχουν γιατί τίποτα δεν είναι δικό τους –δεν ανήκει σ’ αυτούς αλλά στο Θεό .

Πρέπει να - εργάζονται με τιμότητα και να φροντίζουν την υπόλοιπη δημιουργία με αρετή , δικαιοσύνη και επιμονή σύμφωνα πάντα με τους «κανόνες» της Ορθοδοξίας . Τη ζωή τους – πρέπει να - διέπουν η αμοιβαία εμπιστοσύνη , η ειλικρίνεια και η συμπόνοια , φιλία και η αλληλεγγύη , η καλοσύνη και η ευγένεια καθώς και η διάθεση προσφοράς , φιλανθρωπίας και διακονίας ως καθημερινής πρακτικής απέναντι σε όλους τους αδελφούς τους ιδιαίτερα στους ασθενέστερους .

Πηγή δύναμης και πίστης στο δύσκολο έργο τους αποτελεί το ιερό σύμβολο όλων των χριστιανών , ο Σταυρός μέσω του οποίου βιώνεται ο Σωτήρας άμεσα , και ως φυλαχτό και προστασία , είναι ο τόπος που το μαγικό στοιχείο σμίγει με το θρησκευτικό , αναμειγνύονται και το ένα διαποτίζει το άλλο⁵³⁰ .

Ο πλούτος για τους χριστιανούς είναι τα αγνά και ανιδιοτελή συναισθήματά τους και η καθαρότητα της συνείδησής τους . Γι ’ αυτό - πρέπει να - «επαγρυπνούν» και «ελέγχουν» σα γνήσιοι συνεχιστές του έργου του Θεού επί της γης και - πρέπει να -καταγγέλλουν , τυχόν παρανομίες και παρεκτροπές από την πλευρά των πιστών που δεν εφαρμόζουν πιστά τις εντολές του Θεού και να πολεμούν όλους τους αιρετικούς , ψευτομεσσίες και ψευδοπροφήτες , που απειλούν την ενότητα της Εκκλησίας . Όσοι δεν τηρούν επακριβώς τις εντολές του Θεού , προκαλούν την οργή όχι μόνον αυτού αλλά και των πιστών , στη συνείδηση των οποίων καταγράφονται ως «κακοί χριστιανοί» και αντιμετωπίζονται με δυσμένεια προκαλώντας στους ίδιους συναισθήματα ενοχής που τρέφουν κάθε μορφή απόλυτης εξουσίας . Γεγονός που αποδεικνύει ότι οι σχέσεις αγάπης , ελευθερίας , ανοχής και συνεχούς προσφοράς , που στηρίζουν και τρέφουν την ορθόδοξη ιδεολογία , είναι στην ουσία τους μορφές καθημερινής

⁵³⁰ Διονυσίου Γ. Δακούρα , *Θρησκεία και Μαγεία - από θρησκευολογική άποψη* , Αθήνα 1996 , σελ . 23-24

εξουσίας και κυριαρχίας⁵³¹ μεταξύ των πιστών σε όλα τα επίπεδα . Παρά τη συμμετοχή στη ζωή της Εκκλησίας - ως βασικό κριτήριο πίστης και αγάπης προς τον Κύριο - που σημαίνει τακτική συμμετοχή των πιστών στα μυστήρια αυτής και ιδιαίτερα της Θείας Κοινωνίας και της αγάπης που απορρέει απ' αυτήν , τίποτε δεν εγγυάται τη σωτηρία της ψυχής των πιστών και την αιώνια βασιλεία , εφόσον οι χριστιανικές κοινωνίες πλήρους αγάπης και της δίχως όρια προσφοράς και θυσίας , εξακολουθούν ακόμα και σήμερα σε επίπεδο εξουσίας και παραγωγής και κατανομής αγαθών να είναι κοινωνίες ισχυρής εκμετάλλευσης⁵³² , αρνητικών διακρίσεων και προκατάληψης απέναντι σε κάθε είδους διαφορετικότητα που εκδηλώνεται , εντός και εκτός εκκλησιαστικής κοινότητας .

Δ) ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ - ΕΚΤΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Όσοι δεν ανήκουν στους κόλπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας είναι ανήθικοι , υποκριτές και αδιαμφισβήτητοι εχθροί των χριστιανών . Ως τέτοιοι δεν αξίζουν ανοχής και συγχώρεσης και γι' αυτό πρέπει να απομονώνονται , να κόβονται σαν τις κληματόβεργες που δε δίνουν καρπό , «μέχρι να βρουν το φως τους» , να παραδεχτούν ότι το φως το αληθινό είναι αυτό που ενσαρκώνει η μια και μοναδική αλήθεια , του Τριαδικού Θεού της Ορθοδοξίας . Οποιοσδήποτε τρόπος ζωής που δε συμβαδίζει με τον τρόπο σκέψης και πράξης των χριστιανών , χαρακτηρίζεται από την Ορθόδοξη Εκκλησία δογματικά διαβολικός , αποσιωπάται και αποκρύπτεται , ως βλαβερός για τη σωματική και ψυχική υγεία των πιστών με απώτερο σκοπό : τη διαίωνιση μιας κοινωνίας (στην προκειμένη περίπτωση της ελληνικής) συντηρητικής και κλειστής – μη ανεχτικής - απέναντι σε κάθε είδους διαφορετικότητα , στους κόλπους της οποίας οποιαδήποτε μορφή αυτής , προσλαμβάνεται πάντοτε ως πραγματική

⁵³¹ Αντώνης Παπαρίζος , *Θεός , Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση* , εκδ . Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα , σελ . 333

⁵³² Όπως παραπάνω , σελ . 335 και υποσημ . 93 της σελ . 335 και 336

απειλή και θέτει στο περιθώριο άτομα και κοινωνικές ομάδες χαρακτηρίζοντάς τες εχθρικές και επικίνδυνες για την ενότητα των πιστών . Οι τελευταίοι , βάσει του στερεότυπου διαφορετικός = ξένος =εχθρός⁵³³ , ταυτίζονται με τους ομοίους τους , και εμμένοντας σταθερά στην πίστη τους ενισχύουν την εσωτερική τους συνοχή ως ομάδα υιοθετώντας εχθρικές συμπεριφορές απέναντι σε οτιδήποτε διαφορετικό ή ξένο και αλλότριο που εκλαμβάνεται ως απειλή για την ενότητα της ομάδας⁵³⁴ .

Το Θρησκευτικά Άλλο συμπεριλαμβάνει όλους , όσοι δε δοξάζουν τον Ένα και Μοναδικό , Αληθινό και Τριαδικό Θεό της Ορθοδοξίας , όχι γιατί τον απορρίπτουν , αλλά επειδή δεν τον έχουν γνωρίσει ακόμα ενώ τον καρτερούν . Και ως δύναμι μέλη της ορθόδοξης εκκλησιαστικής κοινότητας τυγχάνουν από την επίσημη Εκκλησία πλήρους ανοχής - όχι αποδοχής - που αντλούν από τη βεβαιότητα της πρότασης : «Όλες οι φυλές κάποτε θα δοξάζουν τον αληθινό Θεό και τον Υιό Του»

IV. ΤΑΥΤΙΣΗ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ / ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Κάθε φορά που «απειλείται» η θρησκευτική ταυτότητα των Ελλήνων «απειλείται» άμεσα και η συνοχή και ενότητα αυτών ως έθνος , απόδειξη του ότι στην (ιστορική) συνείδηση των Ελλήνων , η θρησκευτική και εθνική τους υπόσταση ταυτίζονται⁵³⁵ . Ιδεολόγημα που θέλει έως σήμερα , την Ορθοδοξία τον σημαντικότερο παράγοντα διατήρησης της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας των Ελλήνων και περιούσιο λαό της Ορθοδοξίας , και ως αυταπόδεικτη αλήθεια , καλλιεργείται έντονα μέσω των βιβλίων των θρησκευτικών αλλά και της ιστορίας στην α/θμια τουλάχιστον εκπαίδευση και δείχνει την προσκόλληση της Ορθόδοξης Εκκλησιαστικής Παράδοσης στη Βυζαντινή εποχή και την περίοδο της

⁵³³ Όπως παραπάνω , σελ . 329-321

⁵³⁴ Όπως παραπάνω , σελ . 320-321

⁵³⁵ Π. Δημητρόπουλος , *Κράτος και Εκκλησία : Μια δύσκολη σχέση* , εκδ . Κριτική , Αθήνα 2001 , σελ . 17 , 50

μακραίωνης δουλείας σε βάρβαρο δυνάστη βάζοντας στο περιθώριο μη ορθόδοξες ιστορικές περιόδους⁵³⁶ του Ελληνισμού με σημαντικά επιτεύγματα πολιτισμού .

Η ταύτιση Ορθοδοξίας-Ελληνισμού και Εκκλησίας-Κράτους κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αποδεικνύει την ελληνικότητα του Βυζαντίου και την αδιάσπαστη ιστορική συνέχεια του έθνους καθώς ο Ελληνισμός⁵³⁷ από κοινού με το Χριστιανισμό αποτέλεσαν τους ισχυρότερους συνθετικούς παράγοντες του Ανατολικού κόσμου και της οργάνωσης αυτού σε θεοκρατικό κράτος της Ορθόδοξης Ανατολικής Αυτοκρατορίας . Τα χίλια χρόνια ζωής της Αυτοκρατορίας ευοδώθηκαν με τη χάρη και τη βοήθεια του Θεού που κάθε φορά λειτουργούσε - λειτουργεί ως ασπίδα προστασίας που αναχαίτιζε - αναχαίτιζει τους εχθρούς της Αυτοκρατορίας - του έθνους

Στα χρόνια κυρίως της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ο υπόδουλος Ελληνισμός ενισχύει τη συνείδηση της ενότητάς του μέσω του Χριστιανισμού που τον διαφοροποιεί από το βάρβαρο και άπιστο δυνάστη του - χαρακτηριστικό παράδειγμα η θυσία των Νεομαρτύρων - του οποίου η μανία καταστροφής αποδεικνύεται μακροπρόθεσμα «μεγαλειώδης» και σύμφυτη του πολιτισμού του . Στην εικόνα του Χριστού , τα πάθη και την Ανάσταση του , ο υπόδουλος Ελληνισμός⁵³⁸ βρίσκει τον κύριο εκφραστή του δικού του δράματος , ταυτίζεται μ' εκείνον και διεκδικεί την ελευθερία του , επαναστατώντας ενάντια σ' έναν ανώτερο αριθμητικά και στρατιωτικά εχθρό . Ο στρατηγός Μακρυγιάννης , ήρωας και επαναστάτης , δηλώνει ότι αντλεί δύναμη από την αγάπη του προς την πατρίδα και την πίστη του στην Εκκλησία ενώ ο Κοσμάς ο Αιτωλός διαβεβαιώνει τους Έλληνες , ότι αν μείνουν πιστοί στο Θεό , δε θ' αργήσουν να ελευθερωθούν και ιδρύει σχολεία για να τονώσει το εθνικό φρόνημα των Ελλήνων . Ο Σταυρός που σωρεύει όλες τις υπερφυσικές ιδιότητες-δυνάμεις του μοναδικού

⁵³⁶ Μιχ . Σπαθόπουλου , «Η συνταγματική κατοχύρωση της Θρησκευτικής Ελευθερίας και οι σχέσεις Πολιτείας - Εκκλησίας» στο *Καθ' Οδόν* , τεύχ . 15 , εκδ . Παρατηρητής , Μάιος 1999 , σελ . 41-53

⁵³⁷ Α . Παπαρίζος , Οι κυρίαρχες αντιλήψεις για τον άνθρωπο στον Ελληνισμό και το Χριστιανισμό , στο *Αρχαιολογία* , Αθήνα , τεύχ . 37 , Δεκέμβριος 1990 , σελ . 65-70 στα Κείμενα Φακέλου για το μάθημα επιλογής εαρινού εξαμήνου : *Κοινωνιολογία της Θρησκείας II - Κράτος και Εκκλησία στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία* , με διδασκοντα τον κ . Παπαρίζο Αντώνη .

⁵³⁸ Όπως παραπάνω , σελ .65-70

Θεού στην ιστορία που θυσιάζεται και προσφέρεται χωρίς ανταπόδοση⁵³⁹ για τη σωτηρία της ψυχής των αμαρτωλών ανθρώπων, γίνεται ο σύμμαχος των χριστιανών σε κάθε αγώνα τους εναντίον των ειδωλολατρών και των απίστων που κρίνεται φύσει δίκαιος .

Χάρη στα μοναστήρια και τις βιβλιοθήκες τους η Εκκλησία και συγκεκριμένα ο κατώτερος κλήρος , όχι μόνον πρόσφερε καταφύγιο σε κατατρεγμένους , φτωχούς και πεινασμένους , αλλά αποδείχτηκε και ο θεματοφύλακας της πίστης , της γλώσσας και της λαϊκής παράδοσης , των ηθών και εθίμων που διατήρησαν κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης δουλείας , ακέραιη τη συνοχή και ενότητα του έθνους και τη θρησκευτική ταυτότητα του Έλληνα που σύμφωνα με τους λόγους της Ορθοδοξίας , αν όχι υπερίσχυσε , ταυτίστηκε με την εθνική του ταυτότητα .

Μετά την απελευθέρωση του έθνους και την αναγνώριση του αυτοκέφαλου , η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος και θρησκεία δε συνιστά πλέον στοιχείο διαφοροποίησης ανάμεσα σε κατακτητές και κατακτημένους⁵⁴⁰ . Ως Εθνική όμως Εκκλησία και δημόσια αρχή σ' ένα Κράτος με προβλήματα επιβίωσης και αλυτρωτικά όνειρα που καθόριζαν σε μεγάλο βαθμό την πολιτική του , αν και υποταγμένη σ' αυτό , άρχισε σταδιακά να συμπεριφέρεται ως εξουσία και να «πολιτικοποιείται» με σκοπό την εξυπηρέτηση των στόχων της κρατικής πολιτικής και ως θεματοφύλακας της πίστης και των ιδεωδών που συνέχουν το έθνος⁵⁴¹ , συμπεριλαμβανομένου και του ελληνισμού της διασποράς . Έκτοτε η μία εξουσία νομιμοποιεί την άλλη , ως έχουσες κοινό στόχο την ευτυχία , συλλογική και ατομική, των πιστών που είναι και ταυτόχρονα και πολίτες του κράτους , δεδομένου ότι η Εκκλησία σε περιόδους μη οργανωμένου συστήματος κοινωνική πρόνοιας εκ μέρους του κράτους , ή λόγω ανυπαρξίας αυτού , ασκούσε φιλανθρωπικό – πολιτικό έργο . Παράδειγμα σοφής διακυβέρνησης με τη συμπαράσταση και τη χάρη του Θεού , αποτελεί ο βασιλιάς Δαβίδ και οι ικανοί σύμβουλοί του στο πρότυπο της οργάνωσης της Ουράνιας Πολιτείας . Ο Θεός με αντιπροσώπους του τους

⁵³⁹ Αντόνης Παπαρίζος , *Θεός , Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση* , εκδ . Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα 2001 , σελ . 330 και υποσημ . 5 της σελ . 331

⁵⁴⁰ Π . Δημητρόπουλος , *Κράτος και Εκκλησία : Μια δύσκολη σχέση* , εκδ . Κριτική , Αθήνα 2001 , σελ . 65

⁵⁴¹ Όπως παραπάνω , σελ . 64 - 65

προφήτες και τους αγγέλους προετοιμάζει τους ανθρώπους για τον ερχομό του Υιού του και Σωτήρα της ψυχής τους και τους προστατεύει από κάθε τι κακό ή πονηρό . Ο Δαβίδ με τους συμβούλους του και τη χάρη πάντα του Θεού οδηγεί το λαό του στην πρόοδο και τη δόξα .

Σημείο νομιμοποίησης και διαπλοκής Εκκλησίας και Πολιτείας αποτελεί η ιδεολογική αναπαραγωγή της Ορθοδοξίας μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος , ως επικρατούσας θρησκείας ή θρησκείας της πλειοψηφίας των Ελλήνων (άρθρα 16/1985 , 3 Σ) . Η Εκκλησία στηρίζει το έργο των δασκάλων και το Κράτος , μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος και συγκεκριμένα μέσω του μαθήματος της Χ.Ο.Α , διαμορφώνει τη θρησκευτική ταυτότητα των ανήλικων μαθητών προς ένα συγκεκριμένο δόγμα , ιδιοποιούμενη⁵⁴² τη φιλικά προσκείμενη στάση αυτών προς τους φορείς πολιτικής εξουσίας που ασυνείδητα οι μαθητές ως την ηλικία των έντεκα χρόνων ταυτίζουν με τη θρησκευτική εξουσία . Κάθε απόπειρα διαχωρισμού των δύο στο μέλλον , δεν είναι ικανή ν' αποβάλλει συμπεράσματα και συνήθειες που αποκτούνται κατά την παιδική ηλικία και παίζουν καθοριστικό ρόλο στην πορεία ενηλικίωσης κάθε ατόμου⁵⁴³ .

Συγκεκριμένα το εν λόγω μάθημα διδάσκει στους μαθητές ότι ο αληθινός Θεός είναι Ένας , κι αυτός είναι ο Τριαδικός Θεός της Ορθοδοξίας , η μία και μοναδική πίστη – η κατ' εξοχήν θρησκεία - η μόνη οδός που οδηγεί στην αλήθεια και τη σωτηρία της ψυχής τους . Γι' αυτό και πρέπει να τηρούν τις πιστά τις εντολές του προκειμένου να κατακτήσουν τη μοναδική αλήθεια που θα τους οδηγήσει αναμφισβήτητα στην ευτυχία σε προσωπικό επίπεδο , και παράλληλα να υπακούουν και στους νόμους που θεσπίζει η Πολιτεία και εγγυώνται την ευημερία και πρόοδο της ευρύτερης κοινωνίας της οποίας είναι μέλη . Στη συνείδηση των μαθητών συλλογικό και ατομικό «συμφέρον» ταυτίζονται και υπηρετούνται μέσω των δυο αυτών εξουσιών για τις οποίες τρέφει φιλικά αισθήματα , απαραίτητη προϋπόθεση για την αναπαραγωγή και εδραίωση του εκάστοτε κοινωνικού συστήματος στο μέλλον .

⁵⁴² Πανταζή Τερλεξή , *Πολιτική κοινωνικοποίηση – Η Γένεση του πολιτικού ανθρώπου* , εκδ . Gutenberg , Αθήνα 1975 , σελ . 59-60

⁵⁴³ Όπως παραπάνω , σελ . 61

Το σχολείο εισάγει τους εκπαιδευόμενους στις αρχές του χριστιανικού δόγματος , στα διδάγματα των Πατέρων της Εκκλησίας , στα μυστήρια της χριστιανοσύνης και αποσκοπεί μέσω της μετάδοσης στερεοτύπων που αφορούν στις έννοιες Θεός (παράδεισος – κόλαση , αρετή – αμαρτία) , άνθρωπος , φύση , «άλλου» , να μυήσει τους μαθητές σ' ένα συγκεκριμένο τρόπο σκέψης και πράξης – συμπεριφοράς σε όλα τα πεδία της δράσης τους . Σ' ένα τρόπο ζωής⁵⁴⁴ που πραγματώνεται με κέντρο το ναό και ακτίνα την πορεία στην καθημερινότητα .

«Το σχολείο ποτίζει την ψυχή και ανοίγει εκκλησίες και μοναστήρια» , πρόταση που αποδεικνύει ότι απώτερος στόχος του μαθήματος της Χ.Ο.Α είναι να κυριαρχήσει στα συναισθήματα των παιδιών καλλιεργώντας την αίσθηση της αδυναμίας της ανθρώπινης φύσης τους κατά τη χριστιανική διδασκαλία , ώστε να θεωρήσουν από τούδε και στο εξής απαραίτητη την παρουσία του Θεού σε κάθε τους βήμα – σκέψη και πράξη . Η εξουσία που ασκούν οι λόγοι της Ορθοδοξίας βασίζεται στο ότι ο άνθρωπος είναι φύσει επιρρεπής στο κακό και την αμαρτία , και σαν τέτοιος , έχει ανάγκη για να απαλλαγεί από τον κακό του εαυτού και να αποδειχθεί χρήσιμος στον εαυτό του και τους άλλους άρα και στη σύνολη κοινωνία , δια της μεσολάβησης του θείου , στους κόλπους της Εκκλησίας . Μιας ετερόνομης στην ουσία ηθικής , που αντίκειται στο γενικό σκοπό της παιδείας περί υπεύθυνων και ελεύθερων πολιτών , και βασίζεται στο συναίσθημα κυρίως της ενοχής , εξ' ου και ο όρκος των μαρτύρων στο Ευαγγέλιο πριν την κατάθεσή τους στις αίθουσες των δικαστηρίων , από τα διδάγματα της οποίας δύσκολα απαλλάσσεται κανείς στην ενήλικη ζωή του . Και ενώ καλλιεργείται σ' αυτόν η ψευδαίσθηση ότι έτσι θα κατορθώσει να τελειοποιηθεί-να θεωθεί , στην ουσία όσο περισσότερο πιστεύει στο ενδεχόμενο αυτό της ολοκλήρωσής του τόσο περισσότερο παραμένει εξαρτημένος και υποταγμένος απέναντι σε οποιαδήποτε μορφή εξουσίας επαγγέλλεται την ευτυχία του .

⁵⁴⁴ Άγγελος Βαλλιαντός , Ιχνογραφήματα για το μάθημα των Θρησκευτικών , στο Σύναξη-Παιδείας Παιδέματα , Τριμηνιαία Έκδοση Σπουδής στην Ορθοδοξία , Ιανουάριος – Μάρτιος , σελ 32

V . Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ – ΑΓΙΑΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ : Ο ΚΥΡΙΟΣ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Η Εκκλησία όπως και η οικογένεια οδηγεί τα πρώτα βήματα του παιδιού στην πίστη . Είναι η κιβωτός και η μάννα που μαζεύει τα παιδιά της όταν αυτά σφάλουν και συγχωρεί τα λάθη τους για «να μην πνιγούν» από τις αμαρτίες τους . Είναι το καταφύγιο των πιστών όταν αυτοί απομακρύνονται από το δρόμο του Χριστού και αυτή που δίνει νόημα στη ζωή των ανθρώπων . Είναι η «Μεγάλη Οικογένεια» όλων , όσοι ομολογούν ένα βάπτισμα και μία πίστη και αποκτούν δεσμούς αίματος με την τακτική συμμετοχή τους στο μυστήριο της Θείας Κοινωνίας και όπως κάθε οικογένεια , μοιράζονται μεταξύ τους ό,τι έχουν και δηλώνουν απόλυτη υποταγή στο θέλημα του Θεού μιμούμενοι το παράδειγμα του Σωτήρα τους και Υιού του Θεού , ο οποίος υποτάσσεται πλήρως στη μοίρα που έχει ορίσει ο Θεός γι' αυτόν αλλά και ταυτόχρονα σέβεται και υπακούει στις εντολές και των επίγειων γονιών του . Ο παραλληλισμός της Εκκλησίας με την Οικογένεια καθιστά το ναό τόπο οικείο και χώρο συνάντησης ανθρώπων που ανήκουν στην ίδια ενορία , των οποίων η παρουσία και η συμμετοχή στα μυστήρια και τις επετείους , καθιστά τους βίους των Αγίων και του Χριστού πραγματικότητα βιώσιμη και διαχρονική⁵⁴⁵ .

Η παραδοσιακή και ευρεία στη μορφή της οικογένεια αποτελεί την εν Χριστώ αγαπητική συνύπαρξη που στηρίζεται στην αγάπη και το σεβασμό , την αλληλοκατανόηση και την ομοψυχία απέναντι στις δυσκολίες κατά το πρότυπο της εκκλησιαστικής κοινότητας και εξιδανικεύεται . Αποτελεί τον ένα και μοναδικό και αδιαμφισβήτητο προορισμό του ανθρώπου , μέσω⁵⁴⁶ του οποίου αποκτά νόημα και εξηγείται ολόκληρη η ζωή του και μάλιστα σε όλες τις καθημερινές της εκφάνσεις γι' αυτό και η Αγία Τριάδα νομιμοποιεί την οικογένεια

⁵⁴⁵ Άγγελος Βαλλιαντάς , Ιχνογραφήματα για το μάθημα των Θρησκευτικών , στο Σέναζη , Παιδείας - Παιδεία , Τριμηνιαία Έκδοση Σπουδής στην Ορθοδοξία , Ιανουάριος – Μάρτιος , σελ 33

⁵⁴⁶ Αντώνης Παπαρίζος , Θεός , Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση , εκδ . Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα 2001 , σελ . 240-241

-- το γάμο ανάγοντάς την σε μυστήριο και νόμιμο τρόπο ζωής⁵⁴⁷, σε θεσμό και μήτρα των χριστιανών και τόπο αναπαραγωγής της παραδοσιακής ελληνικής κοινωνίας .

Γι' αυτό και ο Θεός ευλογεί την οικογένεια και την ανταμείβει με το δώρο της ζωής : την απόκτηση απογόνων μέσω των οποίων οι γεννήτορες⁵⁴⁸ αποκτούν την δυνατότητα ακόμα και μετά το θάνατό τους να παρεμβαίνουν δυναμικά στο περιβάλλον τους , υπερβαίνοντας την προσωρινότητα της φθαρτής τους φύσης που συνιστά στην ουσία νίκη αυτών κατά του θανάτου .

Κι όπως η Εκκλησία , παρά τους διωγμούς που υπέστη , κατόρθωσε στην πορεία των αιώνων χάρη στην αγάπη και την αυτοθυσία των πιστών να διατηρηθεί και ν' ασκήσει το αποστολικό της έργο , έτσι και κάθε άνθρωπος οφείλει να δημιουργεί τη δική του οικογένεια στο πρότυπο της οικογένειας της Ναζαρέτ και ν' αγωνίζεται «πάση θυσία» και από κοινού με τα μέλη της , υιοθετώντας διακριτούς ρόλους και συμπεριφορές , για τη διατήρηση και την επιβίωσή της - τυχόν διάλυση του θεσμού θεωρείται αποκλειστικά ευθύνη του ζεύγους . Η οικογένεια μέσω της Ορθόδοξης Παράδοσης καθίσταται αυτόματα , υπόθεση ιερή και ευλογημένη από το Θεό ως αδιαμφισβήτητο τρόπο ζωής και πεδίο ολοκλήρωσής του ανθρώπου .

⁵⁴⁷ Όπως παραπάνω , σελ . 240-241

⁵⁴⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 375-376

3 . ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

α) ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ :

Ήδη από την ανάλυσή μας διαπιστώνουμε ότι η βασική παραδοχή της παρούσας έρευνας και οι υποθέσεις που τέθηκαν ως απόρροια αυτής , επαληθεύονται :

- Στόχος του μαθήματος της Χ.Ο.Α στην α΄/θμια εκπαίδευση αποδεικνύεται η μύηση των ανήλικων μαθητών στις αρχές και τους κανόνες του χριστιανικού δόγματος μέσω της διάδοσης στερεοτύπων που αφορούν στις έννοιες Θεός και άνθρωπος . Η χρήση μύθων και ποιημάτων των οποίων το λυρικό και επαναλαμβανόμενο , αδιαμφισβήτητο και ακραίο σε μηνύματα περιεχόμενο οικειοποιείται - ιδιοποιείται τα συναισθήματα των ανήλικων μαθητών και εγείρει συγκεκριμένες στάσεις , «διδάσκει» συμπεριφορές και παγιώνει καθημερινές πρακτικές όσον αφορά στις σχέσεις του ανθρώπου με το Θεό , τον εαυτό του και τους άλλους εντός και εκτός ορθόδοξης εκκλησιαστικής κοινότητας .
- Η αντίληψη του Θεού και του εαυτού που προσλαμβάνουν οι μαθητές , καλλιεργείται και εδραιώνεται αφενός μεν στη βάση του σχήματος «εξουσία – υποταγή» που παραπέμπει στα αντίστοιχα : «πατέρας-παιδιά» , «Θεός-άνθρωπος/Δημιουργός-δημιούργημα» , «ανώτερος-κατώτερος» , και αφετέρου στη φιλικά προσκείμενη στάση και διάθεση των παιδιών απέναντι στους θεσμούς και ειδικότερα στο θεσμό της Εκκλησίας και του Κράτους , θεσμοί οι οποίοι στη συνείδηση αυτών ταυτίζονται ως προς το κοινό τους στόχο : την ευτυχία των ανθρώπων σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο .
- Όπως ο άνθρωπος έχει ανάγκη τη διαμεσολάβηση του Θείου για να γίνει σωστός , καλός και δίκαιος , εξαλείφοντας τις αδυναμίες και τα πάθη του στην πορεία του προς

τον ένα και μοναδικό Θεό της αλήθειας ώστε να σώσει την ψυχή του και να κερδίσει την αιώνια ζωή και δικαίωση στη Βασιλεία των Ουρανών , έτσι έχει και την ανάγκη των θεσμών - το Κράτος , για να καταστεί σωστός και δίκαιος πολίτης συντασσόμενος πλήρως προς τους νόμους που θεσπίζει , οι οποίοι με τη σειρά τους στοχεύουν στον έλεγχο της εξωτερικής συμπεριφοράς - συμπεριφορών των ανθρώπων χαρακτηρίζοντας αυτές ως φυσιολογικές ή αποκλίνουσες . Προέχει η κοινωνικοποίηση και ένταξη του ανθρώπου στην ευρύτερη κοινωνία προς όφελος της αναπαραγωγής , διατήρησης και συνοχής του εκάστοτε κοινωνικού συστήματος ενώ η ανάπτυξη ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών σε συνθήκες ελευθερίας της βούλησης τίθεται σε δεύτερη μοίρα . Αρωγός της πρώτης αποτελεί το ιδεολόγημα που θέλει τους Έλληνες περιούσιο λαό της Ορθοδοξίας και αυτήν αναπόσπαστο στοιχείο της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων , το οποίο καλλιεργείται μέσω των κοινωνικών μαθημάτων της ιστορίας και των θρησκευτικών και διαμορφώνει συνειδήσεις και άτομα εθνοκεντρικά και υπόδουλα στην ηθική και τους νόμους της Ορθόδοξης Εκκλησίας .

- Η ηθική της Ορθοδοξίας , μέσω της παιδείας , αποκοιμίζει και μαγεύει τα υποκείμενα –ανήλικους μαθητές στ’ όνομα ενός , μοναδικού και αληθινού Θεού που ορίζει τη ζωή τους , την ευτυχία και τη δυστυχία τους . Έτσι αποδέχονται και υιοθετούν άκριτα ένα συγκεκριμένο τρόπο σκέψης , αντίληψης και καθημερινής πρακτικής στις σχέσεις τους με τον εαυτό τους και τους «άλλους» σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δράσης , που υπόσχεται μέσα από τους λόγους της Ορθοδοξίας - τα «πρέπει» και τα «μη» , τη διαρκή αναπαραγωγή «ευτυχισμένων» ανθρώπων και «ιδανικών» κοινωνιών στο παράδειγμα των πρώτων χριστιανικών κοινωνιών αγάπης και αλληλεγγύης , ο οποίος μετουσιώνεται σε ευλογημένο από τον Τριαδικό Θεό , θεσμό της Οικογένειας ως μοναδικό προορισμό του ανθρώπου . Τα άτομα – οι μαθητές διδάσκονται ασυνείδητα πως κάθε επιθυμία αμφισβήτησης ή κριτικής θεώρησης και στάσης και

διαφοροποίησης από τους λόγους της ορθοδοξίας είναι αντίστοιχα αμαρτία και πράξη καταδικασμένη σε αποτυχία . Τα άτομα – μαθητές καθίστανται στο εξής υποκείμενα αδύναμα , δογματικά και μη ανεχτικά απέναντι σε κάθε νέα μορφή υποκειμενικότητας που δεν προσομοιάζει στην ομοιογένεια της δικής τους ταυτότητας .

- Κάθε τρόπος σκέψης , αντίληψης και πράξης που δεν απορρέει από την προσδοκία-ομαδική φαντασίωση της αιώνιας ζωής και αθανασίας που προσφέρει η Ορθόδοξη Εκκλησία και ο Θεός της , ως θεσμός ο οποίος δεν τίθεται ποτέ υπό αμφισβήτηση , αλλά αντίθετα ενισχύεται από τους παραδοσιακούς ρόλους , έννοιες και ιεραρχίες , οδηγείται αυτόματα σε περιθωριοποίηση και αποκλεισμό , ή αποκρύπτεται και αποσιωπάται ως πραγματική απειλή για την ταυτότητα της συγκεκριμένης ομάδας .
- Τα φαινόμενα της διάκρισης αλλά και του διαχωρισμού , εμφανίζονται πρωτίστως – καλοί και κακοί χριστιανοί - εντός της ορθόδοξης εκκλησιαστικής κοινότητας και αφορούν εκείνους οι οποίοι δεν υιοθετούν πλήρως το συγκεκριμένο τρόπο ζωής που προτείνει η Ορθοδοξία . Η Ορθοδοξία καλύπτεται με τον μανδύα της αγάπης και «αποκλείει» - καταπνίγει κάθε ατομική ιδιαιτερότητα , πρωτοβουλία και κριτική που «απειλεί» την ταυτότητα και την ομοιογένειά της ως ομάδα . Με βάση το σκεπτικό αυτό , καταδικάζονται όσοι επιδιώκουν τον πλούτο και τη χλιδή καθώς και οι πλούσιοι που δε μοιράζονται την περιουσία τους με οικονομικά ασθενέστερους και εξαίρονται πρώτα οι φτωχοί μεν αλλά πλούσιοι σε συναισθήματα άνθρωποι ως οι εκλεκτοί του Θεού νομιμοποιώντας τη «φτώχεια» ως αρετή , την Εκκλησία και το φιλανθρωπικό της έργο ως αρωγό και συνοδοιπόρο στο έργο του Κράτους . Ταυτόχρονα αποσιωπούνται-αποκρύπτονται , άτομα και κοινωνικές ομάδες των οποίων τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα αποδίδονται στην απόφαση-πράξη διαφοροποίησής τους από τον Ορθόδοξο τρόπο ζωής , εμφανίζοντας τα άτομα ένοχα , και τα ίδια υπεύθυνα , για την κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει , καθιστώντας αυτά παραδείγματα προς

αποφυγήν , ή στην καλύτερη περίπτωση , ενισχυτικά της πίστης και της συνοχής των μελών της εκκλησιαστικής κοινότητας .

- Εξαίρεται , εξιδανικεύεται και νομιμοποιείται ο θεσμός της οικογένειας ως πεδίο⁵⁴⁹ βιολογικής και πολιτισμικής αναπαραγωγής της κοινωνίας , ικανοποίησης ψυχολογικών αναγκών ασφάλειας και στοργής σε συγκεκριμένο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο . Και αποσιωπούνται - στιγματίζονται , παρότι αποτελούν τρόπο ζωής και καθημερινότητα πολλών μαθητών του σύγχρονου σχολείου , εναλλακτικές μορφές οργάνωσης της ιδιωτικής ζωής (πολιτικός γάμος , μονογονεϊκές οικογένειες , χωλές οικογένειες , οικογένειες που δημιουργούνται από το δεύτερο γάμο του ενός ή και των δυο συζύγων⁵⁵⁰) ως προϊόντα⁵⁵¹ διάλυσης και αποδιοργάνωσης ή ως παθογόνες και ακατάλληλες για την ψυχική ισορροπία και την επιτυχή κοινωνικοποίηση των παιδιών .
- Δε γίνεται καμία αναφορά σε άτομα ή μεγάλες κοινωνικές ομάδες , όπως είναι τα άτομα με ειδικές ανάγκες , οι έγκλειστοι , οι ψυχικά ασθενείς , οι τοξικομανείς και οι ομοφυλόφιλοι , αφού αποτελούν προϊόντα ενός διαφοροποιημένου τρόπου ζωής που δε συνάδει με τον τρόπο αντίληψης , σκέψης και καθημερινής πρακτικής που προτείνει η Ορθοδοξία στους κόλπους της οποίας δεν παρατηρούνται τέτοια φαινόμενα δεδομένου ότι όλοι οι πιστοί , με τη χάρη και τη βοήθεια πάντα του Κυρίου , δεν (πρέπει να) παρεκκλίνουν από τον ένα και μοναδικό σωστό και συγκεκριμένο τρόπο ζωής που οδηγεί στη λύτρωση και τη σωτηρία της ψυχής τους , τη δικαίωση και την αιώνια ζωή στην Ουράνια Πολιτεία . Παρατηρούμε ότι για άλλη μια φορά το άτομο χρεώνεται «την κατάστασή» του ως απόρροια μιας αποκλίνουσας συμπεριφοράς επικίνδυνης και παθολογικής κατά την κυρίαρχη πάντα ηθική και ιδεολογία που στηρίζει και το υπάρχον κοινωνικο-οικονομικό σύστημα . Τα κοινωνικά προβλήματα

⁵⁴⁹ Λ . Μουσούφρου , *Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Οικογένειας* , εκδ . Gutenberg , Αθήνα 2000 , σελ . 21-22

⁵⁵⁰ Όπως παραπάνω , σελ . 80-99

⁵⁵¹ Όπως παραπάνω , σελ . 80-86

νομιμοποιούνται⁵⁵² ως προβλήματα ατόμων ή ομάδων και όχι ως προβλήματα που παράγονται από τη λειτουργία της ίδιας της κοινωνίας και για τα οποία ευθύνεται η ίδια , ενώ η απόκρυψη και περιθωριοποίηση των ατόμων αυτών έχει ως αποτέλεσμα τη στιγματοποίησή τους και παραπέμπει στην ηθικολογική παρουσίαση των κοινωνικών προβλημάτων . Εναλλακτικές μορφές οικογένειες ή οικογένειες μέλη των οποίων ανήκουν στις παραπάνω «ανύπαρκτες» , περιθωριοποιημένες και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες στιγματίζονται και απομονώνονται ως φέρουσες το στίγμα της αμαρτίας⁵⁵³ που δεν αφορά μόνο στην παραβίαση των κανόνων του Θεού αλλά και στην παραβίαση ή απομάκρυνση από τους κοινά αποδεκτούς κανόνες και νόρμες συμπεριφοράς μιας κατεστημένης ηθικής και ιδεολογίας , που εξακολουθεί ως σήμερα ν' αποτελεί ισοδύναμο της αμαρτίας .

- Όσον αφορά στη θρησκευτική ετερότητα , το θρησκευτικά «άλλο» , θεωρείται υποδεέστερο της ορθόδοξης πίστης , έναντι της οποίας όλες οι άλλες πίστεις , χωρίς να κατονομάζονται ποιες , αποδεικνύονται ψεύτικες και κάλπικες για τη σωματική και ψυχική υγεία , και είναι ανεκτές στο σημείο που οι οπαδοί των θρησκειών αυτών θα αντιληφθούν την πλάνη τους και θα προσχωρήσουν στη μία και μοναδική αλήθεια του Θεού της Ορθοδοξίας . Οι άλλες πίστεις αναφέρονται πάντα σε αντιδιαστολή με την ορθόδοξη πίστη ως τη μία και μοναδική αλήθεια της ζωής , ο ένας και μοναδικός δρόμος που οδηγεί στη σωτηρία της ψυχής και την αθανασία , Λόγος που επαναλαμβάνεται σε κάθε διδακτική ενότητα των βιβλίων της Χ.Ο.Α .
- Η «πολιτική της αποσιώπησης⁵⁵⁴» ψυχολογιοποιεί⁵⁵⁵ άτομα και ομάδες και φυσικοποιεί⁵⁵⁶ κοινωνικά προβλήματα , με απώτερο σκοπό αφενός , την «προστασία»

⁵⁵² Γ . Πετράκη , Κοινωνικός Αποκλεισμός : Παλαιές και νέες «αναγνώσεις» του κοινωνικού προβλήματος , σελ . 19-24 , σημειώσεις που δόθηκαν στο αυτό μεταπτυχιακό πρόγραμμα στα πλαίσια του μαθήματος της «Εγκληματολογίας» .

⁵⁵³ Φ . Τσαλίκoglou , *Ο Μύθος του επικίνδυνου ψυχασθενή* , εκδ . Παπαζήση , Αθήνα 1987 , σελ . 42

⁵⁵⁴ Michelle Fine , *Silence and Nurturing Voice in an Improbable Context Q Urban Adolescents in Public School* , σελ . 115-133 , στο Φάκελο σημειώσεων του μαθήματος : Φύλο και Ισότητα (β' εξάμηνο) , στα πλαίσια του

και τη διαιώνιση ενός εξιδανικευμένου τρόπου ζωής που εμφορείται στις νοηματικές σχέσεις « Θεός » της Ορθοδοξίας , της αγάπης και της δίχως όρια προσφοράς που φτάνει ως τη θυσία , διαμέσου του οποίου οι ενορμήσεις της ζωής και του θανάτου μετατρέπονται σε επιθυμίες - πράξεις καθαγιασμένες⁵⁵⁷ και ηθικά επιβεβλημένες , νόμιμες και μη αμφισβητούμενες⁵⁵⁸ και αφετέρου επιδιώκει την άρση και ακύρωση κάθε απόπειρα αντίστασης – διαφοροποίησης εις μέρους των υποκειμένων .

β) ΕΙΔΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

- Η αναπαραγωγή της Ορθοδοξίας στην α)θμια εκπαίδευση μέσω του μαθήματος της Χ.Ο.Α και η μύηση των νεαρών μαθητών στις αρχές , τις αξίες και τους κανόνες του χριστιανικού δόγματος αναπαράγει υποκείμενα αδύναμα , εθνοκεντρικά και υποταγμένα στην κυρίαρχη ηθική και τους νόμους αυτής , γεγονός που δε συνάδει με το γενικό σκοπό της παιδείας άρθρο 16 , παρ. 2 , Σ /1975 και 15/1985 Σ , περί «ανάπτυξης ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών» . Αυτόνομων δηλαδή υποκειμένων , όχι δια της μεσολάβησης του θείου που εγείρει φόβο και ενοχές περιχαρακώνοντας το σώμα , τη σκέψη και το νου , και καταστρατηγεί κάθε μορφή ελευθερίας σκέψης ,

μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών : «Κοινωνικός Αποκλεισμός , Μειονότητες και Φύλο» με διδάσκουσα την κ. Α . Χαλκιά .

⁵⁵⁵ Φάκελος σημειώσεων του μαθήματος : «Κοινωνιοψυχολογικές Διαδικασίες Μειονοτικής Επιρροής και Αντιστάσεις στην Επιρροή των Μειονοτήτων» (β' εξάμηνο) , στα πλαίσια του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών : «Κοινωνικός Αποκλεισμός , Μειονότητες και Φύλο» με διδάσκουσα την κ. Α . Μαντόγλου , σελ . 83

⁵⁵⁶ Όπως παραπάνω , σελ . 83

⁵⁵⁷ Αντώνης Παπαρίζος , *Θεός , Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση* , εκδ . Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα 2001 , 241

⁵⁵⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 242-246

πράξης - καθημερινής πρακτικής αλλά δια της κριτικής σκέψης⁵⁵⁹ και του λόγου ως απαραίτητη προϋπόθεση για την κατάκτηση κάθε μορφή αυτονομίας και ολοκλήρωσης του ανθρώπου .

- Κατά τη γνωστική-αναπτυξιακή σχολή και τους αντιπροσώπους της J . Piaget και J .Bruner , προέχει , όχι η ποσότητα , αλλά η ποιότητα της γνώσης που αποκτάται χάρη στη νοητική ικανότητα της εξισορρόπησης⁵⁶⁰ , τις δυνάμεις του νου και τη λογική και διαισθητική σκέψη⁵⁶¹ που καλλιεργούνται με την εφαρμογή της κατάλληλης μεθόδου διδασκαλίας που στην προκειμένη περίπτωση αποτελεί η μαθητοκεντρική – έμμεση διδασκαλία . Η τελευταία αποβλέπει⁵⁶² στη διαμόρφωση σύνθετων συμπεριφορών οι οποίες βρίσκονται στις ανώτερες βαθμίδες της γνωστικής , συναισθηματικής και ψυχοκινητικής ταξινόμιας σε συνθήκες ψυχολογικού κλίματος και σχέσεων διδάσκοντος και διδασκομένων που ευνοούν την αξιούνη⁵⁶³ των μαθητών και ενδείκνυται για την ανάπτυξη της κριτικής και σκέψης που είναι στη βάση της ηθικής σκέψης και κρίσης . Για το σκοπό αυτό προτείνονται ως κατάλληλες διδακτικές τεχνικές μέθοδοι όπως⁵⁶⁴ : οι προκαταβολικοί οργανωτές επίλυσης ενός προβλήματος , η επαγωγική και απαγωγική σκέψη , «τα παραδείγματα» και «μη παραδείγματα» για τον πλήρη καθορισμό μιας έννοιας , οι κατάλληλες ερωτήσεις που βοηθούν τη διαδικασία της ανακάλυψης και έρευνας , η χρήση των ιδεών των μαθητών , η αυτοαξιολόγηση αυτών και τέλος η ομαδική συζήτηση στην τάξη για την εγκυρότητα και ορθότητα των απόψεών των μαθητών που ασκεί ταυτόχρονα με τη διατύπωση , και την έκφραση της αντίστοιχης επιχειρηματολογίας και προάγει την

⁵⁵⁹ Ηλίας Γ . Ματσαγγούρας , *Η Σχολική Τάξη* , Αθήνα 1999 , σελ . 375

⁵⁶⁰ Θ . Τριλιανός , *Μεθοδολογία της Σύγχρονης Διδασκαλίας* , τόμ . Α΄ , *Καινοτόμες επιστημονικές προσεγγίσεις στη Διδακτική Πράξη* , Αθήνα 1998 , σελ . 110

⁵⁶¹ Όπως παραπάνω , σελ . 111-112

⁵⁶² Όπως παραπάνω , σελ . 168

⁵⁶³ Εμμανουήλ Κολλιιάδη , *Θεωρίες Μάθησης και Ειςπαιδευτική Πράξη - Β΄ Κοινωνιογνωστικές Θεωρίες* , Αθήνα 1997 , σελ . 165-166

⁵⁶⁴ Θ . Τριλιανός , *Μεθοδολογία της Σύγχρονης Διδασκαλίας* , τόμ . Α΄ *Καινοτόμες επιστημονικές προσεγγίσεις στη Διδακτική Πράξη* , Αθήνα 1998 , σελ . 170-176

παραγωγή λόγου -προφορικού και γραπτού , ως εργαλείο , συμπληρώνουμε εμείς , κατεξοχήν εξουσίας και παραγωγής νέων υποκειμενικοτήτων .

- Σύμφωνα πάντα με τους θεωρητικούς της γνωστικο-αναπτυξιακής σχολής⁵⁶⁵ J . Piaget και Kohlberg η νοητική ανάπτυξη είναι και ταυτόχρονα και συναισθηματική ανάπτυξη του ατόμου . Η ενσυναίσθηση⁵⁶⁶ δε ως νοητικο-συναισθηματική ικανότητα του ανθρώπου προϋποθέτει νοητική ανάπτυξη πέραν του νοητικού εγωκεντρισμού , και αποτελεί , αν όχι ικανή , απαραίτητη συνθήκη , για την ηθική ανάπτυξη και αυτονομία , και μεταφράζεται⁵⁶⁷ σε μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς που χαρακτηρίζονται από το μειωμένο βαθμό συγκρούσεων και την αποδοχή της ετερότητας του άλλου .
- Η ηθική αυτονομία κατακτάται καθώς το άτομο διέρχεται διαδοχικά από τα κατώτερα στάδια ηθικής ανάπτυξης και ετερόνυμες μορφές ηθικής , σκέψης και πράξης , στα ανώτερα στάδια ηθικής αυτονομίας μέσω της ποιότητας των ήδη αποκτημένων εμπειριών του και της διαλεκτικής αντιπαράθεσης αξιών και ιδεών που αποδεικνύει τη στενή σχέση μεταξύ κριτικής σκέψης και ηθικής κρίσης και πράξης⁵⁶⁸ .

⁵⁶⁵ Ηλίας Γ . Μαρσαγγούρας , *Η Σχολική Τάξη* , Αθήνα 1999 , σελ . 345

⁵⁶⁶ Όπως παραπάνω , σελ . 369

⁵⁶⁷ Όπως παραπάνω , σελ . 369 Φαλάρας Β . : «Ενσυναίσθηση και ψυχαναλυτική διαδικασία » , Τετράδια Ψυχιατρικής , τεύχ . 51 , 1995 και Ζγαντζούρη Κ , και Πουρκός Μ . , : «Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην καλλιέργεια της ενσυναίσθησης» , στο Πουρκός (επιμ .) , *Ατομικές Διαφορές Μαθητών και Εναλλακτικές Ψυχοπαιδαγωγικές Προσεγγίσεις* , εκδ . Gutenberg , Αθήνα 1997

⁵⁶⁸ Όπως παραπάνω , σελ . 374-375

Ο Piaget διακρίνει εννέα βασικά σημεία , πάνω στα οποία η ετερόνομη και η αυτόνομη ηθική εκφράζουν διαμετρικά αντίθετες θέσεις . Παραθέτουμε και τις δυο απόψεις για καθένα από τα εννέα αυτά θέματα , παραθέτοντας πρώτα την άποψη της ετερόνομης ηθικής και μετά την άποψη της αυτόνομης ηθικής (Μαρσαγγούρας Η . σελ . 355-357) :

1. Απόλυτη θεώρηση ηθικής/ Γνώση ότι υπάρχουν διαφορετικές απόψεις
2. Οι κανονισμοί και οι νόμοι είναι αμετάβλητοι . / Οι νόμοι είναι εδκαμπτοι και προσαρμοστικοί .
3. Πίστη στην εγγενή και αυτόματη δικαιοσύνη . / Φυσική αντίληψη δικαιοσύνης
4. Αντικειμενική ευθύνη . / Υποκειμενική ευθύνη .
5. Ορισμός παραπτώματος με βάση τους απαγορευτικούς κανόνες που υπάρχουν . / Ορισμός παραπτώματος με βάση τις επιπτώσεις μιας πράξης στην πραγμάτωση κοινών επιδιώξεων .
6. Πίστη στις αυθαίρετες και εξελικτικές ποινές . / Πίστη στις επονορθωτικές ποινές αμοιβαιότητας
7. Τιμωρία παραβάτη από ενήλικους . / Τιμωρία παραβάτη από παθόντα , δηλ . αποδοχή αρχής «οφθαλμόν αντί οφθαλμού»
8. Αυθαίρετη κατανομή αγαθών από ενήλικους με βάση τη γενική ηθική υπόσταση κάθε παραλήπτη . / Αξίωση για ίση μεταχείριση .
9. Το καθήκον ορίζεται ως υπακοή στην εξουσία . / Το καθήκον ορίζεται ως αφοσίωση στην αρχή της ισότητας ή ως ενδιαφέρον για το κοινό καλό .

Τα έξι στάδια ηθικής ανάπτυξης κατά τον Kohlberg 1976 α , 34-35 , στο Μαρσαγγούρας Η . σελ 365-367:

- Η κριτική σκέψη ως ηθική κρίση και πράξη αναπτύσσεται με τη συμμετοχή όλων των ικανοτήτων του ανθρώπου νοητικών , ψυχικών και σωματικών σε συνθήκες ελευθερίας της βούλησης και παράγει υποκειμένα δύναμης⁵⁶⁹ , αυτονομίας και δημιουργίας που καταφάσκουν στον εαυτό τους και στη διαφορά , και αντιστέκονται σε κάθε μορφή «ρυθμισμένης παραγωγής της υποκειμενικότητας» μέσω της γνώσης που προσλαμβάνουν και τη χρήση αυτής ως προνομιούχο έκφραση παραγωγικής εξουσίας , πηγή θέλησης και δύναμης , εργαλείου δημιουργίας νέας επικοινωνίας και ζωής , συνεπώς και πράξη αντίστασης σε οποιαδήποτε βιο-εξουσία και βιο-πολιτική υποδούλωσης⁵⁷⁰ .
- Ελεύθερους δηλαδή και υπεύθυνους πολίτες . Πλήθος υποκειμένων αντίστασης και ελευθερίας , αυτονομίας και δημιουργικής παραγωγικότητας , πολιτικής φρόνησης και αρετής⁵⁷¹ . Υποκειμένων δύναμης η οποία κατακτάται στην πράξη , με την πράξη , στο πλαίσιο του καθημερινού αγώνα⁵⁷² και της συνεχούς και ισορροπημένης ανασύνθεσης , ανάδυσης και αναμέτρησης όλων των δυνάμεων και εσωτερικών διαστάσεων του υποκειμένου με τον εαυτό του , τη φύση και τους άλλους⁵⁷³ που οδηγούν σε σχέσεις ισοτιμίας - αυθεντίας και διαμορφώνουν τον αυθεντικό άνθρωπο⁵⁷⁴ : το ζητούμενο της εκπαίδευσης .

1. Ετερόνομη Ηθική , 2. Ατομικισμός , Πραγματισμός και Συναλλαγή , 3. Αμοιβαίες Διαπροσωπικές Προσδοκίες , Σχέσεις και Διαπροσωπική Ομοιομορφία 4 . Κοινωνική Συνείδηση 5. Κοινωνική Χρησιμότητα και Ατομικά Δικαιώματα , 6 . Ηθικές Αξίες Καθολικού Κόρου

⁵⁶⁹ Δημήτρης Ν . Λαμπρέλλης , *Το Υποκείμενο της Δύναμης -- ΚΑΛΛΙΚΛΗΣ , NIETZSCHE , NEGRI* , Ινστιτούτο του βιβλίου – Α . Καρδαμίτσα , Αθήνα 2003 , σελ . 79-110

⁵⁷⁰ Όπως παραπάνω , σελ . 79-110

⁵⁷¹ Όπως παραπάνω , σελ . 79-110

⁵⁷² Όπως παραπάνω , σελ . 119

⁵⁷³ Αντώνης Παπαρίζος , *Θεός , Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση* , εκδ . Ελληνικά Γράμματα , σελ . 326

⁵⁷⁴ Όπως παραπάνω , σελ . 326

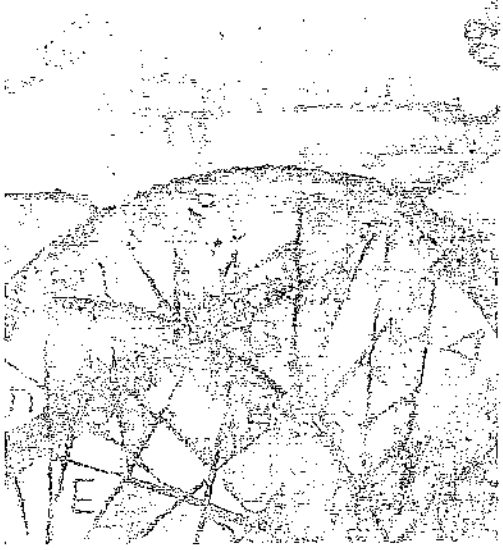
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Οικονομία Πληροφορική Σχολικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός Τεχνολογία Φυσικός Επιστήμες Φυσική Αγωγή Δ.Ε.Π.Σ.-Α.Π.Σ. Προκοινωνική Αγωγή Προγραμματισμός Ανάπτυξη Διαθεματικών Δραστηριοτήτων
Γλώσσα Λογική Τεχνία Αρχαία Ελληνικά Εικαστικά

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΟ
ΠΛΑΙΣΙΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΟΣ

ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

**ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΟ ΕΝΙΑΙΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ**

1. Σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος

Η θρησκευτική εκπαίδευση των μαθητών, όπως αναγνωρίζεται και διεθνώς, συνιστά όρο της ηθικής και πνευματικής τους ανάπτυξης και έχει ύψιστη κοινωνική σημασία. Χωρίς να παραγνωρίζεται το γεγονός πως η θρησκευτική εκπαίδευση των παιδιών πραγματοποιείται και στο πλαίσιο άλλων θεσμών (οικογένεια, Εκκλησία), η παροχή της στο σχολικό περιβάλλον, λειτουργεί συμπληρωματικά και συντελεί στην ολοκληρωμένη μόρφωσή τους. Το μάθημα των Θρησκευτικών (ΜτΘ) είναι ενταγμένο στην παρεχόμενη από την πολιτεία εκπαίδευση υπηρετώντας τους γενικούς σκοπούς της παιδείας, όπως αυτοί ορίζονται από το Σύνταγμα και τους Νόμους.

Στην εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση μελετάται ο Χριστιανισμός ως βιβλική ιστορία και βιβλικός λόγος, ως ορθόδοξη χριστιανική παράδοση, ως πολιτιστική έκφραση, ως πορεία μέσα στην ιστορία, ως αναζήτηση της αλήθειας και ως σύγχρονη παρουσία μέσα στον κόσμο. Υπάρχουν επίσης κάποιες πληροφορίες για τις άλλες Ομολογίες, καθώς και για τον Ιουδαϊσμό και το Ισλάμ, με την προοπτική να ασχοληθούν μ' αυτά οι μαθητές εκτενέστερα στο Λύκειο.

Στο Νηπιαγωγείο και στις δύο τάξεις του Δημοτικού (Α' και Β'), όπου απουσιάζει από το Ωρολόγιο Πρόγραμμα το μάθημα των Θρησκευτικών, στο πλαίσιο της ανάπτυξης της θρησκευτικής συνείδησης του παιδιού, μπορεί να λαμβάνονται θέματα και αφορμές από το μάθημα της «Μελέτης του Περιβάλλοντος». Το μάθημα αυτό μπορεί να συνδεθεί με τη θρησκευτική αγωγή, αφού οι σκοποί του αναφέρονται στην ανάπτυξη της προσωπικότητας, στην καλλιέργεια οικουμενικών και πανανθρώπινων αξιών και στην ανάπτυξη της ελληνικής μας ταυτότητας και συνείδησης με βάση την πολιτιστική μας κληρονομιά.

Ο σκοπός της διδασκαλίας του ΜτΘ εντάσσεται στο γενικό σκοπό της εκπαίδευσης, δηλαδή στη διαμόρφωση ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών. Ειδικότερα, η διδασκαλία του ΜτΘ συμβάλλει:

Στην απόκτηση γνώσεων γύρω από τη χριστιανική πίστη και την Ορθόδοξη χριστιανική παράδοση.

Στην ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης.

Στην προβολή της ορθόδοξης πνευματικότητας ως ατομικού και συλλογικού βιώματος.

Στην κατανόηση της χριστιανικής πίστης ως μέσου νοηματοδότησης του κόσμου και της ζωής.

Στην παροχή ευκαιριών στους μαθητές για θρησκευτικό προβληματισμό και στοχασμό.

Στην κριτική επεξεργασία των θρησκευτικών παραδοχών, αξιών, στάσεων.

Στη διερεύνηση του ρόλου που έπαιξε και παίζει ο Χριστιανισμός στον πολιτισμό και την ιστορία της Ελλάδας και της Ευρώπης.

Στην κατανόηση της θρησκείας ως παράγοντα που συντελεί στην ανάπτυξη του πολιτισμού και της πνευματικής ζωής.

Στην επίγνωση της ύπαρξης διαφορετικών εκφράσεων της θρησκευτικότητας.

Στην αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων και των μεγάλων σύγχρονων διλημμάτων.

Στην ανάπτυξη ανεξάρτητης σκέψης και ελεύθερης έκφρασης.

Στην αξιολόγηση του Χριστιανισμού ως παράγοντα βελτίωσης της ζωής των ανθρώπων.

2. Άξονες, Γενικοί στόχοι, Θεμελιώδεις έννοιες Διαθεματικής προσέγγισης

Ι. ΔΗΜΟΤΙΚΟ

Τάξη	Άξονες γνωστικού πεδίου	Γενικοί στόχοι (γνώσεις, δεξιότητες, στάσεις και αξίες)	Ενδεικτικές Θεμελιώδεις έννοιες Διαθεματικής προσέγγισης
Γ	<i>Η ζωή με τον Χριστό</i>		
	Ο Θεός είναι μαζί μας	Οι μαθητές επιδιώκεται: Να γνωρίσουν ότι ο Θεός αγαπά τον άνθρωπο και τον κόσμο, συνοδεύει, αγιάζει και ευλογεί τη ζωή.	Παράδοση, Πολιτισμός.
	Το δώρο της ζωής	Να αντιληφθούν ότι ο κόσμος είναι ένα θαυμαστό δημιούργημα του Θεού, το οποίο οι άνθρωποι απολαμβάνουν και ευγνωμονούν τον Θεό γι' αυ-	Ατομο-κοινωνία-κοινότητα, Οργάνωση.

		στού με τους ανθρώπους, το ενδιαφέρον και τη φροντίδα του Χριστού για όσους υποφέρουν.	
	<i>Νέος δρόμος, καινούργια ζωή</i>	Να κατανοήσουν ότι το Άγιο Πνεύμα φωτίζει, ενώνει και οδηγεί τους ανθρώπους στην καινούργια τους πορεία. Να πληροφορηθούν και να εκτιμήσουν τον τρόπο ζωής των πιστών στις πρώτες χριστιανικές κοινότητες. Να γνωρίσουν τους αγίους που μιμήθηκαν τη ζωή του Χριστού.	Παράδοση, Πολιτισμός, Χώρος-Χρόνος, Οργάνωση, Επικοινωνία, Αλληλεπίδραση.
	<i>Συνεχίζουμε το δρόμο όλοι μαζί</i>	Να εκτιμήσουν ότι ο Ναός είναι το ζωτικό κέντρο συνάντησης των πιστών. Να γνωρίσουν για την ιστορία, την τέχνη, τη ζωή των μοναστηριών και τον ορθό τρόπο τέλεσης της Θ. Λατρείας.	Χώρος-Χρόνος, Παράδοση, Πολιτισμός, Εξέλιξη-Ανάπτυξη, Συλλογικότητα.
	<i>Στην πορεία ξεπερνάμε τα εμπόδια</i>	Να αντιληφθούν τα εμπόδια που αντιμετωπίζει ο πιστός στην πορεία του. Να γνωρίσουν τους κατάλληλους χειρισμούς για την αντιμετώπιση των αποκλίσεων από το δρόμο του Θεού.	Επικοινωνία, Σύγκρουση-Μεταβολή, Εξάρτηση, Ατομο-Κοινωνία.
	<i>Η Εκκλησία πορεύεται σε όλο τον κόσμο</i>	Να κατανοήσουν τη σημασία της ιεραποστολής, του σκοπού και της δράσης των ιεραποστόλων.	Κοινωνία-Κοινότητα, Οργάνωση, Πολιτισμός, Αλληλεπίδραση.
	<i>Επίκαιροι εορταστικοί σταθμοί.</i>	Να γνωρίσουν τους σημαντικούς εορταστικούς σταθμούς και γεγονότα από το εορτολόγιο της Εκκλησίας και να αρχίσουν να τα βιώνουν.	Παράδοση, Πολιτισμός.
Ε	Στη ζωή χρειάζονται αγώνες		
	<i>Οι αγώνες στη ζωή μας</i>	Να γνωρίσουν τις Δέκα Εντολές και να αντιληφθούν ότι η τήρηση των θείων εντολών δίνει νόημα στη ζωή και θάρρος για αντιμετώπιση των δυσκολιών και συνέχιση του αγώνα. Να εκτιμήσουν την κοινοβιακή ζωή των πρώτων χριστιανών και να κατανοήσουν ότι η μετοχή όλων στα αγαθά της ζωής, που έδωσε ο Θεός, κάνει τη ζωή πίσ ανθρώπινη.	Χώρος-Χρόνος, Σύγκρουση-Μεταβολή, Επικοινωνία, Αλληλεπίδραση, Ατομο-Κοινωνία, Ισότητα, Οργάνωση, Συλλογικότητα.
	<i>Αγωνιστές και μάρτυρες</i>	Να αντιληφθούν ότι ο αγώνας του Χριστού συνεχίζεται στην Εκκλησία με τους Αποστόλους, τους Μάρτυρες, τους Αγίους και όλους τους χριστιανούς μέχρι σήμερα.	Σύγκρουση-Μεταβολή, Εξέλιξη-Ανάπτυξη, Συλλογικότητα, Ατομο-Κοινωνία.
	<i>Αγώνας για την αλλαγή του εαυτού μας</i>	Να γνωρίσουν ότι η συνάντηση με το Χριστό μπορεί να αλλάξει ριζικά τον τρόπο ζωής του αλλοτριωμένου ανθρώπου, αρκεί να έχει ανοιχτή την καρδιά του και να μετανοήσει.	Σύγκρουση-Μεταβολή, Εξέλιξη-Ανάπτυξη, Ατομο-Κοινωνία.
	<i>Δημιουργώντας έναν όμορφο κόσμο</i>	Να αντιληφθούν ότι οι χριστιανοί αγωνίζονται όχι μόνο για την προσωπική τους αλλαγή, αλλά και για τη μεταμόρφωση όλου του κόσμου.	Παράδοση, Πολιτισμός, Χώρος-χρόνος.
	<i>Αγώνας για έναν κόσμο ανθρωπινότερο</i>	Να εκτιμήσουν την αδελφοσύνη, την ειρήνη και το σεβασμό του περιβάλλοντος ως αξίες της ορθόδοξης παράδοσης. Να κατανοήσουν ότι είναι ευθύνη των σημερινών χριστιανών να ενδιαφέρονται και να αγωνίζονται καθημερινά για να γίνει πραγματικότητα ο καινούργιος κόσμος του Θεού.	Παράδοση, Πολιτισμός, Επικοινωνία, Ισότητα, Αλληλεπίδραση, Ατομο-κοινωνία, Οργάνωση.
	<i>Επίκαιρα</i>	Να γνωρίσουν τους εορταστικούς σταθμούς της Εκκλησίας που ανεφοδιάζουν και ενισχύουν τους πιστούς στον καθημερινό αγώνα της ζωής (γιορ-	Παράδοση, Πολιτισμός, Σύγκρουση-Μεταβολή.

	νεται έχοντας ως κέντρο της ζωής του το Θεό	τικού λαού στη γη της επαγγελίας, τη ζωή του, τους αγώνες του με τους γειτονικούς λαούς και το ρόλο των Κριτών.	Σύγκρουση-Μεταβολή, Οργάνωση, Εξέλιξη-Ανάπτυξη.
	Ο λαός σε σύγχυση: Η φωνή των Προφητών κραυγή αφύπνισης	Να γνωρίσουν για την κλήση και τη δράση των μεγάλων προφητών (8ος – 7ος π.Χ. αι.)	Σύγκρουση-Μεταβολή, Εξέλιξη-Ανάπτυξη, Πολιτισμός.
	Η ζωή μετά την επιστροφή από την αιχμαλωσία ως τις παραμονές του ερχομού του Μεσσία	Να κατανοήσουν το περιεχόμενο των διηγήσεων της Γένεσης που αναφέρονται στη δημιουργία του κόσμου, στην ξεχωριστή θέση του ανθρώπου μέσα στην πλάση και την ευθύνη του γι' αυτήν. Να κατανοήσουν τον τρόπο οργάνωσης της ζωής των Εβραίων.	Χώρος-χρόνος, Πολιτισμός, Εξέλιξη-Ανάπτυξη, Οργάνωση, Ισότητα-Νόμος, Συλλογικότητα.
B	Εισαγωγή Ο κόσμος στα χρόνια του Χριστού – Η Καινή Διαθήκη	Να γνωρίσουν την κατάσταση του ιουδαϊκού κόσμου πριν την έλευση του Χριστού. Να γνωρίσουν στοιχεία για τα βιβλία της Καινής Διαθήκης και το περιεχόμενό τους.	Χώρος-χρόνος, Παράδοση, Πολιτισμός, Επικοινωνία, Εξέλιξη-Ανάπτυξη.
	Ο Ιησούς Χριστός έρχεται και εγκαινιάζει τον καινούργιο κόσμο του Θεού	Να γνωρίσουν τα κύρια γεγονότα που έχουν σχέση με τον ερχομό του Χριστού στον κόσμο μέχρι και την κλήση των μαθητών του.	Χώρος-χρόνος, Εξέλιξη-Ανάπτυξη, Συλλογικότητα.
	Ο Χριστός επικοινωνεί με τους ανθρώπους και με τη διδασκαλία του δείχνει τη Βασιλεία του Θεού	Να γνωρίσουν το Χριστό ως δάσκαλο. Να κατανοήσουν τα μηνύματα των παραβολών. Να εκτιμήσουν τη στάση του Ιησού απέναντι στις γυναίκες, τα παιδιά και τα υλικά αγαθά. Να γνωρίσουν τη σχέση του Χριστού με τις θρησκευτικές ομάδες και ηγεσίες της εποχής του.	Παράδοση, Πολιτισμός, Επικοινωνία, Ομοιότητα-Διαφορά, Άτομο-Κοινωνία, Αλληλεπίδραση.
	Ο Χριστός με τα θαύματά του φανερώνει χειροπιαστά τον καινούργιο κόσμο του Θεού	Να κατανοήσουν τη σημασία των θαυματουργικών ενεργειών του Χριστού. Να γνωρίσουν το γεγονός της Μεταμόρφωσης του Χριστού και τη σημασία του.	Επικοινωνία, Οργάνωση, Αλληλεπίδραση, Ισότητα, Συλλογικότητα.
	Η Βασιλεία του Θεού πορεύεται μέσα από τα Πάθη και την Ανάσταση του Χριστού	Να γνωρίσουν ότι ο καινούργιος κόσμος του Θεού πραγματώνεται και πορεύεται μέσα από τα Πάθη και την Ανάστασή του.	Πολιτισμός, Σύγκρουση-Μεταβολή, Σύστημα, Χώρος-χρόνος, Επικοινωνία.
Γ	Τα πρώτα βήματα της Εκκλησίας	Να γνωρίσουν ότι με το γεγονός της Πεντηκοστής ιδρύεται η Εκκλησία. Να γνωρίσουν τον τρόπο ζωής της πρώτης χριστιανικής κοινότητας. Να εκτιμήσουν τη σημασία της μεταστροφής του Παύλου, τις περιοδείες του και το άνοιγμα του χριστιανισμού στα έθνη.	Χώρος-χρόνος, Άτομο-κοινωνία-κοινότητα, Ισότητα, Σύγκρουση-Μεταβολή, Συλλογικότητα, Οργάνωση.
	Επέκταση, περιπέτειες και επίσημη αναγνώριση της Εκκλησίας	Να πληροφορηθούν τους μεγάλους διωγμούς των χριστιανών και για τις κατακόμβες. Να αντιληφθούν τη σημασία του Διατάγματος των Μεδιολάνων	Σύγκρουση-Μεταβολή, Πολιτισμός, Ισότητα-Νόμος, Ομοιότητα-Διαφορά.
	Εδραίωση και ακμή της Εκκλησίας	Να γνωρίσουν για τη συνάντηση Χριστιανισμού – Ελληνισμού Να γνωρίσουν σημαντικούς σταθμούς και προσωπικότητες της Εκκλησίας κατά τη βυζαντινή περίοδο (Οικουμενικές Σύνοδοι, Πατέρες, Μονα-	Χώρος-χρόνος, Οργάνωση, Σύστημα, Σύγκρουση-Μεταβολή, Παράδοση,

<p>Χριστιανών και αποτελεί την πιο τρανή απόδειξη της αγάπης του Θεού.</p> <p>Να πληροφορηθούν το ιστορικό της εύρεσης και της ύψωσης του Τιμίου Σταυρού.</p> <p>Να μάθουν πώς, πότε και γιατί κίνουμε το σημείο του Σταυρού.</p>	<p>Απλή διήγηση για την παρουσία του Σταυρού στο περιβάλλον μας.</p> <p>Σύντομη περιγραφή της εύρεσης του Τιμίου Σταυρού και της καθιέρωσής του ως κύριου συμβόλου των χριστιανών.</p> <p>Πηγή: Μηναίο (14 Σεπτεμβρίου)</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>ρού</p>
<p>Να καταλάβουν ότι ο Χριστός έδειξε την αγάπη και τη στοργή στα παιδιά.</p> <p>Να αντιληφθούν ότι πρέπει με εμπιστοσύνη να πλησιάζουν το Χριστό.</p> <p>Να μάθουν τρόπους ανταπόκρισής τους στην αγάπη του Χριστού.</p>	<p>Ο Θεός είναι κοντά μας</p> <p>Η ευαγγελική διήγηση της ευλογίας του Χριστού στα παιδιά</p> <p>Πηγή: Ματ. 19, 13-15</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Απαντούν προφορικά ή γραπτά στο ερώτημα: Τι θα έλεγαν στο Χριστό αν τον συναντούσαν.</p>
<p>Να γνωρίσουν ότι η προσευχή είναι τρόπος επικοινωνίας του ανθρώπου με το Θεό και να αντιληφθούν για ποιους λόγους είναι σημαντική για τη ζωή.</p> <p>Να πληροφορηθούν τα είδη της προσευχής.</p> <p>Να μάθουν μερικές σύντομες και ωραίες προσευχές από την εκκλησιαστική ζωή.</p>	<p>Η προσευχή είναι επικοινωνία με το Θεό</p> <p>Η προσευχή ενός μικρού παιδιού ή η πρωινή προσευχή στο Σχολείο.</p> <p>Η Κυριακή προσευχή στο αρχαίο κείμενο και σε μετάφραση.</p> <p>Η προσευχή σε οποιοδήποτε χρόνο, τόπο, σε κάθε περίπτωση.</p> <p>Πηγή: Α' Βασιλειών 1 και 2, 1-11.</p> <p>(2 ώρες)</p>	<p>Εκκλησιασμός.</p> <p>Γράφουν μια απλή δική τους προσευχή.</p>
<p>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β' Το δώρο της ζωής</p>		
<p>Να μάθουν, με βάση τη διήγηση του Δαβίδ, να δείχνουν εμπιστοσύνη στο Θεό.</p> <p>Να γνωρίσουν το Θεό ως κορυφαία μορφή της θρησκευτικής μας παράδοσης, ως ποιητή και υμνωδό.</p>	<p>Ο Δαβίδ δοξολογεί τον Θεό</p> <p>Λεπτομερής διήγηση της Π.Δ.</p> <p>Στοιχεία από τη ζωή και την προσωπικότητα του Δαβίδ.</p> <p>Μετάφραση ενός Ψαλμού που αναφέρεται στη συνεχή επικοινωνία του ανθρώπου με τον Θεό.</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Ακούν εμμελώς από κασετόφωνο με βυζαντινή μουσική έναν ψαλμό του Δαβίδ.</p>
<p>Να ανακαλύπτουν στις μορφές και λειτουργίες της δημιουργίας την ομορφιά και την αρμονία.</p>	<p>Ο θαυμαστός μας κόσμος</p> <p>Η μεγάλη ποικιλία των μορφών και οι λειτουργίες της φύσης που υπηρετούν τη ζωή με βάση τον Ψαλμό 103.</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Καταγράφουν και ζωγραφίζουν τι αγαπούν και θαυμάζουν στη φύση (Εικαστικά)</p>
<p>Να μπορούν με συγκεκριμένα παραδείγματα να επισημάνουν τη φροντίδα του Θεού για όλα τα πλάσματά του, ακόμη και για τα πιο απίθανα.</p> <p>Να ευαισθητοποιηθούν για το σεβασμό και την αγάπη που πρέπει να δείχνει ο άνθρωπος για όλα τα δημιουργήματα.</p>	<p>Ο Θεός φροντίζει όλα τα πλάσματά του</p> <p>Ο Θεός, στοργικός πατέρας, αγαπά και φροντίζει ακόμη και τα πιο μικρά πλάσματά του.</p> <p>Πηγή: Λουκά 12, 22-31, Ματ. 6, 25-34 και 22^{ος} Ψαλμός.</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Αναλαμβάνουν να ποτίσουν και να φροντίσουν τα λουλούδια του σχολείου τους.</p>
<p>Να κατανοήσουν γιατί ο ερχομός κάθε νέου παιδιού στην οικογένεια είναι δώρο Θεού που θα πρέπει να γίνεται δεκτό από όλους με αισθήματα χαράς.</p>	<p>Η γέννηση ενός παιδιού είναι δώρο στην οικογένεια</p> <p>Ο άνθρωπος γεννιέται μικρός και αδύναμος.</p> <p>Η χαρά κατά τη γέννηση βιβλικών προ-</p>	<p>Συγκεντρώνουν εποπτικό και καλλιτεχνικό υλικό, σχετικό με το θέμα (Εικαστικά).</p>

	έμαθε την τέχνη του ξυλουργού. Ο Απόστολος Παύλος ήταν σκηνοποιός. (1 ώρα)	
Να γνωρίσουν γεγονότα που αναφέρονται σε σωτήριες επεμβάσεις του Θεού, ώστε να είναι σε θέση να επισημάνουν ότι και στις πιο δύσκολες στιγμές της ζωής μας ο Θεός είναι δίπλα μας και γι' αυτό μπορούμε να επικαλούμαστε τη βοήθειά του.	Όταν η ζωή μας κινδυνεύει Ο Θεός συνοδεύει και προστατεύει ένα λαό που πορεύεται στην έρημο. Καταφυγή στο Θεό και στους αγίους σε ώρες κινδύνου. Πηγές: Έξοδος, Λουκά 8, 40-42 και 49-56 (1 ώρα)	Μαθαίνουν ένα δημοτικό τραγούδι, στο οποίο γίνεται επίκληση της βοήθειας της Παναγίας ή του Αγ. Νικολάου ή άλλου Αγίου (Λογοτεχνία, Γλώσσα).
Να αντιληφθούν ότι οι Δέκα Εντολές βοηθούν στην οικοδόμηση αληθινών σχέσεων του ανθρώπου με το Θεό και με τους συνανθρώπους του.	Οι σχέσεις μας με τους άλλους και με τον Θεό Οι δέκα εντολές. Σχέσεις του ανθρώπου με τον Θεό και με τον συνάνθρωπο. (1 ώρα)	
Να κατανοήσουν ότι η απομάκρυνση από τις εντολές του Θεού έχει οδυνηρές συνέπειες για τον άνθρωπο και τη δημιουργία, ότι η παρέμβαση του Θεού της αγάπης σώζει τον κόσμο.	Η κιβωτός της αγάπης Η Κιβωτός του Νώε. Έμφαση στην παρέμβαση του Θεού και την επικράτηση της ειρήνης. (1 ώρα)	Βρίσκουν εικαστικό υλικό που να περιέχει το περιεχόμενο ως σύμβολο ειρήνης (Εικαστικά).
Να πληροφορηθούν ότι η ιστορία της θυσίας του Αβραάμ έχει σκοπό να διδάξει ότι ο Θεός δεν θέλει τη θυσία των ανθρώπων αλλά τη θυσία της καρδιάς, δηλαδή την εμπιστοσύνη και την αγάπη τους.	Η εμπιστοσύνη στον Θεό Η θυσία του Αβραάμ. Η μεγάλη εμπιστοσύνη του Αβραάμ προς τον Θεό. (1 ώρα)	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ' Με τον Χριστό αλλάζει η ζωή		
Να κατανοήσουν ότι στο πρόσωπο της Παναγίας εκπληρώνονται οι προφητείες για τον ερχομό του Χριστού, του λυτρωτή του κόσμου. Να γνωρίσουν τα παιδικά χρόνια της Παναγίας και την πνευματική της πορεία.	Η Παναγία, η μητέρα του Χριστού Προφητείες (Ησαΐας). Η Γέννηση της Παναγίας. Τα Εισόδια της Θεοτόκου. (1 ώρα)	
Να γνωρίσουν ότι η Παναγία ελεύθερα και ταπεινά δέχθηκε να γίνει Μητέρα του Θεού.	Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου Η ευαγγελική διήγηση για τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου. Σύνδεση του Ευαγγελισμού με την Επανάσταση του '21. (1 ώρα)	Διερευνούν και παρουσιάζουν ορισμένες χαρακτηριστικές προσηνυμίες της Παναγίας.
Να γνωρίσουν ότι η γέννηση του Χριστού αποτελεί έμπρακτη απόδειξη της αγάπης του Θεού για τον άνθρωπο και ξεκίνημα ενός καινούργιου κόσμου. Να γνωρίσουν τα περιστατικά της γέννησης του Χριστού.	Ο Χριστός γεννιέται Το ιστορικό της Γέννησης του Χριστού (Βοσκοί, άγγελοι, μάγοι). Πηγές: Ματ. κεφ. 1 και 2. Λουκά κεφ. 2. (1 ώρα)	Μαθαίνουν το απολυτίκιο των Χριστουγέννων.
Να κατανοήσουν ότι μέσα από τα έθιμα και τις παραδόσεις εκδηλώ-	Πώς γιορτάζονται τα Χριστούγεννα	Συλλέγουν και συζητούν: κάλαντα, έθιμα.

μασίας για τη συμμετοχή τους στη Θ. Μετάληψη.	(2 ώρες)	
<p>Να αντιληφθούν τους Τρεις Ιεράρχες ως πρότυπα συνδυασμού μορφωμένων και ενάρετων ανθρώπων.</p> <p>Να αποκτήσουν θετική στάση απέναντι στα βιβλία και τη μάθηση, εμπνεόμενοι από το παράδειγμα των τριών Ιεραρχών.</p>	<p>Οι Τρεις Ιεράρχες: Γιορτάζουν τα σχολεία</p> <p>Η ζωή και η δράση των Τριών Ιεραρχών.</p> <p>Χαρακτηριστικά αποσπάσματα από τη ζωή και το έργο τους.</p> <p>Ένα κείμενό τους σε μετάφραση.</p> <p>Το απολυτίκιο των Τριών Ιεραρχών.</p> <p>(1 ώρα)</p>	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄ Η ζωή με τους γύρω μας		
<p>Να κατανοήσουν ότι η συμβίωση είναι μέσα στη φύση του ανθρώπου και αποτελεί πηγή χαράς και δημιουργίας.</p> <p>Να αντιληφθούν ότι είναι φυσικό να δημιουργούνται προβλήματα, τα οποία μπορούν και πρέπει να ξεπερνιούνται.</p>	<p>Ζούμε με τους άλλους</p> <p>Μορφές συμβίωσης: οικογένεια, συγγενείς, φίλοι, σχολείο κλπ.</p> <p>Ο Χριστός και οι μαθητές του.</p> <p>(1 ώρα)</p>	
<p>Να κατανοήσουν γιατί η οικογένεια αποτελεί τον πρώτο και καλύτερο δάσκαλο για τη ζωή μας.</p> <p>Να λάβουν γνώση των διαφορετικών ρόλων των μελών της οικογένειας.</p> <p>Να ξέρουν ότι η Εκκλησία ευλογεί την οικογένεια.</p>	<p>Στην οικογένεια μαθαίνουμε τη ζωή</p> <p>Η ζωή μιας χριστιανικής οικογένειας.</p> <p>Οι ρόλοι των μελών της οικογένειας (σχέση γονέων μεταξύ τους με τα παιδιά και των παιδιών μεταξύ τους).</p> <p>Σχέσεις αγάπης, σεβασμού, αλληλοκατανόησης.</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Διαβάζουν και συζητούν για ένα λογοτεχνικό κείμενο που περιγράφει τη ζωή μιας πολύτεκνης οικογένειας (Λογοτεχνία, Γλώσσα).</p>
<p>Να μάθουν ότι η αληθινή φιλία είναι για όλους τους ανθρώπους πραγματικός πλούτος και ότι η ζωή χωρίς φίλους είναι άδεια και μονότονη.</p> <p>Να γνωρίσουν ότι ο Χριστός δείχνει το δρόμο και τον τρόπο της αληθινής φιλίας.</p>	<p>Με τους αληθινούς φίλους πλουτίζουμε τη ζωή</p> <p>Η φιλία του Δαβίδ και του Ιωνάθαν.</p> <p>Λάζαρος, ο φίλος του Χριστού.</p> <p>Οι δώδεκα μαθητές, φίλοι του Χριστού.</p> <p>Πηγές: Α΄ Βασιλειών, 20, Ιωάννου 11, 1-6.</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Παρουσιάζουν παραδείγματα φίλων που έμειναν στην Ιστορία (Ιστορία).</p>
<p>Να μάθουν ότι ο Θεός αποδέχεται όλους τους ανθρώπους που αναγνωρίζουν και ομολογούν τα σφάλματά τους.</p> <p>Να κατανοήσουν ότι, όπως ο Θεός συγχωρεί, έτσι και εμείς οφείλουμε να συγχωρούμε αυτούς που μας αδικούν.</p>	<p>Ο Θεός αγαπά και συγχωρεί</p> <p>Η παραβολή του Ασώτου υιού.</p> <p>Πηγή: Λουκά 15, 11-32.</p> <p>Κείμενο: «Και άφες ημίν τα οφειλήματα ημών».</p> <p>(1 ώρα)</p>	
<p>Να επισημάνουν για ποιους λόγους η έμπρακτη αγάπη προς κάθε άνθρωπο που έχει ανάγκη, ομορφαίνει τη ζωή.</p> <p>Να κατανοήσουν ότι η αγάπη πρέπει να δείχνεται σε όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως χρώματος, φυλής, εθνικότητας θρησκευτικής συνείδησης κ.ά.</p>	<p>Ο Καλός Σαμαρείτης</p> <p>Η παραβολή του Καλού Σαμαρείτη. Η καθημερινή διακονία του Χριστού προς τον άρρωστο, το φτωχό, τον αμαρτωλό κτλ. αποτελεί πρότυπο ζωής.</p> <p>Πηγή: Λουκά 9, 1-38.</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Συγκεντρώνουν χρήματα για να προσφερθούν σ' ένα πρόσωπο ή οικογένεια αλλοεθνή ή ετερό-θρησκή που έχει ανάγκη.</p>

	(1 ώρα)	
Να γνωρίσουν ότι οι άγιοι Ανάργυροι μιμούμενοι το Χριστό περιέβαλλαν δωρεάν ασθενείς και πάσχοντες ανθρώπους.	Κοσμάς και Δαμιανός: Ανάργυροι γιατροί Ο βίος και η δράση των Αγίων Αναργύρων. (1 ώρα)	

ΤΑΞΗ Δ'

Η ΠΟΡΕΙΑ ΜΑΣ ΣΤΗ ΖΩΗ

Στόχοι	Θεματικές Ενότητες (διατιθέμενος Χρόνος)	Ενδεικτικές δραστηριότητες
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α' Το ξεκίνημα		
Οι μαθητές επιδιώκεται: Να κατανοήσουν ότι στα πρώτα βήματα της πνευματικής πορείας μας προς το Θεό είναι πολύτιμη και αναγκαία η παρουσία έμπειρων ανθρώπων, όπως συμβαίνει και σε κάθε άλλο ξεκίνημα στη ζωή.	Τα πρώτα βήματα Η ζωή του ανθρώπου είναι μια πορεία που αρχίζει με μικρά δύσκολα βήματα. Μας στηρίζουν εκείνοι που ξέρουν και μας ενθαρρύνουν, εκείνοι που μας αγαπούν. Βοηθούν η οικογένεια, η ενορία, το σχολείο κ.ά. στηρίζοντας τα πρώτα βήματα. Συνοπτική περιγραφή του πίνακα του Γ. Ιακωβίδη «Τα πρώτα βήματα». (1 ώρα)	Συγκεντρώνουν στοιχεία από την οικογένεια για τα πρώτα βήματά τους σε κάποια δραστηριότητα.
Να κατανοήσουν το σκοπό που έχει η πορεία του χριστιανού στη ζωή.	Πού οδηγεί ο δρόμος Ο πρωταρχικός σκοπός του χριστιανού Η ζωή των χριστιανών είναι μια προσπάθεια να βαδίσουν στο δρόμο της ζωής που χάραξε ο Χριστός. Πατερικό κείμενο. (1 ώρα)	Σχολιάζουν το ποίημα «πού πας караβάκι» και το ποίημα «το τρελλοβάπορο» του Οδ. Ελύτη (Λογοτεχνία, Γλώσσα).
Να πληροφορηθούν τρόπους συμπόρευσης και ενίσχυσης αυτής της πορείας μέσα από τη ζωή της Εκκλησίας.	Βαδίζουμε όλοι μαζί Οι χριστιανοί συμπορεύονται προς τη Βασιλεία του Κυρίου αδελφικά και στηρίζει ο ένας τον άλλο. Παράδειγμα από την ιστορία της Εκκλησίας. (1 ώρα)	
Να διαπιστώσουν ότι, για να βαδίσουν με επιτυχία τον καινούργιο δρόμο της ζωής και να προφυλαχθούν από κακοποιίες, είναι απαραίτητο να συμμορφώνονται με τις εντολές του Θεού.	Κανόνες πορείας Στα ομαδικά παιχνίδια υπάρχουν κανόνες. Και στη χριστιανική πορεία ζωής υπάρχουν οι εντολές του Θεού, όπως π.χ. «Να αγαπάς τον Θεό με όλη την καρδιά σου και τον πλησίον σου σαν τον εαυτό σου» (Μαθ. 23, 37). «Αγαπάτε αλλήλους» (Ιωάν. 12,34). «Αγαπάτε τους εχθρούς σας» (Μαθ. 5, 44). «Όπως θέλετε να σας συμπεριφέρονται οι άνθρωποι, έτσι να τους συμπεριφέρεστε και εσείς» (Λουκ. 6, 31) κ.ά. (2 ώρες)	Γράφουν σε χαρτόνι κάποιες εντολές και τις αναρτούν στην τάξη.
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β' Αυτοί που έδειξαν και βάδισαν το δρόμο		

<p>Να γνωρίσουν ότι το Άγιο Πνεύμα φωτίζει, ενώνει και οδηγεί τους ανθρώπους στην καινούργια τους πορεία.</p> <p>Να πληροφορηθούν ότι οι μαθητές ξεκινούν την καινούργια τους πορεία προς τους λαούς της γης.</p>	<p><i>Η Πεντηκοστή</i></p> <p>Το γεγονός της Πεντηκοστής.</p> <p>Το Άγιο Πνεύμα ένωσε τους ανθρώπους σε νέα κοινωνία (Εκκλησία), που ξεκινά μια καινούργια πορεία.</p> <p>Το Απολυτίκιο της Πεντηκοστής.</p> <p>Πηγές: Πραξ. 2, 1-4, ένα Πατερικό κείμενο για την Πεντηκοστή.</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Περιγράφουν την εικόνα της Πεντηκοστής.</p>
<p>Να αντιληφθούν ότι οι πρώτες χριστιανικές κοινότητες αποτελούν χειροπιαστή απόδειξη του νέου τρόπου ζωής, όπου κυριαρχεί η αδελφότητα και η αγάπη.</p>	<p><i>Οι πρώτες χριστιανικές κοινότητες αγάπης</i></p> <p>Η ζωή των πρώτων χριστιανών.</p> <p>Η κοινή προσευχή, η Θεία Ευχαριστία</p> <p>Η κοινή ζωή και οι αγάπες.</p> <p>Πηγή: Πραξ. 2, 42-47 και 4, 32-37.</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Συγκεντρώνουν πληροφορίες για τα Ενοριακά Κέντρα.</p>
<p>Να αντιληφθούν ότι στη ζωή μας δημιουργούνται διάφορες ευκαιρίες να γνωρίσουμε το Χριστό, αρκεί να τις αξιοποιήσουμε.</p>	<p><i>Ένας ταξιδιώτης Αιθίοπας γίνεται χριστιανός</i></p> <p>Το περιστατικό.</p> <p>Πηγή: Πραξ. 8, 26-40.</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Συγκεντρώνουν πληροφορίες και φωτογραφίες για το χριστιανισμό στην Αιθιοπία σήμερα.</p>
<p>Να αντιληφθούν ότι ο Χριστός καλεί τον κάθε άνθρωπο με έναν ιδιαίτερο τρόπο, ακόμη και αυτούς που τον αρνούνται.</p>	<p><i>Παύλος: Από διώκτης Απόστολος</i></p> <p>Η δράση του Παύλου πριν από τη μεταστροφή και η μεταστροφή του.</p> <p>Πηγή: Πραξ. 8, 1-3 και 9, 1-19.</p> <p>(1 ώρα)</p>	
<p>Να συνειδητοποιήσουν την ευθύνη που έχουμε οι σημερινοί Έλληνες να ζήσουμε σύμφωνα με τη διδασκαλία και τη ζωή του.</p>	<p><i>Ο ακούραστος οδοιπόρος Παύλος κηρύττει στην Ελλάδα</i></p> <p>Η πορεία του Αποστόλου Παύλου από την Τρωάδα στην Αθήνα, και το έργο του.</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Καταγράφουν τα ονόματα των ελληνικών πόλεων που έλαβαν επιστολές από τον Απόστολο Παύλο (Γεωγραφία).</p>
<p>Να κατανοήσουν ότι ο Απόστολος Παύλος ήταν ένας ακούραστος οδοιπόρος, που έμεινε μέχρι τέλος πιστός στην αποστολή του παρά τους κινδύνους που αντιμετώπισε.</p>	<p><i>Η μαρτυρική πορεία του Παύλου από τα Ιεροσόλυμα στη Ρώμη</i></p> <p>Η πορεία του Αποστόλου Παύλου (Καισάρεια, Ιεροσόλυμα, Μελίτη, Ρώμη).</p> <p>Το Μαρτύριο του Παύλου.</p> <p>Πηγή: Πραξ. 16, 9-10.</p> <p>(1 ώρα)</p>	
<p>Να γνωρίσουν πώς ο Άγιος Ιγνάτιος, ακολουθώντας τα ίχνη του Χριστού και του Αποστόλου Παύλου, βάδισε άφοβα μέχρι το μαρτύριο.</p>	<p><i>Δρόμος πίστης και θυσίας: Άγιος Ιγνάτιος</i></p> <p>Η ζωή και το μαρτύριο του Αγίου Ιγνατίου.</p> <p>Γιατί ο Άγιος Ιγνάτιος ονομάστηκε Θεοφόρος.</p> <p>(1 ώρα)</p>	
<p>Να κατανοήσουν ότι στην πορεία της ζωής μας έχουμε τους αγίους φίλους και συμπαραστάτες.</p>	<p><i>Ο Άγιος Χριστόφορος</i></p> <p>Ο βίος του Αγίου Χριστόφορου.</p> <p>Γιατί ονομάστηκε Χριστόφορος.</p>	

	<p>τοι που ενεργούν σε βάρος της ζωής των άλλων.</p> <p>(1 ώρα)</p>	
<p>Να δικαιολογήσουν, γιατί τα μικρά λάθη, όταν δεν διορθώνονται, γίνονται μεγάλα και δημιουργούν σοβαρά εμπόδια στην πορεία της ζωής που έδειξε ο Χριστός.</p>	<p><i>Τα μικρά λάθη γίνονται μεγάλα</i></p> <p>Ο εθισμός στην τήρηση των εντολών του Θεού δεν αφήνει τον άνθρωπο να κάνει μεγάλα λάθη.</p> <p>(1 ώρα)</p>	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄ Η Εκκλησία πορεύεται σε όλο τον κόσμο		
<p>Να αντιληφθούν ότι πρώτοι οι Απόστολοι εφάρμοσαν την εντολή του Χριστού και το έργο αυτό συνεχίζεται μέχρι σήμερα από τους Χριστιανούς.</p>	<p><i>Πορευθείτε σε όλα τα έθνη</i></p> <p>Η ιεραποστολική δράση των Αποστόλων.</p> <p>Ματ. 28, 16-20.</p> <p>«Αιδέσιος και Φρουμέντιος».</p> <p>(1 ώρα)</p>	
<p>Να αντιληφθούν ότι μέσα από την ιεραποστολή του Κυρίλλου και του Μεθοδίου μπόρεσαν οι σλαβικοί λαοί να γνωρίσουν το δρόμο του Χριστού, διατηρώντας την πολιτισμική τους ταυτότητα.</p>	<p><i>Κύριλλος και Μεθόδιος: Ιεραπόστολοι στους σλαβικούς λαούς</i></p> <p>Η ζωή και το έργο του Κυρίλλου και του Μεθοδίου.</p> <p>(1 ώρα)</p>	
<p>Να πληροφορηθούν ότι οι χριστιανικές κοινότητες που υπάρχουν στις μεγάλες χώρες της Ανατολής είναι έργο χριστιανών ιεραποστόλων από διάφορες χώρες.</p>	<p><i>Ιεραποστολή στην Ανατολή</i></p> <p>Οι χριστιανοί διαδίδουν τον Χριστιανισμό στην Ινδία, Κίνα, Ιαπωνία και Κορέα.</p> <p>Η Ορθόδοξη κοινότητα της Σεούλ.</p> <p>(1 ώρα)</p>	
<p>Να επισημάνουν ότι και οι σύγχρονοι ιεραπόστολοι εργάζονται με αυτοθυσία και αγάπη σε χώρες της Αφρικής, πέρα από διακρίσεις χρώματος και φυλής</p>	<p><i>Η ορθόδοξη Ιεραποστολή στην Αφρική σήμερα</i></p> <p>Η ανακάλυψη της Ορθοδοξίας στην Αφρική από αυτοχθόνους.</p> <p>Η ιεραποστολική δράση στην Ουγκάντα και Κένυα.</p> <p>Η συμβολή Ελλάδας και Κύπρου στις προσπάθειες της ιεραποστολής.</p> <p>(2 ώρες)</p>	<p>Συγκεντρώνουν υλικό από διάφορα ιεραποστολικά περιοδικά για την Ορθόδοξη ιεραποστολή στην Αφρική.</p>
<p>Να κατανοήσουν ότι η Εκκλησία προσεύχεται για την ενότητα όλων των ανθρώπων.</p> <p>Να αντιληφθούν πόσο δύσκολη είναι η επίτευξη της ενότητας μεταξύ των ανθρώπων αλλά και πόσο αναγκαία η συμβολή του καθενός μας προκειμένου αυτή να γίνει πραγματικότητα στη ζωή μας.</p>	<p><i>Εργαζόμαστε για την ενότητα όλων</i></p> <p>Το αίτημα της Εκκλησίας για την ενότητα όλων.</p> <p>Οι «γιατροί δίχως σύνορα».</p> <p>Το έργο της Unesco.</p> <p>Πρόσφατες εμπειρίες αλληλοβοήθειας και αλληλοσυμπάρστασης των λαών (σεισμοί, φυσικές καταστροφές).</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Συντάσσουν επιστολή σε κάποιο Οργανισμό εκθέτοντας τις σκέψεις τους (Γλώσσα).</p>
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄ Επίκαιρα		
<p>Να γνωρίσουν και να επισημάνουν πώς ο πρωτόκλητος μαθητής του Χριστού βάδισε με συνέπεια το δρόμο που έδειξε ο Δάσκαλός του.</p>	<p><i>Ο Απόστολος Ανδρέας</i></p> <p>Η ζωή, η δράση και το μαρτύριο του Αποστόλου Ανδρέα.</p> <p>Ο Άγιος Ανδρέας προστάτης του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Εκκλησίας της Πάτρας.</p>	

αγώνα τους μέσα στην ανθρώπινη κοινωνία.	αλλά κάλεσε κοντά του τους αποστόλους, τους οποίους προετοίμασε για τη συνέχιση του αγώνα. Μαρκ. 1, 16-20, Ματ. 10, 5-28 (επιλογή στίχων). (1 ώρα)	
Να αιτιολογήσουν γιατί η προτροπή του Χριστού «αγαπάτε αλλήλους» αποτελεί βασικό στοιχείο για την επιτυχία του αγώνα.	Αγώνας με τη δύναμη της αγάπης Ο Χριστός δίδαξε ένα εντελώς καινούργιο τρόπο αγώνα, την αγάπη. Αγάπη και ευσπλαχνία ακόμη και προς τους εχθρούς. Ματ. 5, 43-48, Α Κορ. 13, 1-8 και 13. Πατερικό κείμενο. (1 ώρα)	Συγκεντρώνουν στοιχεία και φωτογραφικό υλικό ομάδων με κοινωνική δράση.
Να γνωρίσουν γιατί η υπομονή και επιμονή του πιστού είναι βασικά στοιχεία για την αντιμετώπιση των δυσκολιών.	Επιμονή και υπομονή στον αγώνα Τα περιστατικά της θεραπείας των παραλυτικών της Καπερναούμ και της Βηθεσδά. Παραδείγματα από τη σύγχρονη ζωή. (1 ώρα)	Συγκεντρώνουν στοιχεία και συζητούν για την Έλεν Κέλλερ και τους Παραολυμπιακούς αγώνες (Φυσική αγωγή).
Να κατανοήσουν γιατί η συμμετοχή όλων στα αγαθά της ζωής, όπως διδάσκει το Ευαγγέλιο, κάνει τη ζωή μας πιο ανθρώπινη.	Αγώνας να μοιραζόμαστε τα αγαθά μας με τους άλλους Η παραβολή του άφρονα πλουσίου. Η κοινοβιακή ζωή των πρώτων Χριστιανών. Λουκ. 24, 1-53, Πράξ. 2, 42-47. (1 ώρα)	Περιγράφουν τη λειτουργία ενός ενοριακού συσσιτίου.
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β' Αγωνιστές και Μάρτυρες		
Να επισημάνουν, με συγκεκριμένα παραδείγματα, τους τρόπους με τους οποίους οι Απόστολοι κλήθηκαν να συνεχίσουν το έργο του Χριστού.	Οι Απόστολοι συνεχίζουν τον αγώνα του Χριστού Εμφανίσεις του Χριστού στους μαθητές. Αποστολή του Παρακλήτου (υπόσχεση). Ματ. 28, 16-20 Πραξ. 1, 1-9. (1 ώρα)	Μελετούν το χάρτη που παρουσιάζονται οι περιοχές που έδρασαν οι Απόστολοι.
Να επισημάνουν τα στοιχεία τα οποία ανέδειξαν τον πρωτομάρτυρα Στέφανο κορυφαία αγωνιστική μορφή για τους Χριστιανούς σε όλο τον κόσμο.	Ο Στέφανος: Πρωταγωνιστής και Πρωτομάρτυρας Η ζωή και το μαρτύριο του πρωτομάρτυρα Στεφάνου. Ο τρόπος εκλογής του. Πράξ. 6, 7. (1 ώρα)	
Να επισημάνουν τα στοιχεία που βοήθησαν τους σαράντα μάρτυρες να αγωνιστούν μέχρι το τέλος.	Οι Άγιοι Σαράντα Μάρτυρες (Εισαγωγικό κείμενο σχετικό με το πλήθος των μαρτύρων). Το μαρτύριο των σαράντα μαρτύρων. (1 ώρα)	Αναδηγούνται το μαρτύριο και σχολιάζουν τη συμπεριφορά του φρουρού.
Να γνωρίσουν τη μεγάλη μορφή της Αγ. Αικατερίνης και να επισημάνουν ότι από την ποιότητα του αγώνα των Χριστιανών μπορούν να προκύψουν εκπλη-	Μαρτύριο μ' εκπληκτική κατάληξη Η ζωή και το μαρτύριο της Αγίας Αικατερίνης.	Συγκεντρώνουν πληροφορίες και εικόνες από το μοναστήρι της Αγ. Αικατερίνης στο Σινά.

και να κατανοήσουν τους συμβολισμούς των μερών του.	Ένας βυζαντινός αρχαιολόγος ξεναγεί τα παιδιά σ' ένα βυζαντινού τύπου ναό (αρχιτεκτονική, εσωτερικά μέρη με τους συμβολισμούς τους). <i>(1 ώρα)</i>	ού και η εικονογράφηση τους (Εικαστικά, Ιστορία).
Να εξηγήσουν γιατί η Αγία Σοφία κατέχει ξεχωριστή θέση στη συνείδηση των Ορθόδοξων χριστιανών, ιδιαίτερα των Ελλήνων.	Αγία Σοφία: Ένα θαύμα τέχνης Το ιστορικό της ανέγερσης και των εγκαινίων της Αγίας Σοφίας. Αρχιτεκτονικές ιδιαιτερότητες – τρούλος απ' τον οποίο μπαίνει άπλετο φως. Γεγονότα και μορφές που συνδέθηκαν με το ναό. <i>(1 ώρα)</i>	
Να έρθουν σε επαφή με τη βυζαντινή εικονογραφία και να επισημάνουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της.	Η ομορφιά και τα μυστικά μας Δεύτερη επίσκεψη στο Εργαστήρι του εικονογράφου. Περιήγηση στις εικόνες. Η εικόνα της «Γέννησης του Χριστού». <i>(1 ώρα)</i>	Συγκεντρώνουν φωτογραφίες βυζαντινών εικόνων της Γέννησης του Χριστού, διαφόρων τύπων.
Να ασκηθούν στην ανάγνωση των εικόνων και στον τρόπο απόδοσης τιμής σ' αυτές.	Βλέποντας κι άλλες βυζαντινές εικόνες Οι εικόνες της Βάπτισης, της Μεταμόρφωσης, της Ανάστασης. Το μήνυμά τους, και ο τρόπος ευλαβικής προσκύνησης. <i>(1 ώρα)</i>	Παρατηρούν και σχολιάζουν εικόνες (χρώματα, σχήματα, έκφραση μορφών).
Να μάθουν να αναζητούν και να εντοπίζουν πρόσωπα και γεγονότα στις τοιχογραφίες.	Τοιχογραφίες που διηγούνται πολλά Ξενάγηση σε τοιχογραφημένο ναό. Οι εικονογραφικές ζώνες και τα θέματα των τοιχογραφιών (Βίβλος, ζωή των Αγίων). <i>(1 ώρα)</i>	
Να έρθουν σε επαφή με την τεχνική των ψηφιδωτών, έτσι ώστε να είναι σε θέση να επισημάνουν τις ιδιαιτερότητές τους.	Ψηφιδωτά καλλιτεχνήματα Το υλικό, ο τρόπος κατασκευής των ψηφιδωτών και το αισθητικό αποτέλεσμά τους. <i>(1 ώρα)</i>	Δημιουργούν ψηφιδωτές εικόνες, τοποθετώντας χάρτινες ή πλαστικές ψηφίδες σε σκίτσο
Να έρθουν σε επαφή με ιερά σκεύη και μικροτεχνήματα και να ανακαλύψουν ότι οι παραδοσιακοί καλλιτέχνες τα έκαναν όμορφα από αγάπη και σεβασμό.	Μικροτεχνήματα Η διακόσμηση των ιερών σκευών με μικροτεχνήματα (δισκοπότηρα, σταυροί, καλύμματα Ευαγγελίων, λειψανοθήκες, καντήλια κ.ά.). <i>(1 ώρα)</i>	
Να κατανοήσουν τι εκφράζουμε με τους ύμνους και πώς αυτοί είναι απαραίτητο στοιχείο στη χριστιανική λατρεία.	Κατανακτικοί ύμνοι και ψαλμοί Η θέση των ύμνων στη λατρεία. Είδη ύμνων και τρόποι ψαλμωδίας (8 ήχοι). <i>(1 ώρα)</i>	Ακούει ύμνους της Θ. Λειτουργίας από CD ή κασέτες (π.χ. «Άγιος ο Θεός», «Σε υμνούμεν», «Είδομεν το φως»).
Να κατανοήσουν γιατί ο Ρωμανός εκτιμάται ως ανεπανάληπτος εκκλησιαστικός ποιητής και μελωδός και να γνωρίσουν τι του οφείλουν οι χριστιανοί όλων των εποχών.	Ρωμανός ο Μελωδός, Μεγάλος Υμνογράφος Ο βίος, το έργο και τα χαρακτηριστικά των ύμνων του Ρωμανού του Μελωδού.	Ακούει έναν ύμνο του Ρωμανού του Μελωδού

νευτος χριστιανός αγωνιστής.	τερα και σήμερα. Ο ναός του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. <i>(1 ώρα)</i>	
Να εντοπίσουν και να απολογηθούν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της προσωπικότητας του Μεγάλου Βασιλείου για τα οποία τιμάται βαθιά από ολόκληρη τη Χριστιανοσύνη.	Ο Μέγας Βασίλειος Σπουδές και μόρφωση, συγγραφικό έργο, πολυειδείς αγώνες, προωθημένες κοινωνικές ιδέες και αποτελεσματική κοινωνική και εκπαιδευτική δράση. Ένα κείμενό του. <i>(1 ώρα)</i>	
Να αναφέρουν τρόπους με τους οποίους η Μεγάλη Σαρακοστή μας προετοιμάζει για να ζήσουμε βαθύτερα τον εορτασμό του Πάσχα.	Μεγάλη Σαρακοστή: Προετοιμασία για το Πάσχα Οι ιερές ακολουθίες (Χαιρετισμοί, Προηγιασμένες, Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως). Η υμνολογία και τα Κυριακά αναγνώσματα, που μας προετοιμάζουν για το Πάσχα. Το πραγματικό νόημα της νηστείας. <i>(1 ώρα)</i>	Ανάγνωση και ερμηνεία χαρακτηριστικού εκκλησιαστικού ύμνου.
Να γνωρίσουν περιστατικά της ζωής και της δράσης του Αποστόλου Πέτρου και να δικαιολογήσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που συγκροτούν την προσωπικότητά του.	Ο Απόστολος Πέτρος Η ζωή, η δράση και η προσωπικότητα του Αποστόλου Πέτρου (αυθόρμητος, αγωνιστής, ανήσυχος, ακούραστος, δυναμικός, ζηλωτής, ανθρώπινος κ.λπ.). Οι επιστολές του Αποστόλου Πέτρου. <i>(1 ώρα)</i>	Επιλέγουν και σχολιάζουν σημεία από τις επιστολές του Αποστόλου Πέτρου.

ΤΑΞΗ ΣΤ΄

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΑΣ

Στόχοι	Θεματικές Ενότητες (διατιθέμενος χρόνος)	Ενδεικτικές Δραστηριότητες
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ Η αναζήτηση και η φανέρωση της αλήθειας		
Οι μαθητές επιδιώκεται: Να γνωρίσουν τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι αναζητούσαν την αλήθεια, δηλ. την απάντηση σε σημαντικά ερωτήματα σχετικά με το νόημα της ζωής, να επισημάνουν την επίσημη απάντηση της αναζήτησης και να απολογηθούν τις απαντήσεις τους.	Πάντα οι άνθρωποι αναζητούν την αλήθεια Τα βασικά ζητήματα της ζωής (ερωτήματα του τύπου: γιατί πεθαίνουμε; πώς γεννιόμαστε, τι γίνεται μετά το θάνατο;) Απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα μέσα από μύθους, φιλοσοφικά συστήματα, θρησκείες. Ενδεικτικά κείμενα από μύθους ελληνικούς και ανατολικών λαών, φιλοσοφικά συστήματα, θρησκείες ανατολικές. <i>(1 ώρα)</i>	Συγκεντρώνουν και σχολιάζουν μύθους από την ελληνική και ανατολική μυθολογία με σχετικά θέματα.
Να πληροφορηθούν ότι οι άνθρωποι έκαναν προσπάθειες να προσεγγίσουν την αλήθεια με σχετική μόνο επιτυχία, χωρίς όμως να φτάσουν στην πληρότητα της αλήθειας.	Η Προσέγγιση της αλήθειας: Μια βασανιστική αλλά και συναρπαστική περιπλάνηση Η προσέγγιση της αλήθειας από τραγικούς ποιητές και φιλοσόφους, από δασκάλους ανατολικών θρησκειών (Βού-	Αναζητούν τι είπε ο Σωκράτης για την αλήθεια.

τους οποίους χρησιμοποιείται το Ευαγγέλιο στη Θ. Λατρεία και να επισημάνουν πώς μέσα απ' αυτή τη χρήση συναντούμε κάθε φορά την Αλήθεια.	Το Ευαγγέλιο πάντα τοποθετημένο πάνω στην Αγία Τράπεζα. Οι πιστοί ασπάζονται το Ευαγγέλιο. Η ανάγνωση αποστολικών και ευαγγελικών περικοπών, σύμφωνα με το εορτολόγιο. (1 ώρα)	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ' Αλήθειες που δίδαξε ο Χριστός		
Να εξηγήσουν γιατί η Βασιλεία του Θεού είναι πολύτιμος θησαυρός, που για να τον αποκτήσει κανείς, χρειάζονται αγώνας και θυσίες.	Η αλήθεια είναι πολύτιμη Η αναζήτηση των θησαυρών είναι παντοπινή και γοητευτική υπόθεση των ανθρώπων. Οι παραβολές του κρυμμένου θησαυρού και του πολύτιμου μαργαρίτη. (Ματ. 13, 44-46). (1 ώρα)	
Να εξηγήσουν τους λόγους για τους οποίους ο Χριστός δικαιώνει μόνο τον Τελώνη και όχι τον Φαρισαίο, παράλο που και οι δυο εκτελούσαν το ίδιο θρησκευτικό καθήκον.	Και οι δυο προσεύχονται... Αφήγηση της παραβολής Τελώνη και Φαρισαίου. Και σήμερα παρατηρούνται συμπεριφορές όμοιες με τις των δύο τύπων της παραβολής. (1 ώρα)	
Να αιτιολογήσουν γιατί πρέπει να συγχωρούμε τους άλλους, και μάλιστα απεριόριστα.	Να συγχωρούμε τους άλλους Η παραβολή του κακού δούλου (Ματ. 18, 23-35 και 18, 21-22). Ο Χριστός δίδαξε και εφάρμοσε τη συγχώμη (Ματ 6, 2 και 14). Ένα παράδειγμα συγχώρησης από τη ζωή ενός Αγίου. (1 ώρα)	Καταθέτουν και συζητούν σχετικές εμπειρίες από την προσωπική τους ζωή.
Να επισημάνουν τα δεινά που προκαλούνται από την κακή χρήση της γλώσσας, καθώς και την ανάγκη χαλιναγώγησής της.	Προσέχουμε πάντοτε όσα λέμε; Περικοπή από την επιστολή του Ιακώβου (3, 1-12) Το δίδαγμα της επιστολής για τη σημερινή ζωή. (1 ώρα)	
Να επισημάνουν χαρακτηριστικά γνωρίσματα του νέου τρόπου ζωής από τους Μακαρισμούς και να δικαιολογήσουν το χαρακτηρισμό των ανθρώπων αυτών ως ευτυχισμένων.	Η επί του Όρους Ομιλία Η επί του Όρους ομιλία. Γνωρίσματα των ανθρώπων της Βασιλείας του Θεού. Οι Μακαρισμοί Ματ. 5, 4-5, 7-9 (πενθούντες, πτωχείς, ελεήμονες, καθαροί στην καρδιά, ειρηνοποιοί). (1 ώρα)	Καταγράφουν και σχολιάζουν τους μακαρισμούς.
Να αιτιολογήσουν τη σημασία που έχει στον αγώνα της ζωής το να λέμε πάντα αλήθεια.	Όταν λέμε πάντα την αλήθεια Σενάριο με βιοματικό κείμενο με εμπειρίες παιδιών από την καθημερινή ζωή. Η αλήθεια, η ευθύνη και η αξιοπιστία εξασφαλίζονται με τη συμμετοχή στη ζωή της Εκκλησίας. Το ψέμα δυσχεραίνει τις σχέσεις των αν-	

<p>τότε είναι δυνατόν να προκληθούν στην εκκλησιαστική κοινότητα περιπέτειες με βαρύ τίμημα.</p>	<p>Η αμφισβήτηση των εικόνων, βαθύτερη αιτία για τις ταραχές που ξέσπασαν στους κόλπους της Εκκλησίας.</p> <p>Οι αποφάσεις των οικουμενικών Συνόδων του 787 και 843.</p> <p>Η Κυριακή της Ορθοδοξίας.</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>σπάζονται τις εικόνες.</p>
<p>Να εξηγήσουν γιατί το Σύμβολο της πίστεως το σέβονται, το μελετούν και το απαγγέλλουν σχεδόν όλοι οι χριστιανοί του κόσμου.</p>	<p>Το σύμβολο της πίστεως: Βασικές αλήθειες με λίγα λόγια</p> <p>Ο χρόνος και ο τόπος σύνταξής του.</p> <p>Τα δόγματα της Εκκλησίας.</p> <p>Η Εκκλησία: φύλακας της πίστης.</p> <p>Το περιεχόμενο των 12 άρθρων του.</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Διαβάζουν και συζητούν το Σύμβολο της Πίστεως.</p>
<p>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄ Ζώντας μαζί την αλήθεια</p>		
<p>Να βιώσουν την ατμόσφαιρα στην εκκλησιαστική κοινότητα και τον τρόπο που βαθαίνουν οι σχέσεις των μελών της, όταν νιώθουν και συμπεριφέρονται ως αδέρφια.</p>	<p>Στην εκκλησία ζούμε την αδελφοσύνη</p> <p>Η έννοια της αδελφοσύνης είναι από τις τρυφερότερες.</p> <p>Ακόμη και σήμερα μοναχοί και κληρικοί προσφωνούνται «αδελφοί».</p> <p>Ο Ιησούς αποκαλούσε τους μαθητές του και άλλους «αδελφούς» (Ματ. 28, 10. Ιω. 20, 17 –Ματ. 25, 40, 13, 48-50).</p> <p>Πώς αισθάνονται και πώς ενεργούν οι πιστοί όταν συναισθάνονται τους συγχριστιανούς τους ως αδέρφια;</p> <p>Κείμενο από τους Πατέρες της Εκκλησίας.</p> <p>(1 ώρα)</p>	
<p>Να αιτιολογήσουν, μέσα από βιβλικά κείμενα, γιατί η αλήθεια χαρακτηρίζεται ως φως.</p> <p>Να μελετούν και άλλα σύμβολα που σχετίζονται με αλήθειες ζωής.</p>	<p>Η αλήθεια είναι φως</p> <p>Η θεραπεία του εκ γενετής τυφλού (Ιω. 9, 1-38).</p> <p>Ο Χριστός λέγει για τον εαυτό του «Εγώ είμαι το φως του κόσμου» (Ιω. 8, 12) και για τους μαθητές «εσείς είστε το φως για τον κόσμο» (Ματ. 5, 14).</p> <p>Ψάλλουμε: «Δόξα Σοι τω δείξαντι το φως...», «Είδομεν το φως το αληθινόν», «Δεύτε λάβετε φως...» κλπ.</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Συζητούν τον τρόπο με τον οποίο «αντιμετωπίζεται» το φως από άλλες επιστήμες και τέχνες (Φυσική, Βιολογία, Χημεία, Λογοτεχνία, Εικαστικά).</p>
<p>Να εντοπίζουν χριστιανικές αλήθειες που εκφράζονται στους ύμνους του Όρθρου και του Εσπερινού.</p>	<p>Η αλήθεια εκφράζεται με ύμνους στη λατρεία</p> <p>Ένας διάλογος μεταξύ ιερέα και μαθητών για τον Όρθρο και τον Εσπερινό.</p> <p>Αποσπάσματα ύμνων των δύο ακολουθιών.</p> <p>(1 ώρα)</p>	
<p>Να κατανοήσουν τη σημασία της συγγνώμης για τις σχέσεις των ανθρώπων σε όλους τους τομείς της ζωής.</p>	<p>Μετανιώνω και συμφιλιώνομαι αληθινά</p> <p>Διάλογος για τη συγγνώμη «πριν δύσει ο ήλιος».</p> <p>Το Μυστήριο της μετανοίας.</p> <p>(1 ώρα)</p>	
<p>Να αντιληφθούν ότι η Εκκλησία</p>	<p>Ευχέλαιο: Για την υγεία του σώματος και</p>	<p>Συγκεντρώνουν στοι-</p>

	<p>Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Προτεσταντισμού.</p> <p>Η δράση των προτεσταντών σήμερα.</p> <p>(1 ώρα)</p>	
<p>Να γνωρίσουν στοιχεία της ισραηλιτικής πίστης και της λατρείας στη Συναγωγή.</p>	<p><i>Η θρησκεία των Εβραίων</i></p> <p>Η πίστη των Εβραίων (Ισραηλιτών ή Ιουδαίων).</p> <p>Πώς λατρεύουν οι Ισραηλίτες τον Θεό στη Συναγωγή.</p> <p>Πώς είναι διαρρυθμισμένη και διακοσμημένη η Συναγωγή.</p> <p>Προσευχές, ανάγνωση περικοπών από την Αγία Γραφή (Τορά), ύμνοι, διδαχή του ραβίνου κλπ.</p> <p>(1 ώρα)</p>	
<p>Να γνωρίσουν στοιχεία της μουσουλμανικής θρησκείας και λατρείας.</p>	<p><i>Η θρησκεία των Μουσουλμάνων</i></p> <p>Η πίστη των Μουσουλμάνων.</p> <p>Το τζαμί, χώρος λατρείας των Μουσουλμάνων.</p> <p>Διαρρύθμιση και διακόσμηση του τζαμιού.</p> <p>Τύπος και τρόπος προσευχής.</p> <p>(1 ώρα)</p>	
ΚΙ ΦΑΛΛΑΙΟ Ζ' Επίκαιρα Θέματα		
<p>Να γνωρίσουν και να εκτιμήσουν την ξεχωριστή θέση που έχει στη μνήμη και στην καρδιά των πιστών ο Γρηγόριος ο Θεολόγος.</p>	<p><i>Γρηγόριος ο Θεολόγος</i></p> <p>Ο βίος και η δράση του Γρηγορίου του Θεολόγου.</p> <p>Το συγγραφικό έργο του (αποσπάσματα ποιημάτων του).</p> <p>Απόσπασμα από τον Επιτάφιο του στον Μ. Βασίλειο.</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Χρωματίζουν σε φωτοτυπία ολόσωμο σκίτσο του και να γράψουν κάτω κάτι από τα λόγια του</p>
<p>Να δικαιολογήσουν γιατί ο Ακάθιστος Ύμνος είναι τόσο προσφιλής σε όλους τους Ορθοδόξους χριστιανούς</p>	<p><i>Ο Ακάθιστος Ύμνος</i></p> <p>Οι ιστορικές συνθήκες κάτω από τις οποίες συντέθηκε ο Ακάθιστος Ύμνος.</p> <p>Αισθητικές και ορισμένες θεολογικές αλήθειες, όπως π.χ. η ενανθρώπιση του Χριστού.</p> <p>Η συμβολή της Παναγίας στο έργο της σωτηρίας (μεσιτεία).</p> <p>Παράθεση κάποιου ύμνου, όπως π.χ. «Την ωραιότητα...».</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Διαβάζουν χαρακτηριστικά τροπάρια από τον Ακάθιστο Ύμνο και τα σχολιάζουν.</p>
<p>Να εξηγήσουν γιατί το Άγιο Όρος, αυτή η πανορθόδοξη πολιτεία ασκητικών αδελφοτήτων, είναι κέντρο πνευματικής και πολιτιστικής ακτινοβολίας.</p>	<p><i>Το Άγιο Όρος</i></p> <p>Οι πρώτες ασκητικές οικήσεις (Όσιος Αθανάσιος και Νικηφόρος Φωκός).</p> <p>Οι μονές του Αγίου Όρους σήμερα, μέσα στη φυσική ομορφιά.</p> <p>Η οργάνωση και η διοίκησή τους.</p> <p>Η εμπειρία ενός προσκυνητή στο Άγιο Όρος.</p> <p>(1 ώρα)</p>	<p>Συγκεντρώνουν εικαστικό και άλλο υλικό για τις μονές του Αγίου Όρους και συζητούν για τη σημασία της διάσωσης της θρησκευτικής κληρονομιάς.</p>

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟ

Αρ. Φύλλου 161

13 Ιουλίου 1998

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΕΔΡΙΚΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

200 Οργάνωση και λειτουργία Νηπιαγωγείων	1
201 Οργάνωση και λειτουργία Δημοτικών Σχολείων...	2

ΠΡΟΕΔΡΙΚΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

ΠΡΟΕΔΡΙΚΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 200	(1)
Οργάνωση και λειτουργία Νηπιαγωγείων.	

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Έχοντας υπόψη :

1. Τις διατάξεις της παραγράφου 9 του άρθρου 3 του Ν. 1566/85 «Δομή και λειτουργία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπ/σης και άλλες διατάξεις (ΦΕΚ 167/85 Τ.Α)».

2. Τις διατάξεις του άρθρου 29 του Ν. 1558/1985 (ΦΕΚ 137 Α'), στο οποίο προστέθηκε το άρθρο 27 του Ν. 2081/1992 (ΦΕΚ 154 Α') και οι διατάξεις του άρθρου 1 παρ. 2 α του Ν.2469/97 (ΦΕΚ 38 Α')

3. Το γεγονός ότι από τις διατάξεις του παρόντος Προεδρικού Διατάγματος δεν προκαλείται δαπάνη σε βάρος του κρατικού προϋπολογισμού

4. Τη με αριθμό 18/1995 γνωμοδότηση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

5. Τη με αριθμό 47/1998 γνωμοδότηση του Συμβουλίου της Επικρατείας, μετά από πρόταση του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, αποφασίζουμε:

Άρθρο 1

Σχολική Περιφέρεια

1. Κάθε δημόσιο νηπιαγωγείο έχει δική του σχολική περιφέρεια και σ' αυτό φοιτούν τα νήπια που διαμένουν στην περιφέρειά του. Σε δήμους ή κοινότητες που λειτουργούν περισσότερα από ένα νηπιαγωγεία τη σχολική περιφέρεια ορίζει ο αρμόδιος προϊστάμενος της Δ/σης ή του Γραφείου Εκπ/σης, αφού λάβει υπόψη του την πρόταση της Δημοτικής ή Κοινοτικής Επιτροπής Παιδείας και των προϊσταμένων των νηπιαγωγείων. Με την ίδια διαδικασία γίνεται η μετατόπιση και ο επαναπροσδιορισμός των ορίων, όταν παραστεί ανάγκη.

2. Τα συστεγαζόμενα νηπιαγωγεία έχουν ενιαία σχολική περιφέρεια και η κατανομή των νηπίων που εγγράφονται σ' αυτά και όσων έρχονται κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους από άλλα νηπιαγωγεία γίνεται σε ισοπληθή τμήματα, ανάλογα με την οργανικότητα των νηπιαγωγείων, με την επιφύλαξη των διατάξεων της παραγράφου 10 του άρθρου 7 και της παραγράφου 3 του άρθρου 10 του παρόντος Π.Δ.

3. Τα πειραματικά νηπιαγωγεία δεν έχουν δική τους σχολική περιφέρεια και οι εγγραφές σ' αυτά, μέχρι την έκδοση των προβλεπόμενων Π.Δ. και υπουργικών αποφάσεων εξακολουθούν να γίνονται σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις.

4. Εγγραφή νηπίου, το οποίο δεν κατοικεί στη σχολική περιφέρεια του νηπιαγωγείου, μπορεί να γίνει μετά από αιτιολογημένη απόφαση του προϊσταμένου.

5. Για τη σχολική περιφέρεια των νηπιαγωγείων που παρέχουν ειδική αγωγή ισχύουν οι σχετικές διατάξεις που αφορούν όλες τις Μονάδες Ειδικής Αγωγής.

Άρθρο 2

Επωνυμία νηπιαγωγείων

1. Τα νηπιαγωγεία φέρουν την επωνυμία του δήμου ή της κοινότητας, στα όρια των οποίων λειτουργούν.

2. Όταν σε ένα δήμο ή κοινότητα λειτουργούν περισσότερα από ένα νηπιαγωγεία, η επωνυμία συμπληρώνεται με αύξοντα αριθμό κατά τη σειρά της ίδρυσής τους.

3. Στις περιπτώσεις που νηπιαγωγεία λειτουργούν σε οικισμούς δήμων ή κοινοτήτων, μπορούν να φέρουν την επωνυμία του οικισμού ή τον αύξοντα αριθμό που αναφέρεται στην προηγούμενη παράγραφο.

Άρθρο 3

Σχολικό και διδακτικό έτος

1. Το σχολικό έτος των νηπιαγωγείων αρχίζει την 1η Σεπτεμβρίου και λήγει στις 31 Αυγούστου του επόμενου έτους. Το διδακτικό έτος αρχίζει την 1η Σεπτεμβρίου και λήγει στις 21 Ιουνίου του επόμενου έτους. Οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες αρχίζουν στις 11 Σεπτεμβρίου και λήγουν στις 15 Ιουνίου του επόμενου έτους, ημέρα κατά την οποία χορηγούνται τα αναμνηστικά στα νήπια. Όταν η 15η Ιουνίου είναι Σάββατο ή Κυριακή, οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες λήγουν την προηγούμενη Παρασκευή.

2. Το διδακτικό έτος χωρίζεται σε περιόδους (τρίμηνα) :

ή ένταξή τους στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Τα σχολεία που συστεγάζονται και ακολουθούν το πρόγραμμα εργασίας (συλλεπουργούν) έχουν κοινή λειτουργία η οποία περιλαμβάνει ενιαίο πρόγραμμα και συγγραφή του ωραρίου των εκπ/κών από το ένα σχολείο άλλο. Παίρνονται επίσης όλα εκείνα τα μέτρα, με τα οποία εξασφαλίζονται οι ίδιες συνθήκες διδασκαλίας για τους μαθητές αλλά και οι ίδιες εργασιακές συνθήκες για τους εκπ/κούς. Το ίδιο συμβαίνει και όταν τμήμα ή τμήμα ενός σχολείου έχουν παράλληλη λειτουργία με άλλο σχολείο.

Ε όλα τα συστεγαζόμενα σχολεία με κοινό ή όχι ωράριο εργασίας μπορούν να πραγματοποιούνται κοινές εκδηλώσεις και δραστηριότητες.

Το διδακτικό προσωπικό των συστεγαζόμενων σχολείων συνέρχεται σε κοινές συνεδριάσεις σύμφωνα με το άρθρο 8 της παραγράφου 1 του άρθρου 13 αυτού του νόμου, καθώς και τα σχολικά συμβούλια αυτών των σχολείων. Στις κοινές αυτές συνεδριάσεις προεδρεύουν εκπεμπόμενοι οι διευθυντές των σχολείων. Μεταξύ των σκοπών των κοινών συνεδριάσεων είναι η καλλιέργεια πνεύματος συνεργασίας, ώστε τα σχολεία αυτά να υφίστανται κάτω από το πνεύμα ενιαίας σχολικής μονάδας καθώς και ο συντονισμός των ενεργειών για την επίτευξη των στόχων της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Σε περίπτωση που εκδηλώνονται διαφωνίες μεταξύ των συλλόγων των συστεγαζόμενων σχολείων, την ευθύνη της τελικής πρότασης και απόφασης έχουν, ανάλογα με το θέμα, ο Σχολικός Σύμβουλος ή ο Προϊστάμενος της Διεύθυνσης ή του Γραφείου Π.Ε. Η πρόταση αυτή και η απόφαση δεν μπορούν να αφίστανται από τον ενιαίο τρόπο λειτουργίας των σχολικών μονάδων σε ό,τι αφορά τις εργασιακές σχέσεις και υποχρεώσεις μεταξύ των εκπ/κών και τις ίσες ευκαιρίες μεταξύ των μαθητών.

Με υπουργικές αποφάσεις και εγκυκλίους της Διεύθυνσης των Υπουργείων Παιδείας μπορούν να ρυθμίζονται θέματα που αφορούν τη λειτουργία των συστεγαζόμενων σχολείων.

Άρθρο 13

Θέματα λειτουργίας σχολείων

Συνεδριάσεις συλλόγου διδασκόντων

Ο σύλλογος διδασκόντων συνεδριάζει σύμφωνα με το άρθρο 2 της περίπτωσης ΣΤ' του άρθρου 11 του νόμου 166/85 και τα σχετικά πρακτικά καταχωρούνται στο αρχείο βιβλίου, όπου υπογράφουν οι συμμετέχοντες. Οι αποφάσεις λαμβάνονται κατά πλειοψηφία και δεσμεύουν τους μειοψηφούντες. Σε περίπτωση ισοψηφίας υπερισχύει η ψήφος του Προέδρου - Διευθυντή. Το ίδιο ισχύει στις συνεδριάσεις του σχολικού συμβουλίου και των κοινών συνεδριάσεων των συστεγαζόμενων σχολείων.

Οι αποφάσεις του συλλόγου διδασκόντων, σε καμιά περίπτωση δεν μπορούν να αντιτραπείν τους σκοπούς και τις αρχές της εκπαίδευσης.

Θέματα που είναι αντίθετα από τους νόμους και τις διατάξεις δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο συζήτησης κατά τις συνεδριάσεις.

Τα συστεγαζόμενα σχολεία διατηρούν την αυτοτέλειά τους και ο σύλλογος διδασκόντων κάθε σχολείου πραγματοποιεί τις προβλεπόμενες συνεδριάσεις. Πέραν από τις πραγματοποιούμενες κοινές συνεδριάσεις όλων των διδασκόντων των συστεγαζόμενων σχολείων για θέματα που αφορούν την κοινή λειτουργία τους και τη συ-

γκρότηση κοινών ομάδων που θα αναλάβουν καθήκοντα και αρμοδιότητες (εκδηλώσεις, προγραμματισμός, επιπλέον μέσα διδασκαλίας, βιβλιοθήκη, εφημερεύοντες κ.α.)

ε. Στις συνεδριάσεις του συλλόγου διδασκόντων μπορούν να συμμετέχουν ο Σχολικός Σύμβουλος και ο αρμόδιος Προϊστάμενος, ανάλογα με το αντικείμενο, όταν κρίνεται απαραίτητο απ' αυτούς ή καλούνται από το δ/ντή.

2. Εφημερεύοντες - Επιτήρηση μαθητών

α. Με πράξη του συλλόγου διδασκόντων ορίζονται οι εφημερεύοντες και καθορίζονται τα καθήκοντα και οι αρμοδιότητές τους. Αντίγραφο του πρακτικού αναρτάται στο γραφείο του διευθυντή και στο γραφείο των εκπ/κών. Κατά τη σύνταξη των κανόνων εφημερίας δίνεται προτεραιότητα στην επιτήρηση και τη μέριμνα για την προστασία και τη σωματική ακεραιότητα των μαθητών, τον έλεγχο καθαριότητας των σχολικών χώρων και σε ό,τι έχει σχέση με την υγιεινή και την ασφάλειά τους. Επίσης ορίζεται ο χρόνος προσέλευσης των εφημερευόντων, που δεν μπορεί να είναι μικρότερος των δεκαπέντε (15) λεπτών πριν την έναρξη των μαθημάτων, καθώς και ο χρόνος αναχώρησής τους.

β. Η κατάσταση με τα ονόματα των εφημερευόντων δεν υπόκειται σε έγκριση από τις προϊστάμενες αρχές του σχολείου, αλλά μπορεί να περιλαμβάνεται στο ωρολόγιο πρόγραμμα που υποβάλλεται στο σχολικό συμβούλιο για ενημέρωσή του. Κατάσταση εφημερίας μπορεί να γίνει για όλο το σχολικό έτος ή για μικρότερο χρονικό διάστημα. Αντικατάσταση εφημερευόντος και αλλαγή της ημέρας εφημερίας γίνεται μόνο από το διευθυντή του σχολείου.

γ. Η εφημερία δεν ανήκει στις πρόσθετες υπηρεσίες (παράγραφος β, άρθρο 13 του Ν. 166/85) και απ' αυτή απαλλάσσονται μόνο ο διευθυντής και ο υποδιευθυντής του σχολείου και όσοι αναφέρονται στο εδάφιο στ' αυτής της παραγράφου. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις με απόφαση του συλλόγου διδασκόντων, μπορεί να απαλλαγεί εκπ/κός από την εφημερία, όταν διαπιστώνεται ότι ειδικός λόγος δεν του επιτρέπει να εκτελεί τα ειδικά αυτά καθήκοντα.

δ. Ο αριθμός των εφημερευόντων ορίζεται από το σύλλογο διδασκόντων. Για τον ορισμό του λαμβάνεται υπόψη η οργανικότητα του σχολείου, ο αριθμός των μαθητών, η έκταση και η ιδιομορφία του σχολικού χώρου, ώστε να εξασφαλίζεται η ασφαλής επιτήρηση των μαθητών.

ε. Σε περίπτωση που οι καιρικές συνθήκες δεν επιτρέπουν την έξοδο των μαθητών στο προαύλιο την ώρα των διαλειμμάτων, εφαρμόζεται ειδικό πρόγραμμα εφημερίας που περιλαμβάνει και επιτήρηση κατά όροφο.

στ. Οι εκπ/κοί που συμπληρώνουν το ωράριό τους σε δύο σχολεία κάνουν εφημερία μόνο στο ένα, σ' αυτό που είναι οργανικά τοποθετημένοι. Καθήκοντα εφημερίας δεν ανατίθενται σε εκπ/κούς που διδάσκουν σε τρία και περισσότερα σχολεία, όταν τουλάχιστε το ένα από αυτά λειτουργεί σε χωριστό κτίριο.

ζ. Τα σχολεία που συλλειτουργούν σύμφωνα με την παράγραφο 5 του άρθρου 12 του παρόντος Π.Δ., καθαρτοποιούν κοινό πίνακα εφημερευόντων, ώστε όλοι οι εκπ/κοί του συγκροτήματος, ανεξάρτητα από το σχολείο στο οποίο ανήκουν, να πραγματοποιούν τον ίδιο εβδομαδιαίο αριθμό εφημεριών. Η επιτήρηση γίνεται χωρίς διάκριση για όλους τους μαθητές, ανεξάρτητα από το σχολείο που φοιτούν.

η. Αποχώρηση μαθητή από το σχολείο πριν τη λήξη του διδακτικού ωραρίου της τάξης γίνεται μόνο μετά από συνεννόηση του διευθυντή ή του δασκάλου της τάξης με τους γονείς ή κηδεμόνες.

θ. Υπεύθυνος για την επιτήρηση των μαθητών μέσα στην τάξη είναι ο εκπαιδευτικός που διδάσκει τη συγκεκριμένη ώρα. Γι' αυτό εισέρχεται στην αίθουσα μαζί με τους μαθητές και μετά το τέλος του μαθήματος εξέρχεται απ' αυτή όταν έχουν αποχωρήσει όλοι οι μαθητές.

ι. Από το δάσκαλο της τάξης μπορούν να οριστούν επιμελητές. Ο αριθμός των επιμελητών και τα καθήκοντά τους καθορίζονται μετά από συνεργασία του δασκάλου και των μαθητών.

3. Εκδρομές - διδακτικές επισκέψεις

α. Γενικά:

(1) Οι μετακινήσεις - επισκέψεις εκτός σχολείου διακρίνονται σε δύο κατηγορίες:

- Ημερήσια διδακτική εκδρομή
- Διδακτικές επισκέψεις - συμμετοχή σε εκδηλώσεις και δραστηριότητες

(2) Και οι δύο κατηγορίες εντάσσονται στην εκπαιδευτική διαδικασία και υπηρετούν διδακτικούς και παιδαγωγικούς σκοπούς του αναλυτικού προγράμματος. Αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του ετήσιου σχεδιασμού του εκπαιδευτικού έργου, σε επίπεδο τάξης και σχολικής μονάδας, και δεσμεύουν για τη συμμετοχή όλους τους εκπαιδευτικούς.

(3) Όλες οι μετακινήσεις εκτός νομού, εγκρίνονται από τον Προϊστάμενο της Δ/σης ή του Γραφείου Εκπ/σης.

(4) Οι μαθητές που δεν παίρνουν μέρος στις εξόδους από το σχολείο, παραμένουν στην οικία τους μετά από έγκαιρη ενημέρωση των γονέων τους.

(5) Όλο το εκπαιδευτικό προσωπικό του σχολείου (δάσκαλοι και εκπαιδευτικοί ειδικοτήτων) που συνοδεύει τους μαθητές δικαιούται τις νόμιμες αποζημιώσεις για εκτός έδρας μετακίνηση, ανεξάρτητα από τον αριθμό των μαθητών που παίρνουν μέρος στην έξοδο.

(6) Όλες οι μετακινήσεις εκτός σχολείου (εκδρομή, τακτικές και έκτακτες επισκέψεις) στο σύνολό τους δεν υπερβαίνουν τις εννιά (9) για κάθε διδακτικό έτος και καταγράφονται στο ημερολόγιο σχολικής ζωής.

β. Ημερήσια διδακτική εκδρομή: Κάθε δημοτικό σχολείο μπορεί να πραγματοποιεί μία ολόκληρη εκδρομή κατά σχολικό έτος, με απόφαση του συλλόγου διδασκόντων, στην οποία μπορούν να πάρουν μέρος και οι γονείς των μαθητών μετά από σύμφωνη γνώμη του συλλόγου διδασκόντων. Σε κάθε περίπτωση όμως, την ευθύνη για την εφαρμογή του προγράμματος και την επιτήρηση των μαθητών την έχουν οι εκπ/κοί και όχι οι γονείς.

Η εκδρομή αυτή γίνεται κατά σχολείο ή κατά τάξεις (όχι κατά τμήμα) και εξυπηρετεί γενικούς εκπ/κούς σκοπούς.

Πολυήμερες εκδρομές για μαθητές δημοτικών σχολείων δεν επιτρέπονται, εκτός από αυτές που πραγματοποιούνται στα πλαίσια των ανταλλαγών στο εσωτερικό ή εξωτερικό και της φιλοξενίας ειδικών φορέων, μετά από απόφαση του Υπουργού Παιδείας.

Ημερήσια εκδρομή πραγματοποιείται με την προϋπόθεση ότι θα συμμετέχουν σ' αυτή τα 3/4 των μαθητών κάθε τάξης (όχι του τμήματος), για τους οποίους κατατίθεται στο σχολείο σχετική δήλωση του γονέα ή κηδεμόνα. Στο πρακτικό του συλλόγου διδασκόντων αναφέρονται ο τόπος πραγματοποίησης της εκδρομής, ο χρόνος αναχώρησης, ο πιθανός χρόνος επιστροφής, το μέσο μετα-

φοράς, το δρομολόγιο που θα ακολουθηθεί καθώς και το όνομα του αρχηγού (όταν απουσιάζουν ο διευθυντής και ο υποδιευθυντής) και των υπευθύνων των τμημάτων.

Αντίγραφο του πρακτικού υποβάλλεται στο Σχολικό Σύμβουλο και στον αρμόδιο Προϊστάμενο για ενημέρωση, με την επιφύλαξη της περίπτωσης (3) του εδαφίου α της παρούσης παραγράφου.

γ. Διδακτικές επισκέψεις - συμμετοχή σε εκδηλώσεις και δραστηριότητες:

Παρέχεται η δυνατότητα στις τάξεις και τις σχολικές μονάδες να επιλέγουν με προσοχή τους επισκέψιμους χώρους ιστορικής και πολιτιστικής αναφοράς (Μουσεία, Θέατρα, Χώροι Εκθέσεων, Βιβλιοθήκες, Εργαστήρια), μονάδες παραγωγής, αξιοθέατα κτλ. και να οργανώνουν στη συνέχεια τις επισκέψεις τους, οι οποίες δεν θα γίνονται κατά τρόπο τυχαίο και αποσπασματικό, αλλά με προγραμματισμένες δράσεις και ένταξή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Οι διδακτικές επισκέψεις και η συμμετοχή των μαθητών σε εκδηλώσεις και δραστηριότητες, στις οποίες μπορεί να πάρει μέρος όλο το σχολείο ή μερικές τάξεις, έχουν διάρκεια μιας ή περισσότερων διδακτικών ωρών ή μπορούν και να παραταθούν πέραν του ωραρίου λειτουργίας, μέχρι και δύο διδακτικές ώρες, για τις περιπτώσεις που αυτό καθίσταται αναγκαίο για την ολοκλήρωση της επίσκεψης. Ορίζονται με απόφαση του συλλόγου διδασκόντων και εντάσσονται στον ετήσιο ή τριμηνιαίο προγραμματισμό ο οποίος υποβάλλεται στο Σχολικό Σύμβουλο. Ο Σχολικός Σύμβουλος μπορεί να διατυπώνει τις δικές του τυχόν παρατηρήσεις και προτάσεις για το περιεχόμενο του σχεδιασμού.

Με απόφαση του συλλόγου διδασκόντων μπορούν να πραγματοποιούνται έκτακτες επισκέψεις, εκδηλώσεις και δραστηριότητες, για τις οποίες ενημερώνονται τόσο ο Σχολικός Σύμβουλος όσο και ο Προϊστάμενος της Διεύθυνσης ή του Γραφείου Εκπαίδευσης.

Ο ακριβής τόπος, το μέσο μεταφοράς, η ημέρα και οι ώρες πραγματοποίησης των επισκέψεων, εκδηλώσεων και δραστηριοτήτων γνωστοποιούνται έγκαιρα, γραπτά ή προφορικά, στο Σχολικό Σύμβουλο και στον αρμόδιο Προϊστάμενο και αποτελούν μέρος της σχολικής ζωής που αναφέρεται στην επόμενη παράγραφο.

δ. Ειδικές ρυθμίσεις:

(1) Λειτουργίες για τις εκδρομές, τις επισκέψεις και τις λοιπές δραστηριότητες καθώς και γι' αυτές που αφορούν τη σχολική ζωή ρυθμίζονται με υπουργικές αποφάσεις και εγκυκλίου της Δ/σης Σπουδών Π.Ε. του ΥΠΕΠΘ, όταν αυτό κρίνεται απαραίτητο.

(2) Επισκέψεις με διανυκτέρευση για ειδικούς λόγους εντός ή και εκτός Ελλάδας πραγματοποιούνται με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Οι διδακτικές επισκέψεις στα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπ/σης, πραγματοποιούνται με έγκριση του Προϊστάμενου της Διεύθυνσης Π.Ε. και μπορεί να περιλαμβάνουν και διανυκτέρευση.

(3) Η πραγματοποίηση χωριστής ημερήσιας εκδρομής από μια τάξη γίνεται εφόσον αυτό το επιβόλλουν ιδιαίτεροι παιδαγωγικοί λόγοι και πάντοτε ύστερα από απόφαση του συλλόγου διδασκόντων.

4. Σχολική ζωή - Πολιτισμός

α. Μέρος της σχολικής ζωής αποτελούν οι αναφερόμενες στην προηγούμενη παράγραφο εκδρομές και επισκέψεις, καθώς και οι κάθε είδους εκδηλώσεις και δραστη-

ότητες που ικανοποιούν τις ανάγκες του διδακτικού υλικού και φέρνουν το παιδί σε επαφή με τη σύγχρονη πραγματικότητα και με έργα πολιτισμικής αξίας σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο. Μεταφορά ωραρίου εργασίας σε άλλη βάρδια για την πραγματοποίηση των εκδηλώσεων μπορεί να γίνει με απόφαση του συλλόγου διδασκόντων για την οποία ενημερώνονται ο αρμόδιος προϊστάμενος και ο σχολ. σύμβουλος.

β. Από παιδαγωγική, πολιτιστική και εθνική πλευρά κρίεται σκόπιμο όλοι οι μαθητές να διευκολυνθούν κατά τη διάρκεια της υποχρεωτικής φοίτησης να επισκεφθούν σύμφωνα με τη διαδικασία που ορίζεται στην προηγούμενη παράγραφο 3 - χώρους και κορυφαία μνημεία της εθνικής πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Στόχος είναι να προσεγγίσουν την εθνική πολιτιστική κληρονομιά, να τη γνωρίσουν, να την αγαπήσουν και να τη σεβαστούν. Προτεραιότητα δίνεται σε κάθε είδους μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους, διάφορες εκθέσεις, αρχιτεκτονικά μνημεία αρχαίας, μεσαιωνικής, σύγχρονης εποχής), εκκλησίες, εγκαταστάσεις καλλιτεχνών, θέατρα, χώρους παραστάσεων, συναυλιών κ.ά.

γ. Στα πλαίσια της σχολικής ζωής και του πολιτισμού πραγματοποιούνται επισκέψεις και εκδηλώσεις στο χώρο του σχολείου κλιμακίων ή μεμονωμένων καλλιτεχνών μουσικής, θεάτρου, χορού, εικαστικών τεχνών και άλλων πνευματικών ανθρώπων ή ειδικών επιστημόνων που καλούνται στο σχολείο ή την τάξη. Οι δραστηριότητες αυτές εντάσσονται στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό του σχολείου και πραγματοποιούνται με ευθύνη του Διευθυντή και του διδακτικού προσωπικού.

δ. Η οργάνωση των μαθητικών κοινοτήτων, του σχολικού συνεταιρισμού, εκθέσεων έργων των μαθητών, σχολικών εορτών, εκθέσεων βιβλίων, η συμμετοχή του σχολείου σε τοπικές πολιτιστικές εκδηλώσεις, η χορωδία, ο χορός, οι αθλητικοί αγώνες, οι επισκέψεις για παρακολούθηση αθλητικών, καλλιτεχνικών και λαϊκών εκδηλώσεων αποστέλλουν επίσης μέρος της σχολικής ζωής και του πολιτισμού.

5. Πρωινή προσευχή - σημαϊσολισμός.

α. Πριν από την έναρξη των μαθημάτων πραγματοποιείται κοινή προσευχή των μαθητών και του διδακτικού προσωπικού στο προαύλιο του σχολείου με ευθύνη των εκπαιδευτικών που εφημερεύουν. Σε περίπτωση δυσμενών καιρικών συνθηκών, η προσευχή πραγματοποιείται στην αίθουσα κάθε τάξης. Οι εκπαιδευτικοί συμμετέχουν υποχρεωτικά στην πρωινή προσευχή και στον εκκλησιαστικό και επιβλέπουν το τμήμα τους. Η συμμετοχή και των μη ορθοδόξων εκπαιδευτικών είναι απαραίτητη για την επιτήρηση των μαθητών τους. Η συμμετοχή των ετερόδοξων μαθητών στην πρωινή προσευχή γίνεται σύμφωνα με τα αναφερόμενα στο εδάφιο δ της παραγράφου 10 αυτού του άρθρου.

β. Η σημαία παραμένει ανηρτημένη στον ιστό του σχολείου, όπως σε όλες τις δημόσιες υπηρεσίες κατά τις εργάσιμες ημέρες. Υποστολή της σημαίας γίνεται όταν αυτό κριθεί σκόπιμο από το σύλλογο διδασκόντων ή ορισθεί από τις αρμόδιες αρχές.

Επίσημη έπαρση της σημαίας γίνεται:

(1) την πρώτη Δευτέρα κάθε μήνα (από το σχολείο της πρωινής βάρδιας)

(2) τις εθνικές επετείους και τις τοπικές εθνικές εορτές

(3) όταν κρίνεται σκόπιμο από το σύλλογο διδασκόντων ή ορίζεται από τις αρμόδιες αρχές

6. Ενδυμασία μαθητών.

Για τους μαθητές και μαθήτριες του δημοτικού σχολείου δεν προβλέπεται ομοιόμορφη ενδυμασία, η δε εμφάνισή τους στις παρελάσεις ή άλλες σχολικές εκδηλώσεις με ομοιόμορφη ενδυμασία γίνεται ύστερα από απόφαση του σχολικού συμβουλίου.

7. Σχολεία εφαρμογής νέων προγραμμάτων

α. Με πρόταση του Σχολικού Συμβουλίου και σύμφωνη γνώμη του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου καθώς και με πρόταση Παιδαγωγικού Τμήματος Πανεπιστημίου μπορούν να εφαρμόζονται, μετά από έγκριση του Υπουργού Παιδείας, σε δημοτικά σχολεία της περιφέρειας δοκιμαστικά νέα προγράμματα ή νέες μορφές σχολείου.

β. Με πρόταση της Δ/σης Σπουδών του Υπουργείου Παιδείας ή του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και με απόφαση του Υπουργού Παιδείας μπορούν να επιλέγονται σχολεία περιφερειών ή νομών ή μεμονωμένες σχολικές μονάδες για εφαρμογή προγραμμάτων που αναφέρονται στο προηγούμενο εδάφιο, καθώς και για δοκιμαστική εφαρμογή μεθόδων διδασκαλίας, διαδικασίας αξιολόγησης, ωρολογίων και αναλυτικών προγραμμάτων και δοκιμαστική χρήση διδακτικών βιβλίων και εποπτικών μέσων διδασκαλίας.

γ. Οι λεπτομέρειες για την εφαρμογή της παραγράφου αυτής, όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο, ρυθμίζονται με υπουργική απόφαση.

8. Παιδαγωγικός έλεγχος διαγωγής του μαθητή δημοτικού σχολείου

α. Κανένας χαρακτηρισμός που αφορά τη διαγωγή των μαθητών δεν καταχωρείται στο βιβλίο Μητρώου και Πρόοδου και στα άλλα βιβλία και υπηρεσιακά έγγραφα.

β. Οι μαθητές του σχολείου, ενθαρρύνονται να συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση και λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τους ίδιους και την εύρυθμη λειτουργία του σχολείου καθώς και το σχολικό περιβάλλον.

Σε επίπεδο σχολικής μονάδας δημιουργούνται οι κατάλληλες συνθήκες για τη συνεργασία των μαθητών με τους εκπαιδευτικούς και τους συμμαθητές τους και παρωθούνται να συμμετέχουν ενεργά στη σχολική ζωή.

Προβλήματα συμπεριφοράς αποτελούν αντικείμενο συνεργασίας μεταξύ του διευθυντή και των εκπαιδευτικών με τους γονείς και με τους σχολικούς συμβούλους, για την καλύτερη δυνατή παιδαγωγική αντιμετώπιση του θέματος.

Σε κάθε περίπτωση και πριν από οποιαδήποτε απόφαση, λαμβάνεται σοβαρά υπόψη η βασική αρχή του σεβασμού της προσωπικότητας και των δικαιωμάτων του παιδιού.

γ. Οι σωματικές ποινές δεν επιτρέπονται.

δ. Η αλλαγή περιβάλλοντος του μαθητή είναι μέτρο παιδαγωγικού ελέγχου και μπορεί να γίνει με απόφαση του συλλόγου διδασκόντων, όταν πρόκειται για αλλαγή τμήματος ή με τη συναίνεση του γονέα, όταν πρόκειται για αλλαγή σχολείου.

9. Εκκλησιασμός

Ο εκκλησιασμός των μαθητών κατά σχολείο ή τάξη πραγματοποιείται με απόφαση του συλλόγου διδασκόντων και με τη συνοδεία των εκπαιδευτικών στις παρακάτω περιπτώσεις:

α. Την εορτή των Τριών Ιεραρχών και τις εθνικές εορτές σύμφωνα με το άρθρο 4 αυτού του Προεδρικού διατάγματος.

β. Την ημέρα του Παλιούχου, όταν οι τοπικές συνθήκες του εορτασμού το επιτρέπουν.

γ. Μια φορά το μήνα σε εργάσιμη ημέρα, τις δύο πρώτες ώρες, μετά από συνεννόηση με τους υπευθύνους του ιερού ναού και εφ' όσον εξασφαλίζονται οι απαραίτητες προϋποθέσεις για ασφαλή μετάβαση των μαθητών.

δ. Εκτάκτως μέχρι τρεις φορές το διδ. έτος, όταν κρίνεται σκόπιμο από το σύλλογο διδασκόντων, σε ώρες λειτουργίας ή μη του σχολείου.

10. Μη Ορθόδοξοι μαθητές

α. Μαθητές που ανήκουν σε άλλο δόγμα ή άλλο θρησκευμα δεν συμμετέχουν στον εκκλησιασμό, εφόσον οι γονείς τους το ζητήσουν με γραπτή δήλωση. Όταν ένας από τους γονείς ανήκει σε άλλο δόγμα ή θρησκεία, για να γίνει απαλλαγή χρειάζεται κοινή δήλωση των γονέων. Αν οι γονείς είναι διαζευγμένοι ισχύει η δήλωση του γονέα που έχει την επιμέλεια, σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 8 αυτού του Π.Δ.

Οι γονείς των μη ορθόδοξων μαθητών ενημερώνονται έγκαιρα για την ημέρα και την ώρα του εκκλησιασμού ώστε αυτοί να οδηγηθούν στο σχολείο μετά τη λήξη του. Όταν ο εκκλησιασμός γίνεται έκτακτα ή δεν ειδοποιούνται οι γονείς και κηδεμόνες των παραπάνω μαθητών, η απασχόληση και η επιτήρησή τους γίνεται με ευθύνη του σχολείου.

Οι προαναφερόμενοι μαθητές συμμετέχουν στον εορτασμό των εθνικών επετείων και στις άλλες εκδηλώσεις του σχολείου.

β. Οι παραπάνω μαθητές απαλλάσσονται από το μάθημα των Θρησκευτικών και με απόφαση του συλλόγου διδασκόντων ορίζεται ο τρόπος απασχόλησής τους εντός ή εκτός της αίθουσας ή σε άλλη αίθουσα, την ώρα της διδασκαλίας του μαθήματος αυτού.

γ. Αν οι γονείς τους επιθυμούν να αναγράφεται στα επίσημα έγγραφα ή βιβλία του σχολείου ότι ακολουθούν άλλο δόγμα ή θρησκεία πρέπει να προσκομίσουν πιστοποιητικό Μητρώου ή Δημοτολογίου, στο οποίο να αναφέρεται ότι ακολουθούν το συγκεκριμένο δόγμα.

δ. Οι παραπάνω μαθητές, εφόσον προσέρχονται στο σχολείο πριν γίνει η πρωινή προσευχή, παρευρίσκονται με το τμήμα που ανήκουν στο χώρο της συγκέντρωσης χωρίς να συμμετέχουν στην προσευχή, τηρώντας απόλυτη ησυχία, σεβόμενοι τους δασκάλους και τους συμμαθητές τους που προσεύχονται.

11. Σημαιοφόροι και παραστάτες - υπεύθυνοι για κατάθεση στεφάνου :

Σημαιοφόροι, παραστάτες και υπεύθυνοι για την κατάθεση στεφάνου ορίζονται μαθητές που δεν έχουν απαλλαγεί από το μάθημα της Φυσικής Αγωγής και είναι Έλληνες υπήκοοι. Στη διαδικασία επιλογής μπορούν να πάρουν μέρος και μαθητές ελληνικής καταγωγής με ξένη υπηκοότητα, εφόσον και οι γονείς τους το επιθυμούν και δεν έχουν απαλλαγεί από το μάθημα της Φυσικής Αγωγής.

α. Σημαιοφόροι ορίζονται δύο μαθητές της ΣΤ' τάξης, ο ένας για το χρονικό διάστημα μέχρι 31 Ιανουαρίου και ο άλλος από 1η Φεβρουαρίου μέχρι το τέλος του διδακτικού έτους. Επιλέγονται αυτοί που κατά το προηγούμενο σχολικό έτος έχουν συγκεντρώσει το μεγαλύτερο γενικό μέσο όρο βαθμολογίας, υπολογιζομένου και του κλασματικού του μέρους. Στις περιπτώσεις ισοβαθμίας και στα κλασματικό μέρος, γίνεται κλήρωση. Το κλασματικό μέρος αναφέρεται στον ετήσιο γενικό μέσο όρο και όχι στο μέσο όρο των επιμέρους μαθημάτων.

β. Παραστάτες ορίζονται δέκα μαθητές της ΣΤ' τάξης, πέντε για το χρονικό διάστημα μέχρι 31 Ιανουαρίου και πέντε από 1η Φεβρουαρίου μέχρι το τέλος του διδακτικού έτους. Η επιλογή γίνεται με την ίδια διαδικασία που επιλέγονται οι σημαιοφόροι.

γ. Με τον τρόπο που περιγράφεται στα προηγούμενα εδάφια, επιλέγονται δύο μαθητές της ΣΤ' τάξης που δεν επιλέχθηκαν ούτε σημαιοφόροι ούτε παραστάτες, στους οποίους ανατίθεται η κατάθεση στεφάνου, ο ένας για το διάστημα μέχρι 31 Ιανουαρίου και ο άλλος από 1η Φεβρουαρίου μέχρι το τέλος του διδ. έτους.

δ. Οι σημαιοφόροι, οι παραστάτες και οι υπεύθυνοι για την κατάθεση στεφάνου επιλέγονται κατά τμήμα και η τήρηση των αναφερομένων στα παραπάνω εδάφια α, β, γ είναι υποχρεωτική.

Η επιλογή γίνεται από το διευθυντή του σχολείου ενώπιον του συλλόγου διδασκόντων και των ενδιαφερομένων μαθητών και συντάσσεται σχετικό πρακτικό, στο οποίο αναφέρεται η όλη διαδικασία, καθώς και τα ονόματα των μαθητών που πήραν μέρος στην κλήρωση.

ε. Στη διαδικασία επιλογής δεν παίρνουν μέρος οι μαθητές που προέρχονται από μετεγγραφή και πήραν τίτλο προσόδου Ε' τάξης από άλλο σχολείο.

στ. Στα σχολεία που έχουν μικρό αριθμό μαθητών στην ΣΤ' τάξη (μικρότερο από το σύνολο των παραπάνω θέσεων), οι θέσεις συμπληρώνονται με μαθητές της Ε' και όταν δεν επαρκούν κι αυτοί, με μαθητές και των άλλων τάξεων κατά φθίνουσα σειρά (πρώτα της Δ' τάξης κλπ.). Στην περίπτωση αυτή επιλέγονται οι μαθητές που στο προηγούμενο σχολικό έτος είχαν τα περισσότερα Α στους μέσους όρους των μαθημάτων. Αν υπάρχουν περισσότεροι μαθητές που έχουν ίσο αριθμό Α στους μέσους όρους των μαθημάτων, γίνεται κλήρωση.

12. Προγραμματισμός - απολογισμός του εκπαιδευτικού έργου

α. Από 1 έως 10 Σεπτεμβρίου γίνονται οι απαραίτητες προπαρασκευαστικές εργασίες και ο προγραμματισμός του εκπαιδευτικού έργου, σε επίπεδο σχολείου ώστε στις 11 του ίδιου μήνα να αρχίζει απρόσκοπτα η διδασκαλία των μαθημάτων, όπως :

(1) Σεμινάρια - συσκέψεις με το Σχολικό Σύμβουλο

(2) Συνεδριάσεις του διδακτικού προσωπικού για τη σύνταξη του προγραμματισμού του εκπαιδευτικού έργου και του ωρολογίου προγράμματος, την κατανομή τάξεων όπου αυτή δεν έχει γίνει από τον Ιούνιο, την ανάθεση αρμοδιοτήτων κλπ.

(3) Συνεργασία με τις αρμόδιες υπηρεσίες (τοπική αυτοδιοίκηση, σχολικό συμβούλιο, σχολική επιτροπή, δημοτική επιτροπή παιδείας κ.α.) για την πραγματοποίηση πιθανών επισκευών, αποκατάσταση ζημιών και γενικά την αντιμετώπιση διδακτηριακών και άλλων προβλημάτων που έχουν σχέση με τη λειτουργία του σχολείου.

(4) Ρύθμιση εκκρεμών θεμάτων εγγραφών - μετεγγραφών, παραλαβή βιβλίων

(5) Οποιαδήποτε προπαρασκευαστική εργασία

β. Από 16 μέχρι 21 Ιουνίου πραγματοποιούνται :

(1) Συσκέψεις και σεμινάρια με το Σχολικό Σύμβουλο

(2) Συσκέψεις του διδακτικού προσωπικού, κατά τις οποίες γίνεται ο απολογισμός του εκπαιδευτικού έργου και καταγράφονται προτάσεις για τη βελτίωσή του για το επόμενο έτος.

(3) Κατανομή τάξεων για το επόμενο σχολ. έτος στα

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρούτσος Χρ., Σύνδεσμος Εκκλησίας και Πολιτείας , στο *Κρατική Εξουσία και Ορθόδοξη Εκκλησία (Προβλήματα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας)* , εκδ. Μήνυμα , Αθήνα 1995

Αλτουσέρ Λ., *Θέσεις* , εκδ. Θεμέλιο , Αθήνα 1999

Apple M , *Ιδεολογία και Αναλυτικά Προγράμματα* , μετφρ. Δαρβέρης Τ. , εκδ. Παρατηρητής , Θεσσαλονίκη 1986

Βαβούσκος Α. Κ., *Εγχειρίδιον Εκκλησιαστικού Δικαίου* , εκδ. Σάκκουλα , Θεσσαλονίκη 1986

Βασιλειάδης Π., Οι σχέσεις Εκκλησίας -Πολιτείας στην Κ.Δ (με ιδιαίτερη αναφορά στην Παύλεια γραμματεία) , *Εισηγήσεις Θεολογικού Συνδέσμου* , Εκδόσεις Θεολογικού Συνδέσμου 1, Θεσσαλονίκη 1998

Βαλλιανάτος Α., Ιχνογραφήματα για το μάθημα των Θρησκευτικών , στο *Σύναξη-Παιδείας Παιδέματα* , Ιανουάριος-Μάρτιος , τεύχ. 93 , Ιανουάριος-Μάρτιος

Βέλτσου Γ., *Κοινωνιολογία των Θεσμών I, Ο θεσμικός λόγος και η εξουσία* , εκδ. Παπαζήση , Αθήνα 1977

Bourdieu P., *Κοινωνιολογία της Παιδείας : 10 Ανακοινώσεις* , εκδ. Καρδαμίτσα-Δελφίνι , Αθήνα 1995

α) Νικ. Μουζέλης , *Habitus : Η συμβολή του Bourdieu στην Κοινωνιολογία της δράσης*

β) Θεοδ. Μυλωνάς , *Εισαγωγικές Επιστημάνσεις πάνω στη θεωρία του P. Bourdieu*

Βρετιός Γ. - Καψάλης Α. , *Αναλυτικό Πρόγραμμα* , εκδ. Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα 1997

Γιανναράς Χ. , *Ορθοδοξία και Δύση στη Νεότερη Ελλάδα* , εκδ. Λομός ,

Γιαγκαζόγλου Σ . *Η φυσιολογία και ο χαρακτήρας του Θρησκευτικού μαθήματος -- Η θρησκευτική αγωγή στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες* , στο *Σύναξη , Παιδείας Παιδέματα* , τεύχ. 93 , Ιανουάριος-Μάρτιος 2005

Giddens A. , *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία* , εκδ. Οδυσσέας , Αθήνα 1993

Γκράμσι Α., *Για τον Μακιαβέλλη...* , εκδ. Ηριδανός

Λάκουρας Γ. Δ. , *Θρησκεία και Μαγεία -- από θρησκευτολογική άποψη* , Αθήνα 1996

Δημητρόπουλος Π.Χ. , *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας εξ' απόψεως Ορθοδόξου* , Ανάτυπον εκ της «Ορθοδόξου Παρουσίας» , τεύχη 7^{ον} και 8^{ον} , Εν Αθήναις 1966

Δημητρόπουλος Π., *Κράτος και Εκκλησία : Μια δύσκολη σχέση* , εκδ. Κριτική , Αθήνα 2001

Δοξιάδης Κ. , *Υποκειμενικότητα και Εξουσία -- για τη θεωρία της ιδεολογίας* , εκδ. Πλέθρον , Αθήνα 1992

Εφραιμίδης Π., *Η Οικογένεια στα Νέα Διδακτικά Βιβλία « Η γλώσσα μου» του Δημοτικού Σχολείου, 1982-1985*, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, Αθήνα 2003

Ζαχαρόπουλος Ν., *Ιστορία των Σχέσεων Εκκλησίας-Πολιτείας στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη – Πουρνάρα, 1985 στα Κείμενα Φακέλου του μαθήματος επιλογής εαρινού εξαμήνου : *Κοινωνιολογία της Θρησκείας II – Κράτος και Εκκλησία στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία*, με διδάσκοντα τον κ. Παπαρίζο Α.

Ζαχαρόπουλος Ν., Η θρησκευτική αγωγή μπρος το αίτημα για ανεξιθρησκία και εφαρμογή των δημοκρατικών αρχών, στο *Καθ' Οδόν*, τεύχ. 17, Περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου, Δεκέμβριος 2001

Ζουράρις Κ., Ιστορία των Θρησκειών αλλά και διδαχή ομολογιακού χαρακτήρος, «Ελευθεροτυπία» 27.5.1997

Θεοδώρου Ε., *Η φιλοσοφία της θρησκείας του Κ. Μαρξ*, Αθήνα 1984 (στο Μακράκης Μ. 1993)

Καλαϊτζίδη Π., Το θρησκευτικό μάθημα στην εποχή της πολυπολιτισμικότητας, *Καθ' Οδόν*, τεύχ. 17, Περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου, Δεκέμβριος 2001

Καρακώστα Σ., Οι σχέσεις Εκκλησίας-Πολιτείας στο Βυζάντιο και η επίδρασή τους στον καθορισμό της πολιτικής ιδεολογίας της εποχής, στο *Καθ' Οδόν*, τεύχ. 15, εκδ. Παρατηρητής Μάιος 1999

Καραποστόλης Β., *Μορφές της κοινωνικής δράσης*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1984

Καρμίρης Ι., *Συμβολή εις το Πρόβλημα της Σχέσεως Εκκλησίας και Πολιτείας εξ απόψεως Ορθοδόξου*, Αθήνα 1972

Καστοριάδης Κ., *Χώροι του ανθρώπου*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1995

Κολλιιάδης Ε., *Θεωρίες Μάθησης και Εκπαιδευτική Πράξη – Β' Κοινωνιογνωστικές Θεωρίες*, Αθήνα 1997

Κονιδάρης Ιω., *Η διαπάλη Νομιμότητας και Κανονικότητας και Θεμελίωση της Εναρμονισέως τους*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1994 στα Κείμενα Φακέλου του μαθήματος επιλογής εαρινού εξαμήνου : *Κοινωνιολογία της Θρησκείας II- Κράτος και Εκκλησία στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία*, με διδάσκοντα τον κ. Παπαρίζο Α.

Κονιδάρης Ιω., Η συνταγματική επιταγή για ανάπτυξη της θρησκευτικής συνειδήσεως : Το θρησκευτικό πλαίσιο, στο *Σύναξη : Μάθημα των Θρησκευτικών – αίτημα παιδείας ή συντεχνίας*, τεύχ. 3

Κούκου Ε., *Θεσμοί και Προνόμια του Ελληνισμού μετά την Άλωση*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998

Κρασσανάκης Γ., *Ψυχολογία της Νοημοσύνης*, Αθήνα 1983

Κυριαζή Ν., *Η Κοινωνιολογική Έρευνα : Κριτική επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000

Κυριαζόπουλος Κ., Γιατί ο συνταγματικός όρος «επικρατούσα θρησκεία» φαίνεται να σημαίνει «πρώτη μεταξύ ίσων»; - Το λησμονημένο θεμελιώδες δικαίωμα στην ισότητα του νόμου, στο *Καθ' Οδόν : Κράτος και Εκκλησία*, τεύχ. 15, εκδ. Παρατηρητής, Μάιος 1999

Κωνσταντινίδη Θ.,- Winfried Sommer, *Εκπαίδευση και Κοινωνία*, Θεσσαλονίκη 1985

Λαμπίρη-Δημάκη, *Προς μίαν Ελληνικήν Κοινωνιολογία της Παιδείας*, εκδ. Ε.Κ.Κ.Ε, Αθήνα 1974

Λαμπρέλλης Δ., *Το Υποκείμενο της Δύναμης - Καλλικλής, Nietzsche, Negri*, Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2003

Λίποβατς Θ. - Δεμερτζής Ν., *Δοκίμιο για την ιδεολογία - ένας διάλογος της κοινωνικής θεωρίας με την ψοχανάλυση*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα 1994

Λομβέρδου Α., Το Σύνταγμα επιβάλλει τη διδασκαλία για όλες τις θρησκείες, «*Ελευθεροτυπία*» 27.5.1997

Μαικράκης Κ.Μ., *Ψυχολογία της Θρησκείας*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1993

Μάνεσης Α.- Παπαδημητρίου Γ., *Το Σύνταγμα του 1975/1986*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1986

Μανιτάκης Α., *Οι σχέσεις της Εκκλησίας με το Κράτος - Έθνος (στη σιακά των ταυτοτήτων)*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2000

Μαντζαρίδης Ι., *Εισαγωγή στην Ηθική : Η Ηθική στην κρίση του παρόντος και την πρόκληση του μέλλοντος*, εκδ. Πουρνάρα-Θεσσαλονίκη 1998

Μαντόγλου Α., *Κοινωνιοψυχολογικές Διαδικασίες Μειονοτικής Επιρροής και Αντιστάσεις στην Επιρροή των Μειονοτήτων*, στα πλαίσια του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών : «Κοινωνικός Αποκλεισμός, Μειονότητες και Φύλο», με διδάσκουσα την κ. Μαντόγλου Α.

Μανωλεδάκης Ιω., Οι σχέσεις Εκκλησίας - Πολιτείας από τη σκοπιά της φιλοσοφίας του δικαίου, στο *Σχέσεις Εκκλησίας-Πολιτείας, Εισηγήσεις Θεολογικού Συνδέσμου*, εκδ. Θεολογικού Συνδέσμου, Θεσσαλονίκη 1998

Μαράτου - Αλιμπραντή Α., Γαληνού Π., Πολιτισμικές Ταυτότητες : από το τοπικό στο Παγκόσμιο, στο Κωσταντοπούλου Χρ., Μαράτου - Αλιμπραντή Α., Γερμανός Δ., Οικονόμου Θ., «*Εμείς*» και οι «*Άλλοι*» : Αναφορά στις Τάξεις και τα Σύμβολα, ΕΚΚΕ, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2000

Μαρίνου Αν., *Η θρησκευτική Ελευθερία*, Αθήνα 1972

Ματσαγγούρας Γ. Η., *Η σχολική Τάξη*, Αθήνα 1999

- Ματσούκας Ν., Θεολογική Θεώρηση των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας , στο Σχέσεις Εκκλησίας –Πολιτείας , *Εισηγήσεις Θεολογικού Συνδέσμου* , εκδ. Θεολογικού Συνδέσμου , Θεσσαλονίκη 1998
- Ματσούκας Ν., Μια άλλη διάσταση του Θρησκευτικού μαθήματος , *Καθ' Οδόν* , τεύχ. 17 , Περιοδική έκδοση Θεολογικού Συνδέσμου , Δεκέμβριος 2001
- Μερακλής Γ. Μ. , *Ελληνική Λαογραφία-Ήθη και Έθιμα* , εκδ. Οδυσσεάς , Αθήνα 1998
- Μηλιός Γ. , *Εκπαίδευση και Εξουσία* , εκδ. Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη , Αθήνα 1993
- Moscovici S. , *Η κοινωνία Δημιουργός Θεών* , εκδ. Οδυσσεάς , Αθήνα 2002
- Μουσούρου Λ. , *Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Οικογένειας* , εκδ. Gutenberg , Αθήνα 2000
- Μπαμπινιώτης Γ. , *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* , Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε , Αθήνα 1998
- πρωτ. Μεταλληνός Γ. , *Εκκλησία και Πολιτεία στην Ορθόδοξη Παράδοση* , εκδ. Αρμός , Αθήνα 1997
- Μουζέλης Ν., *Η θρησκευτική διαμάχη* , εκδ. Θεμέλιο , Αθήνα 2003
- Μπέγζος Μ. , *Ελευθερία ή Θρησκεία* , εκδ. Γρηγόρης , Αθήνα 1991 στα Κείμενα Φακέλου του μαθήματος επιλογής εαρινού εξαμήνου : *Κοινωνιολογία της Θρησκείας II – Κράτος και Εκκλησία στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία* , με διδάσκοντα τον κ. Παπαρίζο Α. .
- Μπετσάκου Β., Τα πάθη της φύσης και του προσώπου στον Αριστοτέλη και το Μάξιμο Ομολογητή , στο *Σύναξη – Παιδείας Παιδέματα* , Ιανουάριος-Μάρτιος 2005 , τεύχ. 93
- Μπολγκάνωφ Σ., Η Ορθοδοξία και το Κράτος , στο *Κρατική Εξουσία και Ορθόδοξη Εκκλησία (Προβλήματα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας)* , εκδ. Μήνυμα , Αθήνα 1995
- Μπούμης Π., Αντικανονικές και αντισυνταγματικές επεμβάσεις της Πολιτείας στην Εκκλησία της Ελλάδος , στο *Κρατική Εξουσία και Ορθόδοξη Εκκλησία (Προβλήματα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας)* , εκδ. Μήνυμα , Αθήνα 1995
- Νάκας Θ. , *Γλωσσοφιλολογικά , Α': Μελετήματα για τη Γλώσσα και τη Λογοτεχνία* , εκδ. Παρουσία , Αθήνα 1998
- Νίκας Α. , *Εκκλησία και Πολιτεία* , εκδ. Πορεία , Αθήνα 1991
- Π.Δ. 201/13-7-1998 , Περί Οργάνωσης και λειτουργίας των Δημοτικών Σχολείων Νύσσης Γρ., *Προς Αρμόνιον 4* , ΡΓ 45 , 244 D (Μαντζαρίδης Ι , 1998)
- Παπανούτσος Ε. Π. , *Φιλοσοφία και Παιδεία* , εκδ. Ίκαρος , Αθήνα 1977
- Παπαρίζος Α. , Οι κυρίαρχες αντιλήψεις για τον άνθρωπο στον Ελληνισμό και το Χριστιανισμό , στο *Αρχαιολογία* , Αθήνα , τεύχ. 37 , Δεκέμβριος 1990 στα Κείμενα Φακέλου του μαθήματος επιλογής εαρινού εξαμήνου : *Κοινωνιολογία της Θρησκείας II – Κράτος και Εκκλησία στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία* , με διδάσκοντα τον κ. Παπαρίζο Α. .

- Παπαρίζος Α., Πολιτική και Θρησκεία στην Ελλάδα , Τετράδια πολιτικής διαλόγου , έρευνας και κριτικής , Αθήνα , *Στοχαστής* , τεύχ. 27 , άνοιξη -καλοκαίρι 91 στα Κείμενα Φακέλου του μαθήματος επιλογής εαρινού εξαμήνου : *Κοινωνιολογία της Θρησκείας II -- Κράτος και Εκκλησία στη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία* , με διδάσκοντα τον κ. Παπαρίζο Α .
- Παπαρίζος Α. , Θεός , Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση , εκδ . Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα 2001
- Παπαρίζος Α., Ιδεολογία και Ιστορία , *Λεβιάθαν* , τεύχ. 6 , Φεβρουάριος-Απρίλιος 1990
- Παπαρίζος Α., Πολιτικό και κοσμικό ή θρησκευτικό κράτος , «Ελευθεροτυπία» 7.6.1997
- Παπάς Β. Α. , *Η αντιπαιδαγωγικότητα της παιδαγωγικής* , Αθήνα 1985 (στο Τριλιανός Θ.,1998)
- Παπαστάθης Χ., Σχέσεις Εκκλησίας-Πολιτείας κατά το Σύνταγμα του 1975 , Σχέσεις Εκκλησίας -Πολιτείας , *Εισηγήσεις Θεολογικού Συνδέσμου* , εκδ. Θεολογικού Συνδέσμου , Θεσσαλονίκη 1998
- Παπαστάμου Σ., *Κοινωνικές Αναπαραστάσεις* , εκδ. Οδυσσέας , Αθήνα 1995
- Πηλίδης Ι., Επίσκοπος Κατάνης , *Η Εκκλησία εις το Έργον της* , Αθήνα 1999
- Πέτρου Ιω. , *Πολυπολιτισμικότητα και Θρησκευτική Ελευθερία* , εκδ. Παρατηρητής , Θεσσαλονίκη 2003
- Πετράκη , *Κοινωνικός Αποκλεισμός : Παλαιές και νέες αναγνώσεις του κοινωνικού προβλήματος* , στο φάκελο σημειώσεων στο αυτό μεταπτυχιακό πρόγραμμα στα πλαίσια του μαθήματος της «Εγκληματολογίας» .
- Πέτρου Ιω., Το μάθημα των θρησκευτικών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα , *Καθ' Οδόν* , τεύχ. 17 , Περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου , Δεκέμβριος 2001
- Πιαζέ Ζ., *Η ψυχολογία της νοημοσύνης* , εκδ. Καστανιώτη , Αθήνα 1988
- Πουλιαντζάς Ν. , *Το Κράτος , η Εξουσία , ο Σοσιαλισμός* , εκδ. Θεμέλιο , Αθήνα 2001
- Πουλιαντζάς Ν., *Οι Κοινωνικές Τάξεις στο σύγχρονο Καπιταλισμό* , εκδ. Θεμέλιο , Αθήνα 1981
- Πουλιαντζάς Ν., Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις , τόμοι Α΄και Β΄, εκδ. Θεμέλιο , Αθήνα 1985
- Πουρκός Μ., *Ατομικές Διαφορές Μαθητών και Εναλλακτικές Ψυχοπαιδαγωγικές Προσεγγίσεις* , εκδ. Gutenberg , Αθήνα 1997 (στο Ματσαγγούρας Η., 1999)
- Πουρκός Μ. , - Ζγαντζούρη Κ., *Ο ρόλος της Εκπαίδευσης στην καλλιέργεια της ενσυναίσθησης* , στο Πουρκός Μ. (όπως παραπάνω) στο Ματσαγγούρας Η., 1999)
- Πυργιωτάκης Ιω., *Κοινωνικοποίηση και Εκπαιδευτικές Ανισότητες* , εκδ. Γρηγόρη , Αθήνα 1986
- Σακαλάκη Μ., *Κοινωνικές ιεραρχίες και σύστημα αξιών – ιδεολογικές δομές στο Νεοελληνικό Μυθιστόρημα , 1900-1980*, εκδ . Κέδρος , Αθήνα 1984

Σολομών Ιωσήφ , Εκπαιδευτική δράση και κοινωνική ρύθμιση των υποκειμένων : γνώση , πειθαρχία και το πεδίο του σχολείου στο *Πειθαρχία και Γνώση* , τοπικά α' , Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου , Αθήνα 1994

Σταθόπουλος Μ. , Η συνταγματική κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας και οι σχέσεις Πολιτείας – Εκκλησίας – Η κατά το σημερινό σύστημα μείωση της Εκκλησίας- Η προσβολή ατομικών δικαιωμάτων – Νομοθετικές προτάσεις , στο *Καθ' Οδόν* , τεύχ. 15 , εκδ . Παρατηρητής , Μάιος 1999

Στεφανίδης Β., *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας στο Βυζάντιο* , στο *Κρατική Εξουσία και Ορθόδοξη Εκκλησία (Προβλήματα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας)* , εκδ. Μήνυμα , Αθήνα 1995

Σωτηρέλλης Χ.Γ., *Θρησκεία και Εκπαίδευση- Από τον Κατηχητισμό στην Πολυφωνία* , εκδ. Σάκκουλα , Αθήνα-Κομοτηνή 1998

Σωτηρέλλης Χ.Γ., *Σύνταγμα και Δημοκρατία στην εποχή της «παγκοσμιοποίησης»* , εκδ. Σάκκουλα , Αθήνα –Κομοτηνή 2000

Τερλεξής Π. , *MAX WEBER , Το ξεμάγεμα του κόσμου* , τόμ. πρώτος , εκδ. Παπαζήση , Αθήνα 1999

Τερλεξής Π., *Πολιτική κοινωνικοποίηση : Η γένεση του πολιτικού ανθρώπου* , εκδ. Gutenberg , Αθήνα 1975

Τριλιανός Α.Θ., *Μεθοδολογία της Σύγχρονης Διδασκαλίας* , Καινοτόμες επιστημονικές προσεγγίσεις στη Διδακτική Πράξη , τόμ. Α' , Αθήνα 1998

Τρωϊάνος Σ., *Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου* , εκδ . Σάκκουλας , Αθήνα- Κομοτηνή , 1984

Τσαλικογλου Φ. , *Ο Μύθος του επικίνδυνου ψυχασθενή* , εκδ. Παπαζήση , Αθήνα 1987

Τσανανάς Γ. , *Σχέση Εκκλησίας και Κόσμου σήμερα* , Θεσσαλονίκη 1979

Τσαρδάκης Δ., *Μια ανατομία της ιδεολογίας* , εκδ. Γρηγόρη , Αθήνα 1987

Τσαρδάκης Δ. , *Η γένεση του κοινωνικού ανθρώπου – διαδικασίες κοινωνικοποίησης* , εκδ. Βιβλία για όλους , Αθήνα 1987

Τσάτσος Δ. , *Η πίστη δεν επιβάλλεται με Συντάγματα και νόμους* , «Ελευθεροτυπία» 27.5.1997

Τσάτσος Δ. , *Συνταγματικό Δίκαιο , τ. Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα* , εκδ . Σάκκουλα , Αθήνα-Κομοτηνή 1998 και *Συνταγματικό Δίκαιο , τ. Β' Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας* , εκδ. Σάκκουλα Αθήνα –Κομοτηνή 1992 (στο Σωτηρέλλης Γ.Χ., 1998)

Τσιπλητάρης Θ., *Η κοινωνικοποίηση του παιδιού : Μια ψυχοκοινωνιολογική Προσέγγιση στα Πλαίσια της Οικογένειας και του Σχολείου* , εκδ. Ατραπός , Αθήνα 2001

Τσουκαλάς Κ. , *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή : ο Κοινωνικός Ρόλος των Εκπαιδευτικών Μηχανισμών στην Ελλάδα , (1830-1922)* , εκδ. Θεμέλιο , Αθήνα 1977

Φαλάρας Β. , Ενσυναίσθηση και ψυχαναλυτική διαδικασία , *Τετράδια Ψυχιατρικής* , τεύχ. 51, 1995 (στο Ματσαγγούρας Η., 1999)

Φίλιας Β. , *Όψεις της Διατήρησης και της Μεταβολής του Κοινωνικού Συστήματος* , τόμ. Α, εκδ. Νέα Σύνορα , Αθήνα 1979

Φουκό Μ. , *Η μικροφυσική της εξουσίας* , μετφρ. Τρουλινού , εκδ. Ύψιλον , Αθήνα 1991

Φουκό Μ. , *Ιστορία της Σεξουαλικότητας : Η δίψα για γνώση* , τόμ. Α΄, μετφρ. Ροζάκη Γκλόρυ , εκδ. Ράππα , Αθήνα 1982

ΥΠΕΠΘ , *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων* , ΟΕΔΒ

ΥΠΕΠΘ / ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ , *Η ζωή με το Χριστό* , Γ΄ Δημοτικού , ΟΕΔΒ

Ο δρόμος του Χριστού , Δ΄ Δημοτικού , ΟΕΔΒ

Με το Χριστό στον Αγώνα , Ε΄ Δημοτικού , ΟΕΔΒ

Ο Χριστός είναι η Αλήθεια , ΣΤ΄ Δημοτικού , ΟΕΔΒ

Φουντεδάκη Π. , *Το Σύνταγμα* , Διμηνιαία Επιθεώρηση Συνταγματικής Θεωρίας και Πράξης , Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας στον ευρωπαϊκό χώρο , [1] , [τεύχος 4-5/2000] , <http://find.in.gr> , Θρησκεία και Εκπαίδευση

Φρομ Ε. , *Ψυχανάλυση και Θρησκεία* , μετφρ. Αιμιλίας Μαρκίδη , β΄ εκδ. Αθήνα , εκδ. Μπουκουμάνη (στο Μακράκης Μ., 1993)

Φρόνιτ Σ. , *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας* , εκδ. Επίκουρος , Αθήνα 1994

Φρόνιτ Σ. , *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του εγώ* , εκδ. Επίκουρος , Αθήνα 1977 (στο Βέλτσος Γ. 1977)

Φρόνιτ Σ. , *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση* , εκδ. Γκοβόστη- Μπάυρον (στο Βέλτσος Γ., 1977)

Χλέπα Ν - Δημητρόπουλου Π. , *Ζητήματα θρησκευτικής Ελευθερίας στο χώρο της Εκπαίδευσης* , εκδ. Σάκκουλα , Αθήνα-Κομοτηνή 1997

+ Χρυσοστόμου Παπαδόπουλου , *Θέσις της Εκκλησίας εν τω Τουρικό Κράτει* , στο *Κρατική Εξουσία και Ορθόδοξη Εκκλησία (Προβλήματα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας)* , εκδ. Μήγυμα , Αθήνα 1995

ΕΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Berelson B., *Content Analysis in communicate research* , Hafner Publishing Company , New York , 1984 (στο Εφραιμίδης Π., 2003)
- Barion J., *Was ist Ideologie* , (στο Τσαρδάκης Δ., 1987)
- Brofenbrenner U., *Die Oekologie der menschlichen Entwicklung* . Klett-Verlag . Stuttgart 1981(στο Τσιπλητάρης Θ., 2001)
- Durkheim E., *Les forms elementaires de la vie religieuse* , P.U.F , Paris , 1968 (στο Serge Moscovici , 2002)
- Durkheim E., 1895 , *Les regles de la method sociologique* , nouv . ed ., Paris , PUF, 1956 (στο Παπαστάμου Στ., 1995)
- Fend H., *Gesellschaftliche Bedingungen schulischer . Sozialisation* , γ' εκδ., Weinheim 1976 , (στο Πυργιωτάκης Ι., 1986)
- Fine M., *Silence and Nurturing Voice in an Improbable Context Q Urban Adolescents in Public School* , στο φάκελο σημειώσεων : Φύλο και Ισότητα (β εξάμηνο) , στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών «Κοινωνικός Αποκλεισμός , Μειονότητες και Φύλο» με διδάσκουσα την κ. Χαλικιά Α.
- Freud S ., *Totem und Tabu* , IX , (στο Μακράκης Μ., 1993)
- Freud S., *Totem et tabu* , Payot , 1965 , *Malaisie dans la civilization* , P.U.F , 1971 , *Essais de psychanalyse* , Payot , 1970 , *Psychopathologie de la vie quotidienne* , Payot , 1973 (στο Βέλτσος Γ., 1977)
- Habermas J., *Theorie des kommunikativen Handelns* , Frankfurt/Main 1981(στο Τσιπλητάρης Θ., 2001)
- Hegel G.W.F., *Philosophie de la religion* , Paris 1987 (στο Παπαρίζος Α., 2001)
- Kohlberg 1976 a , 34-35 , (στο Ματσαγγούρας Η., 1999)
- Levi -Strauss , *Anthropologie structurale 1*, Paris , 1974 (στο Λίποβατς-Δεμερτζής , 1994)
- Mead G., *Geist , Identitaet und Gesellschaft* . Suhrkamp . Frankfurt /M. 1968 (στο Τσιπλητάρης Θ. ,2001)
- Parsons T., *Die Schulklasse als soziales System* . In . Muehlbauer , K . *Sozialisation* , Muenchen , 1980 (στο Τσιπλητάρης Θ., 2001)
- Piaget J. and Weill A ., (1951). *The development in children of the idea of the of the homeland and of relations to other countries* , *International Social Science Journal* , 3, 361-378 στο

Brown , R. (2000) , *Prejudice its social psychology* . Blackwell Publishers Ltd , Oxford , UK:
Blackwell

Piaget J., *Psychologie der Intelligenz* . Walter-Verlag . AG Olten , 1971 , I-XXXI , 1-21(στο
Τσιπλητάρης Θ., 2001)

